دەوەزمەی حەرەس قەومی لە مژووی هاوچەرخی کوردستان و عراقدا.. ئاک عەبدوا

لەوەتەی واتی عراق لە دەرەنجامی جەنگی یەکەمی جیهانی دروستکراوە و باشووری کوردستانیشی پوە لکنراوە، بەردەوام کاربەدەستە باکانی حکومەتەکانی ئەو واتە، جیاوازییان لەنوان دانیشتوانەکەی کردووە و زر جاریش بە پانەری رەگەزپەرستی، دەسەاتییان پیادەکردووە و لەبەرامبەر خەکی کورد ستەمیان کردووە. بگومان کوردیش وەك چن پش دامەزراندنی ئەو وات و حکومەتە لە چاوەوانی پکهنانی واتکی یەکگرتووی کوردستانیدا بوون، بەو شوەیەی کە لە بەندەکانی (ولسن) ی ناو کنگرەی ئاشتی سای 1919ی پاریس رەوایی پدرابوو، هەرگیز بەو دابەشکاری و لکاندنەی بەشەکانی کوردستان بە حکومەتەکان رازینەبوون، لەبەرامبەر زەبر و ستەمی ئەوانیش بەردەوام بەخاگرییەوە بەرپەرچی داوەتەوە.

لەلایەکی دیکەوە دوای دروستکردنی حکومەتی عراق لە سای 1921 چەندان جار لەناو ئاستی بای دەسەاتی سەربازیدا کوودەتا بەسەر حکومەتدا کراوە و رژمی نوی پکهنراوە. یەکك لەوانە کوودەتاکەی رژی 8 ی شوباتی 1963 بوو کە حزبی بعس بە سرکایتی عبدولسلام عارف و ئحمد حسن بکر دژی عبدولکریم قاسم ئنجامیاندا. جا لە شون رەخسانی زەمینەسازی تگەیشتن و کتاییهنان بە کشەکان و رزگارکردنی وات لە قەیرانەکان، کە ئەوسا رووبەووی کاریگەرترین ششی کورد ببوە، کەچی بەعسییەکان دوای دەسەات گرتنە دەست یکك لە کار بەراییەکانیان، دامزراندنی (الحرس القومی) بوو، کە لە درووی سوپای فرمی، میلیشیایکی چەکداری حزبی بسەروبەری پەلاماردەر و شەفرش بوو. ئامانجیش لەو کارە چسپاندنی دسات و سرکوتکردنی هەموو نیارانەکانیان بوو، بەتایبەتیش شیوعییەکان، بەام هەر زوو کرا بە ئامرازك دژ بە کورد، بە ششگ و سڤیلییەوە. ئەو میلیشیایە بپی بیانی ژمار (3) ئەو سایە دامزرا. ئەندامەکانیشی کە زیاتر گنج و هرزکارانی بەعسی بوون، بەشکیشیان پشتر لە لیژنکانی ئاگادارکردنو (لجان الإنذار) بوون کە سای 1959 دامزرابوو، بە یاسای ژمار (35) ی ئەو سایە دساتی فراوانی

پەدرا، بەبێ هیچ چاودێرییەک. ئەوانەی سەرکردایەتی ئەو هێزشیان دەکرد لە کۆمایەتییە دیارەکانی بەعس بوون، لەوانە (عەبدولکەریم نوسرەت) و (مونزیر توفیق خورشید ئەلوەنداوی) کە ئەوەی دوایی لە سوپادا پلەی عەمیدی هەبوو و وەک فەرماندەی گشتی دەستنیشانکرا بوو.
بەو جۆرە حەرەس قەومی وەك هێزێکی خەبەخشی نیشتمانی ناسێنرا و زۆر بەخۆرایيش وەك هێزێکی میللی رێکخراوی مەشق پێکراوە، تەنیەوە ناو بارەگاکانی سوپا و سەرانسەری وڵات. ژمارەی ئەندامەکانیشی تا دەهات زیاد دەبوو تا گەیشتە ئاستێک کە لەگەڵ ژمارەی ئەندامانی هێزە چەکدارەکانی عێراق نزیك بێت. ئەمەو بە خۆ جیاکردنەوەش لە خەڵکی، پارچە پەڕەیەکی سەوزیان لە قۆڵیان دەبەست. جان پۆلدیری نووسەری فەرەنسی لە کتێبەکەی (کورد.. شۆرشی بێدەنگ) سەبارەت بەو قۆڵبەستە سەوزانە نووسیویەتی (لە ڕووی ڕێ و ئایدیا لەگەڵ کراس هەشەکانی نازییەکان بەراورد دەکرێن). ئەوان بۆ بەدیهێنانی سیاسەتی حزبی بەعس، ئامرازی سەرکی بوو زۆربەی کارەکانیشیان بۆ چاودێریی یاسایی ئەنجام دەدا. هەر لە ڕۆژەکانی یەکەمی دوای کوودەتاکەی بەربونە ناو شاری بەغدا و زۆر کردەی نەشیاو و نەبینراویان لە پەلامار و کوشتن و سوکایەتی کردن بە خەڵك ئەنجامدا.

تاوانەکانی حەرەس قەومی دژی گەلی کورد

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ئەو کاتەی بەعسییەکان بە هاوکاری عەبدولسەلام عارفی جێگری سەرۆك کۆمار، کوودەتایان بەسەر عەبدولکەریم قاسمدا کرد و بۆ جاری یەکەم دەسەڵاتیان گرتە دەست، ئەوسا قاسم لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان لە گەورەترین جەنگی دا بوو. دوو ساڵ بوو شۆشی ئەیلول تەنگی پێهەڵچنیبوو. کاتێکیش گۆڕان لە ڕژێمی حکومەت ڕوویدا، سەرکردایەتی پارتی دیموکرات چاوەڕوانی گۆڕانی ریشەییان دەکرد. ئەوە بوو دوو ڕۆژ دوای کوودەتایەکە شاندی نارده بەغداد، بەڵام دەسەڵاتی نوێ بە تونديی دژی داوا ڕەواکانی کورد وەستا و بۆ بیانووی لێناوبردنی بزووتنەوەی سەربەخۆخوازی کوردیش، دوو مانگ دوای ئەو ڕووداوە بە هەموو جۆرێك هێرشی کرده سەر کوردستان. یەکێك لە ئامرازەکانی پەلاماردەکەش حەرەس قەومی بوو کە لەتەك سوپای وڵات بۆ بۆکارهێنانی تانک و تۆپ بەکاریهێنا. بەشێك لەوانە پێیان دەوترا (فورسان وەلید) و لەناو کوردەکانیش هێزێکییان دروستکرابوو بەناوی (فورسان سەلاحەدین) کە حکومەت بە هەموو شێوەیەك پشتگیری دەکردن. ئەو چەکدارە نانیزامییانە بەوپەڕی دڕندە بەربوونە وڕەی خەڵکی کورد.

به هەر لایەك گەیشتبان هەوڵی کوشتنی خەڵك و وێران و تاڵانکردنی شوێنەکەیان دەدا. لە زێر شوێنیش عەرەبی ڕەش و روت بێ تاڵانکاری و داگیرکاری خاکی کورد، پێش هێزەکانی حەرەس قەومی دەکەوتن. تەنانەت هی وەهایان هەبوو دەستی بەسەر ماڵ و موڵکی کوردە درواسیەکەی خۆشی دادەگرت. پرسەکە بەو جۆرە بوو خەڵکی کورد بە زێر لەو خاکە دەربکەن کە هەزارەها ساڵ بوو تێیدا ڕەگی داکوتا بوو. بگومان ئەوەی ئەنجامییان دەدا بڕشکێک بوو لە پرسەی (تەعریب و تەبعید). لەکاتی پەلاماڕەکانیش دروشمەکانی وەك (أحن البدو – وين العدو) و (أحن العرب أهل الغيره – نطرد الاكراد من ها الديره) یان دەوتەوە.

بەو شێوەیە زێر گوندی کوردییان وێران کرد و ئەمەو لە زێر شاریش هاوڵاتی سڤیلیان کەوتبا بەر دەست، بەوپەڕی دڵندەیی ئێشکەنجەیان دەدا، هەندێك لەو بەرکەوتانەی لەژێر ئێشکەنجەی گیانیان لەدەستدا. بە مەبەستی چاوترساندنیش، بە دەستێژی کوللە خەڵکی زێریان شەهید کرد. زێریشیان دەربەدەر کرد. بە سەدان گوندیان کردە ستماك. بە نموونە ڕۆژی 8 ی حوزەیران کە بەسەر گوندە کوردییەکانی شاری کەرکووکیاندا خەڵکەکەیان ئاوارە کرد. هەر لەو شارە بازاڕی (ئاخور حوسێن) کە بازاڕی کوردەکان بوو تاڵانکرد و دوکانەکانیشیان بە بلدۆزەر ڕوخاند. لە گەڕەکە کوردنشینەکانی وەك شێریجە و ڕەحیماوە ڕەشبگیری خەڵکی سڤیلییان کرد و بەبێ دادگایی هەندێکیان گوللەباران کرد. زێر ماڵیشیان تاڵان کرد. ڕۆژی دواتر (مەنعەتی جوڵی) یان ڕاگەیاند کە لەو ڕۆژە زێر شاری کوردستان ووبووی دەندانەترین شاڵاوی سەربازی بێنەوە. ئەوان هێمەتی هێشکۆژی خەڵکی بێتاوانیان بە جۆرێك گرتەبەر کە تا ئێو کاتێ مێژووی گەلی کورد بە خێوێ نەدیبوو.
ڕۆژی 10 ی حوزەیرانیش حکومەت بە ڕەسمی داوای لە پارتی دیموکراتی کوردستان کرد بەبێ هیچ مەرجێك لە ماوەی چەند کاتژمێرێکدا تەسلیم بێ. ئەوسا جگە لە مەنعەتی جوڵی هەموو کوردستان، سیاسەتی (أرض المحروقة) شیان پێیەو کرد. عەقید سدیق مستەفا ئەلنعیمی ناسراو بە (زەعیم سدیق) کە یەکێك لە سەرکردەکانی حەرەس قەومی بوو، لە شاری سلێمانی و دەوروبەری، سەرپەرشتیاری ڕاستەوخۆی کەمکوژییەکەی حامیدی کرد. ئەمەو لە شاری کۆیەش وەك من لە چەندان شایەد حاڵ گوم لێبووە ڕۆژی 4 ی تەممووز کەمەك کەسی سڤیلیان لە شەقام بە دەستێژی گوللە کوشت. ڕۆژی 31 ی مانگیش چوار کەسی بێتاوانیان بە دینگەکانی پێش دووکانەکانی شار بەستەوە و گوللەبارانیان کردن، بە چاوترسانی خەڵکیش کە ئەوسا زێربەیان شاریان جێهێشتوو، لاشەکانیان بە هەواسراوی هێشتبووە، تا دواتر

مەلا و قەشەی شار، کە قورئان و ئینجیلیان هەڵگرتبوو چوونە لای (تاهر شەکرچی) سەرکردەی هێزەکە و تکایان لێکرد بۆ ئەوەی لاشەکان دابگیرێ و بیان نێژن.

کێشەکانی حەرەس قەومی

حەرەس قەومی وەك ئەوەی بەر لە کوودەتاکە بەو ئامانجەی دروستکرابوو کە ببێتە هێزی ئاشتی و ئارامی، کەچی هەموو وەاتی پێ کرد لە کێشە و ململانێ و ستەمکاری. لە هەموو لایەك خێکی ناەزایان لە ئاستی نیشاندا. تەنانەت لێناو دامودەزگاکانی دەوڵەتیشدا، دژی تاوانە سەرکێشیەکانی ئەوان، ناەزایەتی دەربڕدرا، چونکە هەر زووی ئەندامە هێرزکارەکانی ئەو هێزە چەندان گروپی مردنیان دروستکردبوو و دەستدرێژیشیان کردبووە سەر هاوڵاتیان کە بەبێ هیچ دەستگیریان دەکردن، تەنانەت دەستدرێژیشیان دەکردە سەر ئافرەتان کە بە هیچیەوە لە بەغدا و شارەکانی دیکە بە ئاشکرا هەست بە تێکچوونی ئاسایشی کۆمەاڵیەتی دەکرا. لەاڵیەکی دیکەشەوە ئۆفسەرانی سوپا و کاربەدەستانی دیکە، بەتایبەتی دادوەران لە ڕەفتارکانیان تەواو بێزار بوون. بۆیە دوای هەشت مانگ لە دروستبوونیان عەبدولسەلام عارفی سەرۆك کۆمار بڕیاریدا کۆتایی بە دەسەاتی حزبی بەعس و میلیشیای حەرەس قەومی بهێنێت. ئەوە بوو ڕۆژی 18ی تشرینی دووەمی هەمان ساڵ بە هاوکاری بەشێک لە سوپا، کودەتایەکی دیکەی ئەنجامدا کە ئەو جارە لە دژی حزبی بەعسی هاوپەیمانی بوو، ئەوانی لە دەسەات دەرکرد و بارگای گشتی حەرەس قەومیشی لێ بەغدا گۆمارێدا. دوای شێکی قورس ئەو هێزە هەوشێنرایەوە و زەربەی سەرکردەکانی حزبی بەعسیش دەستگیر کران. ئەوسا عارف لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند کۆتایی بە حەرەس قەومی هاتووە. ئاماژەی بەوەش دا ئەو هێزە نیشتمانی نەبووە و تەنیا بۆ بەرژەوەندی حزبی بەعس کاری کردووە. شارەزایانیش ئەو ساەیان (لەنێوان مانگەکانی حوزەیران و تشرینی یەکەم دا) لە مەڕووی عێراق و بەتایبەتیش لە مەڕووی کوردستان، بە ساێکی پڕ لە خوێن و کارەسات داناوە.

لەگەڵ ئەوەی تەمەنی ئەو میلیشیایە کورت بوو بەاڵم چونکە لە ناخی دەندەیی و ڕەگەزپەرستی هەڵقوڵابوو بۆیە یەك لە تاریکترین ڕۆژەکانی نەك تەنیا لە مەڕووی کوردستان بەلکو لە مەڕووی عێراق جێهێشتووە. دوای ئەو ماوە درێژە کەچی هێشتاش تاوانەکانی حەرەس قەومی کاریگەرییان لەسەر گەلی کورد ماوە. لەناوبردنی سڤیل و ئاواربوون و لەدەستدانی خاك و موڵك و ماڵ… هەموو ئەوانە بوونە هۆی قوتربوونی بریندەکانی نێوان کورد و حکومەتی ناوەندی عێراق.

بەداخەوە تا ئێستاش ئەوانەی دەسەڵاتی وڵاتیان لە دەستە نەك کاریان بێ چارەسەرکردنی کێشەکان و ئاسوودەکردنی دانیشتوانی سەرتاسەری وڵات و یەکسانبوون نەکردووە، بەڵکو لە دزێوکردنی ئاڵزییەکان و جیاکاری و ستەمکاری و رەوایی دان بە ستەم، بەردەوامن، کەچی داوای پاراستنی سەروەری وڵات لە هەمووان دەکەن!

ئاکێ عەبدوڵڵا

کێماری کوردستانا سێر، سەرەتایەك بێ کێماری کوردستان.. ئاکێ عەبدوڵڵا

لاپەڕەی مێژوو

دوای روخانی ئیمپراتێریەتی میدی لە ساڵی 550 پ.ز. خاکی کوردستان دابەشکراوە و لەلایەن خەڵکانی دیکەش حوکمڕان کراوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ دانیشتوانی کوردستان ملکەچ و دەست لە ئەژنێ دانیشتبن، بەپێچەوانەوە بە درێژایی ئەو ماوەیە چەندی بێیان کرابێت مکوڕانە هەوڵی سەربەخێیی و پاراستنی شوناس و پێگە و خاوەنداریەتی خێیان داوە. بەوەش یاخیبوونێکی پیرێزیان نواندووە. هەر کاتێکیش بێیان رەخسا بێت، ئەگەر دەسەڵاتیان بەسەر کوردستانی گەورە و یەکگرتووشدا نەبووبێ ئەوە قەڵەمڕەوی سەربەخێییان لە شێوەی قەوارەی میرنیشینی پێکهێناوە. لە دوای وەستانی جەنگی یەکەمی جیهانیش کە کورد بە ئاواتەوە لە ئەنجامەکانی کێنگرەی ئاشتی ساڵی 1919 دەڕوانی، وەك گەلێکی چەوساوەی خاك داگیرکراو بەهیوای سەربەخێیی و پێکهێنانی دەوڵەتی خێی بوو، بەڵام بەرژەوەندی وڵاتە زلهێزەکان لەوەدا بوو بە پارچە پارچەیی بیهێڵدرێتەوە و خاکەکەی بە حکومەتە تازە دروستبووەکان ببەسترێتەوە، هەر وەك چێن چەندان گەل و نەتەوەی دیکەش کرانە قوربانی بەژەوەندییەکانی ئەوان. لەو ساوە کورد دەستەبەرداری سەربەخێیی و حکومڕانی خێی نەبووە و ناشبێ. ساڵی 1922 بە سەرکایەتی شێخ مەحمود لە سلێمانی و دەورووبەری (شانشینی

کوردستان) پێکهێنرا. ساڵی دواتریش لە نێوان ئەرمینیا و ئازەربایجانی ئەمڕۆ، کۆماری (کوردستانا سۆر) ی دامەزراند. ساڵی 1930 بە سەرکایەتی ئیحسان نوری، پاشا (کۆماری ئارارات) و لە پاشخانی جەنگی دووەمی جیهانیش بە سەرکایەتی قازی محەمەد (کۆماری کوردستان) ی لە مهاباد راگەیاند.

کۆماری کوردستانا سۆر (یوزێدی کوردستان) ڕۆژی 7 ی تەممووزی ساڵی1923 بێ فەرمانی حکومەتی ئازەربایجان وەك یەکێکی ئیداریی سەربەخۆ لەناو ئەو کۆمارەی قەفقاز دامەزرا کەدەکەوتە باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گەورە و سێگۆشەی ئەرمەنی و ڕووسی و ئازەربایجانی. ئەو یەکەیە ببووە خاڵی جیاکارەوەی هەرێمی قەرەباغ و ئەرمەنستان. بەیاری دامەزراندنەکەشی لەلایەن دەسەڵاتی باڵای سۆڤیەتی لە مۆسکۆ دەرچوو بوو. وەك بەشێك لە سیاسەتی (کۆرنیزاتسیا) لەتەك گرنگیدان بە پێشخستن و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری حکومی و کەلتووری بە زمانی خەڵکی، بەو مەبەستەی ببێتە ناوەندێکی گرنگ بۆ بەاوکردنەوەی ئایدیای بەلشەڤی لەناو کوردانی ناوچەکە و ڕاکێشانی سۆزی کوردی ناو وڵاتەکانی تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا، کە ئەو کات عێراق و سوریا لە ژێر ئینتیدابی بەریتانیا و فەرانسەدا بوون.

ناوەندی کارگێڕی ئەو یەکێیە شاری لاچین بوو کە دەکەوتە نێوان قارەباغی شاخاوی و پارێزگای سیونیکی ئەرمینیا و لە کۆنەیشەوە هەڵە کوردییەکان تێیدا نیشتەجێ بوون کە هەندێکیان دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکەن و مێژووی ڕەگداکوتانیان بۆ هەزارەها ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە. بەشێکیشیان لەلایەن دەسەڵاتدارە سەفەوی و قاچارییەکان لە ئێران و عوسمانییەکانیش لە تورکیا بۆ ئەو ناوچانە دووڕخراونەتەوە کە دەسەڵاتدارانی ئێرانی و عوسمانی زۆر جار کوردیان بە کۆمەڵ لە خاکی خۆیان بۆ ئەو دیوی قەفقاس و ئەرمینیا و تورکمانستان و لوبنان و ئەلبانیا و چەندان شوێنی دیکەی دوور دەربەدەریان دەکرد. لە هەندێك باریشدا کورد لە ترسی ئەو دەسەڵاتدارانە، ناچارییانە بۆ شوێنە دوورەکان سەری خۆی هەڵگرتووە. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کوردانی قەفقاز تا ساڵی 1827 میرنشینی سەربەخۆیان هەبووە. ساڵی 1813 بە گوێرەی پەیماننامەی (گولستان) ی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێران و ڕووسیای قەیسەری، ئێران ئەو بەشەی بۆ ڕووسیای جێهێشت. هەر لە بەر ئەوەشە هەندێك کەس وەك پێنجەم پارچەی کوردستانی دابەشکراو سەیری ئەو ناوچەیە دەکرێت.

قەڵەمڕەوی ئەو کۆمارە ناوچەکانی کەلباجەر و لاچین و قوبادلی و زەنگیلان و بەشێک لە جەبرائیلی لەخۆ گرتبوو. زۆرینەی کوردەکانی

ناوچەکە شیعە بوون و زمانی فەرمیشی شێوە زاری کورمانجی بوو. هاوکات زمانی ئازەربایجانیشی تێدا بەکاردەهێنرا. ئەمەو کێمارەکە ئاڵای تایبەت بە خۆی هەبوو کە دوو بەش بوو بە پانی. بەشێکیان ڕەنگی سۆر بوو. بەشەکەی دیکەش سەوز. بەشە سێرەکەی گەورەتر و لەلای چەپیشی ڕۆژێکی زەرد هەبوو کە لەناویدا ئەستێرەیەکی بچووك و چەکوچ و داسی لۆگۆی کۆمونیشی دەبینرا. بڕیاری داتاکانی ساڵی 1925 ئێو یەکێ کارگێڕیە، شەش هەرێم و 330 ئاوایی لێ خێ گرتبوو. بڕیاری سەرژمێری یەکێتی سۆڤیەتیش لە ساڵی دواتر ژمارەی دانیشتوانی ئەو کێمارە (51,426) کەس بوو کە (37,182) کەسیان کورد بوون، واتا بەڕێژەی (72،7%). و ڕێژەی ئازەربایجانیش 26،3% بوو.
خوێندن و نووسینی لەو کێمارە بە کوردی و بە پیتی کریلیک بوو. بەڵام تا دەهات حکومەتی ئازەربایجان گرفتی زیاتری دەخستە بەردەم کارگێڕی ئەو حکومەتە، بەهۆیەوە دانیشتوانی کوردستانا سەر بەتایبەتی بە درێژەدان بە خوێندن ناچاربوون بە ناوچەکانی سۆڤیەت و ناوچەکانی دیکەی جیهان کۆچ بکەن. هەر بۆیە ساڵ بە ساڵ ژمارەی کوردەکان کەم و ئازەرییەکانیش زیاد دەبوون. ڕۆژی 8ی نیسانی 1929 لە شەشەمین کۆنگرەی سۆڤیەتی، ئازەربایجان چاکسازیی لە پەکهاتەی ئیداریدا پەسەند کرد و بەهۆیەوە هەموو ئوزدەکان، لەوانەش کوردستان ئوزد، هەڵوەشێنرانەوە. سۆڤیەتیش ئەوەی پێخۆش بوو، چونکە ئەوسا کەمال ئەتاتورك داوای لە ستالین کردبوو ئەو کێمارە کوردییە لەبار بەرێ، ئەوەبوو ڕۆژی 30 ی ئایاری ساڵی دواتر تا ڕۆژی 23 ی تەممووز لە شوێنی کێمارا سۆریا (ئێکروگی کوردستان) دامەزرا. ئەوسا سۆڤیەت بە هیچ جۆرێك نەیدەویست پەیوەندییەکانی لۆگۆ تورکیا و ئێران تێکچێت، بۆیە ئەوەندەشیان بە ڕەوا نەبینی و ڕۆژی 23 ی تەممووز کوردستان ئێکروگیش هەڵوەشێنرایەوە. هەرچەندە کوردی ئەو حکومەتە بەو بڕیارە ڕازی نەبوو. دواتر تا دەهات دێخی بەردەمیان سەخت تر دەبوو، ساڵانی 1937 و 1938 دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت زۆربەی دانیشتوانی کوردی ئازەربایجان و ئەرمینیای بە کازاخستان و تورکمانستان و قرغیزستان و ئۆزبەکستان دوورخستەوە. ساڵی 1944 لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانی، جۆزێف ستاڵین بە زۆر کوردی جۆرجیای بە قەزاقستان و ئۆزبەکستان دوورخستەوە.
بەو جۆرە بارەکە درێژەی کێشا تا لە ساڵی 1961 (مەهمەت بابایێف) هەوڵی دا مافەکان دەستەبەر بکاتەوە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو. دواتریش کورده ناسیۆنالیستییەکانی سۆڤیەت هەوڵی زیاندا بە گەندەڵی مافەکانی کوردە دوورخراوەکان. ئەوە بوو ساڵی 1989 توانییان ڕێکخراوی (یەکبوون) پێکبهێنن کە ئامانجی دووبارە دامەزراندنەوەی ئۆتۆنۆمی کورد بوو. حکومەتەکەی گەرباچێڤیش بارێکی

گونجاوی هەنابووە ئارا، بەهام دامانی یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی 1991 لەلایەك و هەوڵە دوژمنکارییەکانی تورکیا لەلایەکی دیکە کۆتایيان هێنا بە بنیادنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی لەناو یەکێتی سۆڤیەت. ساڵی دواتریش لە کاتی جەنگی نێوان ئەرمەنستان و ئازەربایجان لەسەر کەماری (ناگۆرنۆ – قەرەباخ) و دوای گرتنی لاچین لەلایەن هێزەکانی ئەرمینیا، هەوڵدرا بۆ دووبارە دامەزراندنەوەی کوردستانا سەر لژر ناوی کەماری کوردیی لاچین بەابەرایەتی (وەکیل مستەفایژ)، بەڵام ئەمەش سەرکەوتوو نەبوو، بۆیە ناوبراو بەرەو ئیتالیا سەری هەڵگرت.
جەگەی باسە تا ئێستاش لەبارەی زەوی کوردستانا سەر لەنێوان ئازەربایجان و ئەرمەنستان کێشە هەیە. هەردووکیان خۆیان بە خاوەنی دادەنێت، لە شڕی نێوانیشیاندا دەیان هەزار سەرباز کوژراوە. بۆ ئەمەی کورد کەمارا کوردستانا سەر، هەرچەندە تەمەنی کورت بوو، بەڵام بێشکی گرنگێ لە مێژووی نەتەوەییمان.

ئاکۆ عەبدوڵا

ئەلیازە و ئێدیسە لە سینەمادا.. ئاکۆ عەبدوڵا

ئێدیسێی ئەو جارە شاکارێك جیهانی سەرسام کرد

هەردوو داستانە شیعرییەکەی ئێدیسە و ئەلیادە، گەنجینەی کەلتووری بەپێزی یۆنانی کۆنن. هەمیرۆسی شاعیری نابینا (کە لە سەدەی 8- 9 پ. ز. ژیاوە) نووسیویەتی. ئەلیازە گێڕانەوەی ئەفسانەییانەی جەنگی تەروادەیە کە لە سەدەکانی سێنزدە و دوانزدەی پێش زانین، لەنێوان پادشای ئەسپارتا و شاری تەروادەی گریگی ئەوسا و تورکیای ئێستا رووێداوە و ماوەی دە ساڵی خایاندووە. بەهۆیەوە شارەکە وێران کراوە. لەناو ئەو گێژاوەش زیاتر تیشک خراوەتە سەر کێشە و شەڕی نێوان (ئەخیل) ی پاڵەوان و سەرکردەکانی دیکە. ئێدیسەش تایبەتە بە رووداوەکانی دوای روخانی تەروادە و زیاتریش بە گەڕانەوە و گەشتە پڕ مەترسییەکەی (ئێدیسێس) ی پاڵەوان بۆ واتەکەی، ئیساکا و

بەرگریکردنی (پێنەلۆپ) خەزانی لەبەرامبەر ئەو کەسانەی دەیانەوێت دەستدرێژی بکەنە سەر ماڵ و سامانی. هەردوو داستانەکە درێژن. ئەلیادە نزیکەی 15600 دێڕ و ئۆدیسەش 12200 دێڕە. هەریەکەشیان لە کۆمەڵێك سرود پێکهاتوون. ماوەیەکی درێژیش زارەکییانە دەوترانەوە، تا لە سەدەی شەشەمی پێش زاین لە ئەسینا نووسرانەوە. ساڵانێکی درێژیش ئەو شاکارانە لە کۆمەڵگەی یۆنانی کۆن، تەنیا وەك دوو داستانی پاڵەوانی سەیر نەدەکران بەڵکو وەك بابەتی نمونەیی وا بوون بۆ فێرکردنی نەوەی دوای نەوە، بە بنەماکانی ئاکار و زمان و ئەدەب و شیعر و پاڵەوانییەتی.
ئەمەو زۆر لە مێژیشە لە شێوەی شیعر و چیرۆك و شانۆنامە و ڕۆمان، وەك هەوڵێن کەوتونەتە ناو بەرهەمی ئەدەبی جیهانی. وەك خاوی گرنگیش، هەر لە سەرەتای دەرکەوتنی هونەری حەوتەم بەکارهێنراون و چەندان جار کراونەتە فیلم. لە سەردەمی سینەمای بێدەنگ، ساڵی 1911 لە داستانی (ئیلیادە) فیلمی (ڕووخانی تەروادە La caduta di Troia) بەرهەم هێنرا کە (جیۆڤانی پاستڕۆن) و (لویجی ڕۆمانۆ بۆرگنیتۆ) لە سینەمای ئیتاڵی دەریانهێنا. هەر لەو ساڵە و لە ئیتاڵیا لە داستانی (ئۆدیسە) بە هاوبەشی (فرانسیسکۆ بۆرتۆلینی) و (ئۆدلفۆ پادۆڤان) و (جوزێپی دی لیگوارۆ) فیلمی (ئۆدیسە L’Odissea) دەرهێنرا.
دوای دەرکەوتنی سینەمای دەنگداریش، ساڵی 1954 ماریۆ کامەرینی دەرهێنەر، لە ئیتاڵیا فیلمی (یولیسس Ulisse) ی دەریهێنا کە کۆمەڵێك ئەکتەری ئەمەریکی و ئیتاڵی ڕۆیان تێدا گێڕابوو، لەوانە کیرك دۆگلاس و سیلڤانا مانگانۆ و ئینتێنی کوین. ساڵی 1956 لە ئەمەریکا لە داستانی ئیلیادە فیلمی (هێلین لە تەروادە Helen of Troy ۆ) بەرهەمهێنرا کە (ڕۆبێرت وایز) دەریهێنا تێیدا (جاك سیرناس) و (ڕۆزانا پۆدیستا) و (سیدرك هارودیك) و (ستانلی باکەر) و (ڕۆبێرت دۆگلاس) و (بریجت باردۆ) و چەندانی دیکە ڕۆڵەکانیان گێڕاوە. ساڵی 1961 جۆرجۆ فێرۆنی لە ئیتاڵیا فیلمی (ئاسپی تڕۆجان La guerra di Troia) ی دەرهێنا کە (ستێف ڕۆڤز) ی پاڵەوانی لەشجوانی ئەمەریکی و ناودار لە فیلمەکانی هەرقل، لەتەك (جولیت ماینەل) و (جۆن درو باریمۆر) و (ئیدی ڤیسڵ) و (لیدیا ئەلفێنسی) و چەندانی دیکە، ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە. ساڵی دواتریش (جوردون متشیل) ی ئەکتەری ئەمەریکی لە فیلمی (تووەیی ئاخیل L’ira di Achille) ی (مارینۆ جیرۆلامی)ی دەرهێنەر لە ئیتاڵیا، ڕۆڵی ئاخیلی بەرجەستەکرد. ناوەرۆکی ئەو کارەش لە داستانەکەی ئەلیازە وەرگێڕابوو.
ساڵی 1997 ئەندرۆ کۆنشالۆڤسکی دەرهێنەری ڕووسی لە ئەمەریکا،

زنجیرە تەلەڤزیۆنی (ئۆدیسە The Odyssey) ی دەرهێنا کە کریستۆفر لی و ئەرماند ئەسانت و گرتا سکاشی و ئیزابێلا روسللینی و بێرناردیت پیتەرز و چەندانی دیکە بەشداریان تێدا کردبوو. ناوەرۆکەکەی ئاوێتەی هەردوو داستانەکە بوو و بەکارێکی ناوازە و سەرکەتووش دانرا چونکە تەکنیکی کۆمپیوتەر جوانییەکی تایبەتی پێبەخشیبوو. هەموو ئەو وردەکارییە ئەندیشەیی و ئەفسانەییانەی کە پێویستبوو، لە رۆگەی کۆمپیوتەر ئەنجامدرا بوو. ساڵی 2004 (ڤولفجانج پیتەرسەن) لە ئەمەریکا فیلمی (تەرواده Troy) دەریهێنا کە تێیدا (براد پیت) و (ئۆرلاندو بلۆم) و (ئیرك بانا) و (دیان کروجەر) و (پیتەر ئۆتۆن) و چەندانی دی ڕۆڵەکانیان بەرجەستەکردبوو. بە ئەوسا ئەو فیلمە خوێندنەوەیەکی نوێ بوو بۆ داستانەکانی هۆمیرۆس، ئەویش بانگەوازکردن بوو بۆ ئاشتی و ڕقبوونەوە لە شەڕ و دژینەوەی دەروازە بۆ ڕزگاربوون لەووبەووبونەوە سیاسییە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان. هەروەك لە مەبەستی (ئاخیل) ی پاڵەوانی فیلمەکە بەدیاردەکەوێت کە ئەو پاڵەوانە فەرمانەکانی بەجێنەدەگەیاند، چونکە دەبوایە لەپێناو بەرژەوەندی سەرکردەکان شەڕ بکات، کەچی ئەو تەنیا شەڕی لەپێناو نیشتمان بەلاوە پیرۆز بوو.
دوا بەرهەمی سینەمایی کە لەو دوو داستانە وەرگیرابن، فیلمی (ئودیسە The Odyssey) یە کە ئەم ساڵ (کریستۆفەر نۆڵان) لە ئەمەریکا دەریهێنا و (ئیما تۆماس) ی هاوسەریشی بەرهەمیهێناوە. ماوەکەی نزیکەی 3 کاتژمێرە (ڕۆژی 17ی تەمموز کە بۆ یەکەمجار لە سینەماکان نمایشکرا وەرچەرخانێکی نوێ بوو لە مێژووی سینەما و دەنگدانەوەیەکی گەورەی لێ ئاستی جیهانیدا لێکەوتەوە، نەك تەنیا لەبەر کەشندەیی چیرۆکی ئەفسانەییەکەی، بەڵکو لەبەر ئەو تەکنەلۆژیا پێشکەوتووەی کە لە بەرهەمهێنانیدا بەکارهێنرا بوو، بەتایبەتیش ئۆزموونی بینینی و دەنگی بوونە کە تەکنەلۆژیای (IMAX) ی تێدا بەکارهێنراوە. ئەمەو یەکەم فیلمیشە لە مێژوودا کە بۆ تەواوی بۆ کامێرای (IMAX 70mm) وێنەی گیرابێت. وێنەکانیشی لە وێاتەکانی مەغریب، یۆنان، ئیتاڵیا، ئایسلەندا، سکۆتلەندا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا گیراون. دەرهێنەر بۆ ئەم مەبەستە سیستەمێکی نوێ کامێرای بەکارهێناوە تاکو بینەر هەست بکات لەناو ووداوەکاندا دەژی.
بۆ دابینکردنی وردەکارییەکانیش بودجەیەکی یەکجار زۆری بۆ تەرخانکرا کە گەیشتە 250 ملیۆن دۆلار، بەڵام تەنیا لە هەفتەی یەکەمی نمایشکردنیدا لە ئەمەریکا زیاتر لە 123 ملیۆن دۆلاری کەکردەوە. لەگەڵ کۆتایی هاتنی تەمموز داهاتی فیلمەکە

گەیشتە 630 ملیۆن دۆلار. چاوەڕوانیش دەکرێت ببێتە پێ داهاتترین فیلمی ساڵ. لەو بەرهەمەشدا کۆمەڵێك ئەکتەری بە توانا رۆڵیان گێڕاوە لەوانە: (مات دێمۆن) رۆڵی ئەدیسۆس، (ئان هاساوای) ڕۆڵی پێنێلۆپی، (تۆم هەڵاند) رۆڵی تەلیمکۆس، (ڕۆبەرت پاتینسن) ڕۆڵی ئەنتینۆس، (زۆندایا) رۆڵی ئەسینا، (لوپیتا نیۆنگۆ) ڕۆڵەکانی هەلین و کایتۆمنۆسترا، (بێنی سافدی) رۆڵی ئاگامۆمنۆن، (تراڤیس سکێت) ڕۆڵی چیرۆك خوێن.

ناوەرۆکی فیلمەکە تایبەتە بە گێشتە پێ لێ مەترسی و درۆژخایەنەکەی (ئەدیسۆس (ی پاشای ئیتاکا لە گێڕانەوەی بە نیشتمانەکەی، دوای کەتاییهاتنی جەنگی تەرواده کە دە ساڵی خایاندبوو. لەو گەشتەشیدا ڕووبەڕووی بوونەوەر ئەفسانەییەکان دەبێتەوە. سەرەتای فیلمەکە گێڕانەوەی رووداوەکانە لەلایەن چیرۆکخوێن. دواتر جەنگی تەرواده و رێە کاریگەرییەکەی (ئەسپە دارینەکە) و ڕووبەڕووبوونەوەی ئەدیسۆس لەگەڵ بوونەوەر ئەفسانەییەکان و جادوگەر و گێشت بە جیهانی ژێرەوە و وەرگرتنی ڕێنمایی لە جیهانی مردووان و لەوێشدا ڕووبەڕووبوونەوەی بە ڕابردووی خێ دەبینرە. ئینجا پاش دە ساڵ بە تەنیایی و بە پەشاکی هەژاران دەگێڕێتەوە ماڵەکەی تاکو تێ لەو کەسانە بکاتەوە کە هەوەی دەستبەسەرداگرتنی دەسەڵاتەکەی و هاوسەرەکەیان دەدا.

شایانی باسە کریستەفەر نۆڵانی دەرهێنەر لە زەربەی فیلمەکانی کاری لەگەڵ زەمەنێکی دیکە کردووە. لەرەشدا بە شێوازی تایبەتی خێ و بە بەکارهێنانی هێڵ کاتییە تەکێڵکان، چیرۆکەکەی خستەتەوو، بەوەش جارێکی دیکە سەلماندی دەتوانێت دەقە کۆنەکان بە شێوازی مەدەرن و سەرنجاکێش بژیەنێتەوە، بەو جەرەی بە هەموو نەوەکان گونجاو بێت.

ئاکە عەبدوڵا

ڕۆمانی (زامەکانی ئەرمەنستان) وەرچەرخانە گەورەکەی ئەدەبی

ئەرمەنی.. ئاکۆ عەبدوڵا

خاچاتور ئەبۆقیانی پەروەردکار و شاعیر و نووسەر و توێژەر کە بەیەکێك لە دیارترین ڕووناکبیر و نوێخوازەکانی مێژووی ئەرمەنی و قەوقاز و باوکی ئەدەبی نوێی ئەرمەنی دادەنرێت. ساڵی 1841 ڕەمانی (زامەکانی ئەرمینیا) ی نووسی و دوای ونبوونی خۆی، ساڵی 1858 بە یەکەمجار ئەو بەرهەمە بڵاوکراوە و دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە. لەو ڕەمانەدا کە نووسەر زۆر لێهاتووانە توخمەکانی ڕەمانسی و ڕیالیزمی ئاوێتەی یەکتری کردووە، ئازار و خەڵاگری و ڕەحی نەتەوەیی و خەباتی ڕزگاریخوازی ئەرمەنییەکانی لێکاتی جەنگ (لەنێوان ڕووسیا و فارس 1826 تا 1828) نیشان داوە و بەشێك لەو ئازارانەشی بەرجەستەکردووە کە ئەرمەنییەکان لەکاتی ژێر دەستەیی دەسەڵاتی داگیرکاری فارسی دەیانچێژت. هاوکات جەختیشی لە هاتنە جێشی هەستی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری و دەربەینی ڕق و کینە لە ستەمکاران کردۆتەوە.

ناوەڕۆکی ڕەمانەکە لەسەر بنەمای ڕووداوێکێ کە لە زەدی نووسەر لە کاتی جەنگەکە ڕوویدا بوو. ئەویش ڕفاندنی کچێکی ئەرمەنییە بە ناوی (تاگوهی) لەلایەن کەمەڵێک چەتەیەك کە سەربازی (حوسێن خان سەردار) ی فارس بوون. ئەوسا وەك کاردانەوە (ئاغاسی) سەرکردایەتی ئاپۆیەنی خەڵکە ئەرمەنییەکە دەگرێتە ئەستۆ و پیاوەکانی سەردار دەکوژێت و کچەکە ڕزگار دەکات. ئەو کارەزمایە کە خەڵاگرانە و قارەمانانە دژی ستەم دەجەنگێت لە شوێنێکدا دەڵێت : "گیانی خۆت بدە، بەڵام هەرگیز خاکەکەت مەدە". دواتر حەسەنی برای سەردار خان، پارێزگاری فارس، بە سزادانی ئاغاسی و خەڵکە ڕاپەڕیوەکە هەڕەشی سەخت دەکات و ژمارەیەک شارچکەی ئەرمەنستان وێران دەکات.

ئەو ڕەمانە لە زمانی ئەرمەنی بە یەکەم ڕەمانی مەدەرن دادەنرێت. واتا یەکەم ڕەمان کە تێیدا لە بری زاراوەی ئەرمەنی کلاسیکی، بە زمانی ئەرمەنی نوێی (زاراوەی یەریڤانی – زاراوەی ئاراراتی) کە زمانی قسەکردنی خەڵک بوو، نووسراوە. ئەو شێوە زارەش (ئاشخاراباڕ) بووە بنەمای زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵاتی نوێ. ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە یەکخستنی زمانی ئەدەبی ئەرمەنی و نزیککردنەوەی لە زمانی قسەکردنی خەڵک. هەروەها یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی ئەرمەنییە کە لەسەر بنەمای عەلمانی نووسرا بێت، چونکە تا ئەوسا ئەدەبیاتی ئایینی بەسەر گشە پانی ئەدەبی ئەرمەنی باڵادەست بوو. دوای بڵاوکردنەوەی ڕەمانەکە لەناوەوە و دەرەوەی ئەرمەنستان دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە و بەخاڵی وەرچەرخان لە ئەدەبیاتی

ئەرمەنیدا دانرا، جگە لە ئایکۆنی لە یەکخستنی زمان، لە سەردەمی پێ لە داگیرکاری و ئاڵوگۆزیدا بووە هۆی وروژاندنی هەستی نەتەوەیی و کاریگەریی قووڵیشی لەسەر گەلی ئەرمەن جێهێشت.
خاچاتور ئابۆڤیان ژیانی پڕ بووە لە ڕووداوی سەرنجڕاکێش و کەتایبەکی نهێنی و تراژیدی. 15ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1809 لە گوندی کاناکەری نزیک شاری یەریڤان لەدایکبووە و ڕۆژی 14ی نیسانی 1848 بەشێوەیەکی نادیار ون دەبێت. تا ئێستاش نەزانراوە کەتایبەکەی چۆن بووە. جگە لەو ڕەمانە کەمەڵك کتێبی دیکەی لەشێوەی چیرۆك و دیوانە شیعر و بابەتی پەروەردەیی بەزمانەکانی ئەرمەنی و ڕووسی و ئەمانی نووسیوە. هاوکات یەکێکیشە لە پێشنگەکانی زانستی کوردۆلۆجی لە ئیمپراتۆریەتی ڕووسیادا کە بەهۆی دیدگای زانستی و مرۆڤدۆستانەی، توانی بنەمای پتەو بۆ لێکۆڵینەوە لە مێژوو و زمان و فۆلکلۆری کوردی دابڕێژێت.

ئاکۆ عەبدوڵا

تابلۆی ئەوان چاوەڕێی ئەویان نەدەکرد.. ئاکۆ عەبدوڵا

تابلۆی (ئەوان چاوەڕێی ئەویان نەدەکرد) بە یەکێك لە کارە ریالیزمییە کاریگەرەکان دادەنرێت کە ساڵی 1884 ڕێپین کێشا و بەگەیەکی ڕوونۆ لەسەر دەستەنگینی ناوبراو لە کێشان و بەرجەستەکردنی سەختترین ساتی هەچوونی مرۆڤ و بەدیارخستنی هەستە مرۆڤایەتییە جۆراوجۆرەکانی ئەندامانی خێزانێك، دوای ئەوەی بەشێوەیەکی کت و پڕ باوکیان، پاش بەسەربردنی چەندان ساڵ لەناو ئۆردوگایەکی بەندکراوانی سیبیریا دەگەڕێتەوە ماڵەکێی. ئەوسا لە ڕووسیا هەر کەسێك کە بۆ سیبیریا دوور خرابا، لە ڕیزی مردووان دادەنرا، چونکە یان بەرگەی نەدەگرت و لەژێر ئەشکەنجە دەمرد، یاخود لەبەر برسییەتی و ئازارەکان، خۆی دەکوشت. هەر خێزانێکیش ئەگەر ئەندامێکی بۆ ئەو شوێنە دوور خرابا، دەبوایە بەهیچ جۆرێك باسی نەکێن و منداڵەکانیش وەها قەناعەت پێبهێنن، کەسە دوورخراوەکە جارێکی دیکە ناگەڕێتەوە، یاخود مردووە.

لەو بەرهەمەدا پیاوەکە دشکاوانە و رووخسار مانانە بە جستە و گیانی رووخاو، خی بژووردا کردووە. لەبەر ئەوی دایکە کەکەی بەردەوام رووخساری ئەوی لەپش چاو بوو، بەیە لەسەر کورسی هەساوە و وەهاش دەرکەوتووە بەوا بەچاوەکانی نەکات کە چ دەبینە! هاوسەرەکەشی لەپە لە پیانە ژەنین وەستاوە، بەام لەژەر کاریگەری هەست کردن بە هەدمە و دەربەست نەبوون، نەیتوانیوە هەسە و بە چاوە ترسنەرەکانی دەوانە. پەدەچەت کوەە گەورەکە، باوکی لە بیرمابەت، بەیە بە زەردەیەکی تەکەاو لەخشی و سەرسومانی سەیری دەکات، بەام کچە بچوکەکە بەگومان و جەرەك لە ترس دەوانەتە ئەو دیمەنەی کە کەش و هەوا ئاساییەکەی ژوورەکەی شواندووە. کارەکەرەکەش هەشتا دەستی لە دەرگاکە نەبەتەوە و چاوەوانی ساتی پە خرەش و شادی دەکات.

ئەو تابلەیە کە بە نموونەی دەربەینی ئاشکرای هەست و هەچوونەکانی مرەڤ لە ساتەکی دیاریکراو دادەنرەت. بینەر دەتوانەت لەناویدا ساتی دوای دیمەنەکە بەنەتە پەش چاو کە چ جەرە هەچوونەکی ناخ و دابارینی بە خوی فرمەسکی شادی و کەتایی هاتنی چاوەوانی بەدوادا دەت. لەردا جگە لە ناوەرەك، هونەرمەند لە دابەشکردنی سەبەر و رووناکیش تەواو سەرکەوتووە. لەگە ئەوەی سەبەر زەربەی رووبەری تابلەکەی گرتووە، کە هەستکردن بەدەەاوکە و پەشوی دەبەخشە، کەچی بەهەی بریسکدانەوە و درەوشانەوەی رەنگەکان لەو ناوەندانەی کە بەر رووناکی کەوتوون، هاوتاییەك دروست بووە.

نیگارکەش لە چەند ستونەکدا:

- ئیلیا یافیمەڤیچ رەپین، نیگارکەش و پەیکەرساز و مامەستا و نووسەر و هزرمەندی سیاسی. بە دیارترین نیگارکەشی ریالیزمی رووسیایی لەسەدەی نەزدە دادەنرەت.
- ساەی 1844 لە شاری چوگەڤی هەرەمی خارکەڤی رووسیای قەیسەری ئەوسا و ئەکرانیای ئەستا هاتە دنیا و ساەی 1930 لە شاری کەکالای وەاتی فنلەندای ئەوسا و رووسیای ئەستا، کەچی دوایی کرد
- لای (ئیڤان بوناکەڤ) ی گەورە نیگارکەشی ئایکەنی رووسی فەرە بنەماکانی ئایکینە گرافیك و پەرترەت بوو.
- تابلەکانی بەوپەی بەهەزیەوە چاوی بینەر بە خەیان کەش دەکەن. لە زەربەیاندا وەنەی سەختی ژیانی رەژانەی کەمەگەی رووسی و رووداوەکانی ساەانی دوایی دەسەاتی قەیسەری بەرجەستە کردووە، لەوانە : (راکەشرانی کەشتی لە رووباری

ڤ‌لگا)، (ک‌ژاو‌یه‌کی ئایینی ل‌ ه‌ر‌می کورسك)، (ئیڤانی ترس‌نار و ئیڤانی کو‌ی) ، (ره‌تکردنه‌وه‌ی دانپ‌دانانه‌که)، (د‌سگیرکردنی پروپاگه‌ندکار)

- له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ل‌ س‌ردمی خ‌ی ب‌فراوانی ناوبانگه ب‌اوبب‌و‌، ب‌ی‌ شو‌نی ئ‌و ل‌ جیهانی هونار، هاوش‌و‌ی شو‌نی ل‌ ت‌لستی‌ی‌ ل‌ ئ‌دبی جیهانیدا.

سه‌رگ‌ن پ‌‌س و کچه قژزه‌رده ئیرله‌ندییه‌که.. نووسینی/ حسونة المصباحی.. وگ‌‌انی/ ئاک‌ عب‌دو‌‌ا

ئه‌‌ ب‌ه‌است حه‌وت سا‌ ب‌ه‌سه‌ر مردنی سه‌رگ‌ن پ‌‌س ت‌په‌ی‌یه‌؟(1) ئای له‌به‌ر خ‌رایی زه‌مه‌ن که (لاتبقی و لا تذر!). وه‌ك ئه‌وه‌یه ئه‌و کاره‌ساته دو‌نا‌ رو‌ویدا‌ب‌. کات‌کیش که هه‌وا‌ی کوچی دوایی ئه‌وم پ‌گه‌یشت له‌به‌رامبه‌ر ده‌ریاری (الحمامات) وه‌ستام تاکو به‌ته‌نیا لاوانه‌وه‌ی ب‌ بکه‌م. سات به‌ساتی به‌یه‌ك گه‌یشتنه ج‌راوج‌ره‌کانی ن‌وانیشمان له‌شو‌نه جیاجیاکانی جیهان به‌نمه‌وه به‌رچاو. یه‌کم دیدارم له‌گه‌‌ی له‌په‌راو‌زی فیستیڤا‌ی (المربد) ی شیعری بوو له‌غدا. وابزانم سا‌ی 1987 بوو. ئه‌وسا هاوش‌و‌ه‌ی چامه‌کانی، بینیم که‌س‌کی ئا‌‌ز و ئازاد له‌خ‌ده‌رخستن و زیاده‌‌‌یی بوو. ژانی قو‌ی له‌ناخدا بوو. ژانی شاعیر‌‌ك که هه‌موو ر‌ژ وشه‌کان ئازاری ده‌ده‌ن، به‌‌ام ئه‌و هه‌رگیز ب‌زارنا‌ ب‌ له‌‌اوه‌دونیان ب‌ گرتنیان به‌زیندوویی و ناسکی و جوانی و نه‌رمی، هاوش‌و‌ه‌ی ئاوی کانیاوی چیاکان.

هه‌ر له‌دیداری یه‌که‌ممدا ب‌م ده‌رکه‌وت په‌یوه‌ستی ئه‌وم. هه‌و‌‌مدا ز‌ر له‌بار‌ه‌ی بزانم. نه‌‌نییه‌کانی جیهانی شیعریشی هه‌‌ده‌مه‌وه. چه‌نده‌ش د‌خ‌ش بووم کات‌‌ك یه‌کم نامه‌ی ئه‌وم له‌مه‌کسیکه‌وه پ‌گه‌یشت که ت‌‌یدا باسی هیندییه هه‌ژاره‌کان و بیابان و شاعیره ب‌هیمییه په‌رته‌وازه‌کانی ناو با‌ه‌کانی مه‌کسیک‌ سیتی به‌‌ژ و به‌شه‌وی ب‌

کردبووم. دواتر لەپاریس لەگە (عبدالقادار الجنابی) لەکافیەکی گەپانی (کلیشی)، ئەو شونەی هەنری میللەری مەزن سەردانی دەکرد و تیدا چەندان لاپەەی رمانەکانی نووسیوە کە بەخشەویستی و بەشداری کردنی شتانە بە خشییەکانی ژیان درەوشاوەن، پی گەیشتم. لەیەك لەدانیشتنە خشەکانیش سەرگن پس باسی کمەەی کەرکووکی بە کردم کە لەشەستەکانی سەدەی رابردوو ی سەرەکییان گا لەنو کردنەوەی چامەی عراقی. هەروەها باسی (جبرا ابراهیم جبرا)ی بە کردم کە یارمەتیدا کاتك لەکەرکووکەوە بە بەغدا گواستراوە و بەهی ئەویشەوە گرنگترین شاعیر و نوسەرە نویە ئینگلیزییەکان لەبەریتانیا و ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای ناسی.

هەروەها باسی ئازاری بەپە ریشتن بەناو بیابانی بە کردم، لەبەغدا بەرەو بەیروت بە ئەوەی (یوسف الخال) و هاوکانی لەگڤاری شیعر بناس. هاوینکیش لەگەیدا جوانترین رژەکانمان لەمای (صامویل شمعون)ی هاوی هەردووکمان بەسەربرد. ئەو بەدرژایی رژ دەنووست، تا کەمك بەر لەئاوابوونی رژ هەنەدەستا. لەکتایی شەویش دوای ئەوەی ماندوویی پەکی دەخستین ئمە وازمان لدەهنا و ئەویش تا سپدەی بەیانی، درژەی بەشەونخونی دەدا. کاتکیش ئمە هەدەستاین پاشماوەی قونجکە جگەرەی کەەکە کراو و شوشەی بەتا و کتب و گڤاری پەرت و باومان لرەو لەو دەبینی. ئەو بسەروبەرییە ئاسوودەی دەکردین، ئەوەشی بە سەلماندین چەندە جوانە تەمبەی شاعیران و چەندەش لەبارە شتایەتیان.

لەو کاتەدا کە سەرگن پس هاتە میونخ بە ئەوەی چەند نمونەیەك لەشیعری وەرگدراوی بە زمانی گتە بخوننتەوە، عراق سانی جەنگی تای بەخوە دەبینی. لەبیرمە هەرگیز بەو غەمبارییە نەمبینیوە کە ئەو جارە بینیم. لەو کافیەی شەوەکەمان تدا بەسەر برد دوای خوندنەوەی شیعرەکانی، زر بەتای باسی ئازارەکانی عراق و عراقییەکان و باسی دندەیی سوپای ئەمەریکای کرد. بەر لەوەی بچینە هوتلیش بەدەموچاوی گرژ و رووخساری لچاوی پمانی وت "لەاستیدا هاویان.. من هەست بەشەرم و شەرمەزاری دەکەم چونکە رەگەزنامەی واتکم هەگرتووە نیشتمانی منی وران کردووە و بە سەدەکانی ناوەندی گەاندتەوە".

لەیەکەمی هاوینی سای 2001 لەسەر بانگهشتی فیستیڤای ئەدەبی نودەوەتی کە سانە بە یادی جەیمس جیس و شاکارەکەی یولیسیس ساز دەکرت، چوومە دبلن. هەر کە گەیشتمە هوتل، صامویل و ماگی هاوسەری و سەرگن پسم بینی کە لەچاوەوانیم دابوون. چەندە خش و گەرم بوو ئەو شەو و ژانەی لەودا بەسەرمان برد کە شونەواری مەزنەکانی ئەو دوورگەیەمان لەشاعیران و نووسەران و هزرمەندان

بەسەر دەکردەوە. بەیاوەری شتەکانی وەك خۆمان کە بۆنی پەخشانی جێیس و بیکێت سەری لێشواندبووین، نەماندەزانی تامی خەو چۆنە. سەرگۆن پێس چەندە دڵخۆش بوو کە کچێکی لاوی قژزەردی ئیرلەندی شەیدای ببوو. ئەو کچە بەژنی درێژ بوو و خەندەی منداڵانەشی هەردەم لەسەر لێو بوو. ئەوە کاتێك رووبدا دوای ئەوەی گوێی لەچامەکانی بوو کە لەهۆی شانۆ خوێندبیەوە، لەوانەیە لەو چامانە شتێك لەگیانی خۆی تێدا دڵزیبێتەوە. بۆیە شێتانە شەیدای خاوەنەکەی ببوو. ئەویش لەیەك کاتدا پەشۆکاوانە و بەختیارانە بەچرپە پێی وتین: "ئایا دەکرێت بچمە ناو چپرێکی خشەویستی دوای ئەوەی قژم سپی بووە و لەجەستە و لەدڵیشدا سست بووم؟". ئێمەش هانماندا و پێشمان وت جوانترین چیرێکی خشەویستی ئەوەیە کە شاعیر لەساڵانی پیری دەیکات. ئەی ئەوە حاڵی گۆتە و ڤیکتۆر هۆگۆ و ئەوانی دیکە نەبووە؟. ئەو رۆژەی دبلنیشمان جێهێشت ئەو کچە قژزەردە هاتە هوتێل بۆ ئەوەی لەباوەشی سەرگۆن پێس فرمێسکی گەرم هەڵڕژێ. سەرگۆنیش سەرسوڕماوانە و شانازیکەرانە بەخۆیەوە، سەیری دەکردین.

وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵڵا

سەرچاوە: www.alarab.co.uk 7/ تشرینی دووەم /2017
(1) بەگوێرەی ئەو کاتەی وتارەکەی تێدا نووسراوە. (وەرگێڕ)

رەشبینی لەهونەری گۆیا.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

فرانشیسکۆ گۆیا (1746- 1827)ی نیگارکێش و پەیکەرتاش و دیزاینەری چاپ و لیسۆگراف، بەمەزنترین نیگارکێشی ئیسپانی لەسەدەی هەژدەو سەرەتای سەدەی دواتر، یاخود بەدوا مەستای قوتابخانەی کۆن و یەکەم نیگارکێشی نوێی ئۆو وەتە دادەنرێت. لەهونەرمەندە بەبشتکانە. ژمارەیەکی زۆر و جۆراوجۆری بەرهەمی هونەری لەتابلۆ و پەرتەت و کاری چاپ پێشکێشکردووە. کە لەناویاندا رووداوی هاوچەرخی مێژوویی و دیدە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی بەرجەستەکردووە و وێنەی زۆر لایەنی شاراوە و لەلی کۆمەڵگەی ئیسپانیای ئۆوساشی خستەتەوو.

لەگەڵ ئەوەی لەهەندەك تابلە واقیعی و لەهەندەكش دەربەینخوازی و تەنانەت سوریالیش دەركەوتووە، بەڵام زیاتر بەڵبەرەكی رەمانسی دادەنرەت. تەنانەت لەئیسپانیا یەكەم نیگاركەش بوو بانگەوازی بە هزری رەمانسی لەنیگار كردبە. بەشەكی هونەرەكەی بە كاری رەشبینانە تەرخانكردووە. ساڵی 1777 دووچاری نەخەشیەكی قورس بوو كە بەهەیەوە كاریگەری رەشبینانەی لەناخیدا جەهەشت. ساڵی 1797 تا 1799 وەك كاردانەوە بە ئەو بارە ناخەشەی بەسەر كەمەڵگەی ئیسپانی داهاتبوو. هەروەها بە سەركەنەكردنی خانەدانان و دەسەڵاتی كەڵەسە، زنجیرەیەك نیگاری رەشبینانەی بەناوی (كاپریكە) هەڵكەڵەی كە لەناویاندا گاڵتەی بەهەڵسوكەوتی خانەدان و پیاوانی ئایینی و رەفتارە لەخشتەبردنەكانیانی كردبوو. یەكەك لەوانە (نووستنی عەقە ئەهریمەنەكان بەئاگادەهەنە) ی ناوە كە وەك كارەكی گرنگ لەمەژووی هونەری جیهان دا شوێنی دیارە. تەیدا پیاوەك سەر و دەستی خستەتە سەر مەزەك و نووستووە. لەدواوەشی كەمەڵەك شەمشەمەكوەرە و كوندەپەپەی گەورە دیارن كە باڵافەكەیانە. هەروەها دوو گیانداری دەندەش دیارن. یەكەكیان لەسەر زەوی پاڵكەوتووە و روانینە شەانگەزەكەی بەئاراستەی پیاوەكەیە. ئەوەی دیكەش لەسەر پشتی پیاوەكە خەریكە بازبدا و لەتاریكی دا چاوەكانی دەبریسكەتەوە. لەبەشی پەشەوەی مەزەكەش نووسراوە (كاتەك عەقە دەنوە دەندەكان بەئاگادەن). ئەو بەرهەمە گوزارشتكردنەكی ساكارانەی هزری گەیایە، كەڵەزی لەهەش دەگرت و بەواشی بەئازادی هەبوو و دژایەتی كوەرەوەری و نەزانیشی دەكرد. دوای ئەوەی ئەو زنجیرەیەی خستە بەردیدە، هەر زوو لەترسی دەزگا ستەمكاریەكەی دادگاكانی پشكنین و بەفەرمانی پادشا كەیكردنەوە.

ساڵی 1798 كەمەڵەك تابلەی دیكەی كەشا لەناویاندا سەركەنەی بیروبەچونە دواكەوتووەكان و فریودەرانەی مرەڤی كردووە، بەیە بەتابلە رەشەكان ناسراون. لەوانە تابلەكانی (ئەفسونلەكراوی بەهەز، یاخود چرای ئەهریمەن) و (چەشتخانەی جادووگەرەكان) و (فەینی جادووگەرەكان) و (ژنە ئەفسونگەر). لەوەی دوایی دا كە دیمەنەكی دزیو و غەمبارانەیە. ئاماژە بەو بەچەنە كەنە دەكات گوایە رەژی شەممە، ژنە ئەفسونگەرەكان تەرخانیان دەكرد بە كەبوونەوە لەگەڵ ئەهریمەن. دیمەنەكە زەر وشكە. لەردا ئەهریمەن لەشەوەی بزنەكی ژیری دنیادیدە دەركەوتوو و قەچی گەورەی هەیە و تاجە گوڵەكی لەگەڵای بەووی لەسەر كردووە و وەك قەشەش هەڵسوكەوت دەكات و بەكەمەڵەك ژنی ئەفسونگەریش دەورە دراوە. یەك لەژنەكان مندانەكی ساوای لەدەستە.

ساڵی 1807 تابلەكانی (مرەڤخەرەكان بیر پاشماوەی مرەڤ دەكەنەوە) و

(مرڤخرکان بە نچیرکانیان لەئامادباشیدان) ی بەکتا گیاند. ئەوانەش لەتابلە رەشبینیەکانیەتی. سالی 1823 کەمەك تابلەی لەدیواری ماڵکەی بەکتا هەنا کە لەسالی 1819 سەرقالیان بوو. پەدچەت هەستکردن بەو هیستریایەی کە لەئەنجامی نابیستن لەتەمەنی 46 سالی دا تووشی ببوو. هەروەها تەکچوونی باری سیاسی وەات و ئەو ململانەیانەی ئەوسای ئیسپانیا لەنەوان لیبرالیەکان و کەسانی سەر بەکەس و دەوەتی پادشایەتی روویدا، هەکاری ئەو بەرهەمانە بن کە لەسەر حەزی خەی کەشابوونی. شارەزایان ناویان ناوە تابلە رەشەکان، چونکە هەم ناوەرکی تاریکیان هەیە، هەمیش زیاتر بەڵەنگی تاریك کەشراون. تارماین، مرڤییان وەها تەدا کیشراوە لەحالی هیستریادان. لەوانە تابلەکانی (ساتور مندالەکەی خەی هەدەوشە) و (دوو پیاوی پیر شەربا دەخەن) و (سەگەکی نیوە نغرە) و (دوو پیاوی پیر) و (پیاوان دەخوەننەوە) و (جەدیس و هەلەفیرنەس) و (دوو ژن و پیاوەك)، یان دوو ژن بەپیاوەك پەدەکەنن. لەتابلەی ساتور مندالەکەی خەی هەدەوشە، کە بەیەك تابلە رەشە دزەوکانی مەژوو دانراوە، گەاوتەوە ئەفسانەیەکی کەن، گوایە خوداوەندی رەمانی ساتور لەترسی ئەو پەشبینییەی کە گوایە یەك لەمندالەکانی لەناوی دەبات، یەك لەدوای یەك مندالەکانی خەی دەکوشت و دەیخواردن. لەو بەرهەمە ترسناکەشدا چاوەکانی ساتور دەرچوون وەك ئەوەی لەو حاەتەدا دووچاری شەتی بووبە، یەك لەمندالە ساواکانی دەخوات و خوەنی مندالەکەش بەدەم و لچی شەبەتەوە و پەنجە رەقەکانیشی لەجەستەی مندالەکە ەچوون. مندالەکەش بەجولەیە. لەتابلەی دوو پیر شەربا دەخەن کە لەدیواری ژووری نانخواردن کەشابووی. دوو پیاوی روخسار دزەو لەتاریکی دەبینرەن شەربا دەخەن و زەردەخەنەیەکی هەمنانەیان لەسەر لەوە و ئاماژە بە شتی نادیار دەکەن. یەکەکیان پیرە کە پەدچەت گوزارشت لەگەیا بکات. ئەوەکەی دیکەش بونەوەرەکی نامەیە و لەکەللەسەرەکی بە چاو دەچەت کە ئاماژەیە بە مردنی چاوەوانکراو.

لەتابلەی سەگەکی نیوە نغرەش، سەگەکی وە لەناو ژینگەیەکی غەمبارانە، هاوشەوەی گەیا دەبینرەت. لەو کارەدا رەنگەکانی زەرد و قاوەیی بەکارهەناوە. زەردەکە بەرجەستەکەری لمە کە بای بەهەز لەشەوەی گەژەکەیەکی مەزن دەیهەنە و دەیبات. رەنگە قاوەییەکەش وەنەی گردەکی لمینی پە کەشاوە. لەو کەشەدا سەگەکە کە لەناو بیابان ونبووە، بەهودانە چاوەوانی هەکردنی گەردەلوولەکی ترسناکە و توانستی رزگاربوونیشی نییە. ئەو بەرهەمە کە بەیەك لەبەرهەمە ئاەزەکانی مەژووی هونەری لەجیهان دادەنرە، هەموو وردەکارییەکانی ناوی ئاماژەن بە ژیانی ئەوسای گەیا و تەنیاییە

کوشندەکەی. لە تابلۆی دوو پیاوی پیریش لەناو تاریکیدا، پیرە پیاوێکی نابیستی شکەت دەبینرێ گەپاڵێکی بەدەستەوە. بونەوەرێکی دزێوی هاوشێوەی ئەهریمەنیش لەدواوەیتی و لەبن گوێچکەی هاوردەکات. وەها پەدەچێت گویا لەو بەرهەمەدا خودی خۆی بەرجەستە کردبێ. بەدنیایشەوە هەموو ئەو تابلۆیانە دەرخەری ئەو ژیانە پڕ ئازارەی ئەوسای گویان.

ئاکۆ عەبدوڵا

گویا لەچەند ستونێك:

- ساڵی 1786 گویا کرا بەنیگارکێشی کۆشکی پادشایەتی ئیسپانیا.
- ساڵی 1795 بەبڕیاری بەشی هونەری لەئەکادیمیای پادشایەتی دامەزرا.
- ساڵی 1799 بەچاودێری خودی کارلۆسی چوارەم، بەنیگارکێشی یەکەمی پادشا دیاری کرا.
- لەگەڵ ئەوەی لەدەسەڵاتی کێشکیش نزیکبووە، بەڵام هەردەم لەگەڵ کێشك و رژێمی پادشایەتی وەڵات ناکۆکبوو.
- ژیانی پڕ لەهەڵبەز و دابەزی گویا بەتەواوی گرنگ، زۆر لەسینەماکاران بەکاریان هێناوە لەوانە کێنراد وولف فیلمی (گویا) و میلوش فورمانیش فیلمی (تارماییەکانی گویا) و کارلۆس ساورا فیلمی (گویا لەبەردرێ) ی دەرهێنا.
- گویا کەمەڵك تابلۆ و پۆرترێتی ناوداری کێشاوە، لەوانە تابلۆکانی (خەزانی کارلۆسی چوارەم) و (پرسەکانی گوللەباران کردن لە 3 ی مایە لەچیای پرینسیپی پیە) و (هانیبالی سەرکەوتوو بۆیەکەمجار لەبەرزایەکانی ئەلپەوە بیر لەئیتاڵیا دەکاتەوە) و (رفاندنی ئەوروپا) و (پاکیزە و منداڵ) و (مەسیحی لەخاچدراو) و هەردوو تابلۆکەی (ماجا). هەروەها پۆرترێتەکانی (فەرناندۆی حەوتەم) و (ویلینگتۆن) و (خانمێك بەمانتیای رەشەوە) و(ماریا تێرێزا لەقالابریگا) و (مارکیزە دی لازان)، ئەوە جگە لەو پۆرترێتانەی بۆ (کارلۆسی سێیەم) و (کارلۆسی چوارەم) ی کێشاوە.

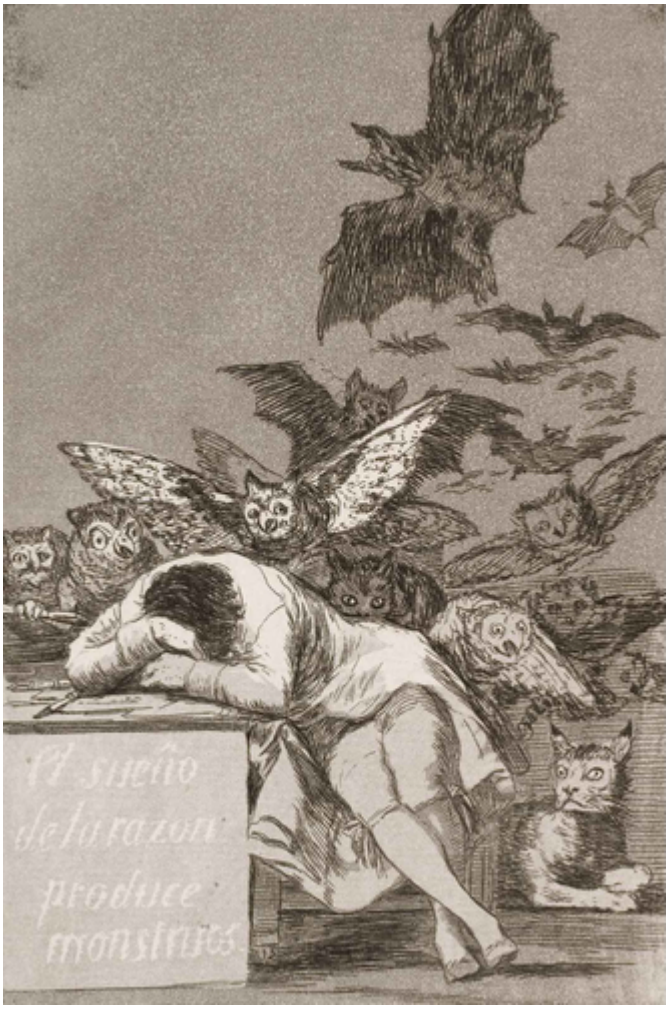

کۆ شیعری (ئاو هەنگاوانێی بە هاوشتن هاتنە بوون) ی عەلی شێخانی.. ئاکۆ عەبدوڵا

لەو رۆژانە بەتیراژی 500 دانە چاپی یەکەمی کۆ شیعری (ئاو هەنگاوانێی بە هاوشتن هاتنە بوون) ی عەلی شێخانی شاعیر لەچاپخانێی (زاکرۆس)ی شاری مهاباد بڵاوکراوە و کۆتە بەر دیدی خوێنەران. ئاو بەرهەمە لەبڵاوکراوەکانی (دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی) یە. شاعیر لەپێشەکییەکی کورت و پوخت بەو جۆرێی پێسنی بەرهەمەکێی کردووە : (کۆی شیعرەکانی ناو ئەم کتێبە 400 شیعرن، هەر یەکێیان سەربەخۆن و پێیوەندییان بە شیعری پێش یان پاشی خۆیان نییە... ئەمەو زۆربەیان زۆر کورتن، زادێی زیاتر لە سی

ساڵ نووسینمن…..بە ئەندازەیەك لەگەڵ ئەو کتێبە پشوودرێژ بوومە، جگە لە هەنینەوەی شیعرەکان و پاراستن و هەشتنەوەیان بە ماوەیەکی زەر بە شەوەی دەستنووس و دەستخەتی شەمەوە، هەر تایپ و هەڵچنکردن و پەداچوونەوەیان نزیك بە هەزار رەژی خایاندووە بەبە پەلەکردن لەیان……. باوەڵبەخەبوون بەردەوامیت لە هەوەدان پە دەدات، ئەگەر ئەو باوەڵبەخەبوونە و ئەو بەخششەی لە سەنگەیدا کە خوە لە سەرکەوتن دەبینەتەوە نەمبا، دەمەك بوو لەناو ئەو پووچگەراییەی باڵی بەسەر سەرجەم چین و توەژ و ئاستەکاندا کەشاوە و ناشیرینترینیان، داننەنان بە جوانییەکانی یەکدی، دەستەوەستان دەبوونم و کەڵم دەدا…).
جەگای ئاماژە بە کردنە هیچ کام لەو 400 شیعرە ناونیشانی تایبەت بەخەیان نییە، شیعرەکان بە ژمارە ریزبەندکراون. کەواتە ناوی بەرهەمەکە لەناونیشانی هیچ شیعرەکی وەرنەگیراوە.

رەمانی کاتەك ئەتەس شانەکانی هەتەکاند.. ئاکە عەبدوڵا

جیهانەك بە ململانەی لەپەناو گەشەپەدان و چەقبەستوویی

ئاین راندی رەماننووس و سیناریەنووس و فەیلەسوف و شانەنووس، بەناودارترین تیەردانەژەری هزری (بابەتگەری) دادەنرەت. وەك رەمانووسەکی سەنگینیش خاوەن ستایلی رەوان و ئەندەشەی سەرکەش بوو. ساڵی 1957رەمانی (کاتەك ئەتەس شانەکانی هەتەکاند Atlas Shrugged) بەاوکردەوە کە ناوەرەکەکەی لەشەوەی ئەندەشەی زانستی و نهەنی و ڕەمانسی و چەشەی فەلسەفییانەیە. درەژترین ڕەمانیشیەتی. رەنگدانەوەی تەنگژە ئابوورییەکان و گرفتی دەزی وزەیە. هاوکات رەمانەکی تەشویقییە و رازی تاوانی کوشتنیشە، کوشتنی گیانی مرەڤ لەسەر دەستی رەشنبیری بەکەمە. مانگرتنی خاوەن کارگەکان و بەگەخەرە سەرەکییەکانی کەمەگەیە. وەنەیەکی ئاڵز و کەشندەی گەندەی و ئابووری و سیاسی و ئەخلاقییە کە لە (تەبایی) نەوان حکومەت و بزنسمانەکان دەتە ئارا. تەیدا ئاین راند وەنەی شارە خوازراوەکەی (یەتەبیا)ی لەدەی گالت کەشاوە وەك (کەمەەیەکی

خ□بەخشی لەن□وان خە□کی کە تەنیا بەرژەوەندی تایبەتییان بەیەکەوە ک□یان دەکاتەوە، بەب□ هیچ ر□کخستن□کی فەرمی). هەروەها ت□یدا بەرگری لەتاکبوونی مر□ڤ و سەربەخ□بوون و بیر□کەی بەرهەمه□نان کردووە کە بەردەوامبوون و پ□شکەوتن بەک□مە□گە دەبەخشی. واتا تەنیابوونی مر□ڤ و سەربەست بوونی ئەو ئایدیایە بەدەستهاتووەی کە بەردەوامی و پ□شکەوتن بەک□مە□گە دەبەخش□. لەناو رووداوەکانیشدا ئەوەی سەلماندووە پ□شکەوتن و بەرهەمه□نانی ناو ک□مە□ پ□ویستی بەعەق□یەتییەکی بابەتییانە و بەها ب□دا□□ژراو و نموونەیەکی دوور لەدەسە□اتی سەپ□نراوەی نەزانانە هەیە. ئەوەش بەدیاردەخات لەخ□بردوویی سەرەتا دەب□تە ه□ی دا□مانی مرڤ و دواتر ک□مە□گە. ت□یدا جیهان□ك دەبینین بەرهەمه□نەرەکانی لەبەرهەم دەوەستن و ماندەگرن لەکاردا ب□ ئەوەی لەهەموو شو□ن□ك ئاژاوە سەرهە□بدات و خە□کیش ه□شیان لەدەستبدەن بەوەش راکە راکەی خە□کی ب□ بەرژەوەندییەکانیان خ□راتر دەب□ت. ه□رچ□ند□ □ووداو□کانی □□مان□ک□ ل□شاری نیوی□رکە، ب□□ام نووسەر کاتی ب□ دیاری ن□کردوو□، ب□ ئ□و□ی ج□خت ل□س□ر ئ□و بیر□ک□ی□ بکات□و□ پ□یو□ندی ب□ق□ناغ□کی دیاریکراو نیی□. ت□یدا دەبینین لەشو□ن ک□نگر□س (د□س□□اتی یاسادانانی نیشتمانی) و ل□بری س□ر□کیش (گەورەی د□و□□ت) ه□ی□. خاو□ن کار□ تایب□تیی□کان ب□د□ست یاسای ئار□زوومه□ندان□ و □□سای خنک□ن□ر د□نا□□نن. کارەکتەرەکانی دوو گروپی تەواو جیای ناو ک□مە□گەن. گروپی یەکەم کەسانی ه□شدار و بەرهەمه□نی لایەنە ج□راوج□رەکانی ژیانن کە. گروپەکەی دیکە ئەو کەسانەن کە تانە لەخاوەن ه□ش و داه□نەران دەگرن، ئەوانەی لەبەردەم رەو□ەوەی پ□شکەوتن وگەشانەوەی ژیان لەمپەرن. ل□ن□ویاندا داگن□ تاگارتی ب□□□و□بری ه□□ی شەمەندەفەر هەیە کە ه□لەکەی لەباوك و باپیریەوە ب□ ج□ماوە و بەردەوامیش هەو□ی گەشەپ□دانی دەدات. هانک □یاردنیی سەرمایەداریش هەو□ی داه□نانی پ□کهاتەیەکی نو□ ب□ ئاسنی ج□ش دەدات تاکو بەتایبەتمەندییەکانی رکەبەری بەرهەمه□نراوی هاوش□وەی ناو بازا□ بکات. ئەوان خ□بات د□ک□ن ب□ ب□رگریکردن ل□س□رمای□ک□یان ل□ب□رامب□ر دز□کان ک□ ه□و□د□د□ن ب□رهەمی کار□کانیان تا□ان بک□ن. هاوکات بارود□خی ئابووری □□ژ ل□دوای □□ژ خراپتر د□ب□ت. دواتر ت□د□گ□ن ک□ ک□س□کی نه□نی ه□ی□ ب□ناوی ج□ن گالت ک□ خاو□ن س□رمای□کان هاند□دات ب□ وازه□نان ل□ک□مپانیا و و□ب□رهەنان□کانیان کە ئەوە ه□و□ە ب□ ل□دانی تاک□ ب□رهەمدار□کان ل□کار و دژای□تیکردنی دزەکان. ج□ن گالتی سەرکردە و قسەکەر بەناوی بابەتگەری و دەستەکەی، رادەکەن ب□ ئەوەی لەدەرەوەی دەسە□اتی حکومەت ئ□ردوگایەك دامەزر□نن کە ئازادی ت□دا هەب□ ب□ دا□□ژتنی

یاسا تایبەتییەکانیان. گالت ئەوە رەتدەکاتەوە هیچ ئەرکێکی بەرامبەر ئەوانی دیکە هەبێت و پێشبینی هیچ ئەرکێکی ئەوانیش لەبەرامبەر خۆی ناکات. لەکۆتایی رووداوەکان بیرمەندان سەردەکەون دوای ئەوەی تەواو پابەندی ئەوە دەبن لەپێناو نەیارەکانیان نەژین. شایەنی باسە ناوەرۆکی ئەو رۆمانە تا ئێستا فیلمێکی سێ بەشی لێدانەژراوە کە جون بوتش دەریهێناوە.
ئەتۆس لەئەفسانەی یۆنانیدا، بە هەتاهەتایە سزای هەڵگرتنی قوبەی ئاسمانییەکەی بە دەرچووە. لەرووە ئەمانەکە پرسیاری ئاوە دەکات، ئەگەر ئەتۆس بیار بدات شانەکانی هەبکەشێت و ئاسمان بکاوێتە خوارەوە، چی ڕووداوات؟ کواتە چی ڕووداوات کاتێک ئەندامانی بەرهەمهێنی کەمەگا دەستبەرداربن و دەست لەکاری خۆیان هەڵبگرن؟ بەجۆرێکی دیکە پێمان دەڵێت چۆن پێویستیمان بەمیتۆدێکی فەلسەفی سەخت هەیە تاکو گیان لەنوێ بێتەوە بوون و بونیاتی جیهان بکەینەوە.
لەو بەرهەمەیدا ئاین راند پشتیوانی خۆی بۆ عەقڵانییەت و تاکگەرایی و سەرمایەداری بازاڕی ئازاد و پێشبڕکێیەکان دەربڕی و دووپاتیشی کردەوە گۆشەکردن و بەرهەمهێنان لەکەمەگادا پێویستی بەعەقڵانییەتی بابەتی هەیە. شایانی باسە کاریگەری ئەو ڕۆمانە بەسەر کەمەگەی ئەمەریکی هێندە فراوانە دەڵێن گەورە کۆمپانیاکان ئەندامییەتی هیچ کەسێك قبوڵ ناکەن گەر پێشتر ئەو ڕۆمانەی نەخوێندبێتەوە. لەئاپرسییەکی کتێبخانەی کۆنگرێسی ئەمەریکیش، دوای ئینجیل بەپلەی دووەم هات وەك کتێبێك کە زۆرترین کاریگەری بەسەر خوێنەرانی ئەمەریکی هەبێت.

ئاکۆ عەبدوڵا

نووسەر لەچەند دێکدا:

- ئەلیسا زینۆڤیڤنا ڕۆزنباوم، ناسراو بەئاین راند ڕۆژی 2 ی شوباتی ساڵی 1905 لەشاری سانت پیتەرسبورگی ڕووسیای قەیسەری ئەوسا هاتە دنیا.
- لەکاتی شۆشی ئۆکتۆبەری ساڵی 1917 خۆزانەکەی ئازاری زۆریان چێژت. بۆلشەفییەکان دەستیان بەسەر دەرمانخانەکەی باوکیدا گرت و ناچاربوون بۆ قرم (ئۆکرانیا) ڕابکەن.
- ساڵی 1921 لەگەڵ خۆزانەکەی گەڕاوە شاری سانت پیتەرسبورگ و چووە زانکۆ.

- ساڵی 1924 لە (پەیمانگەی هونەری سینەمایی) خوێندی.
- 1926 لەولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نیشتەجێ بوو. ئەمەو ئارەزووی نووسین لەبواری سینەما بەرەو هێلیود کێشی کرد و کەمەڵك سیناریۆی بۆ فلیم داڕشت.
- رۆمانەکانی (ئێمە زیندووین)، (سروود)، (کانی) و چەندان کتێبی دیکەی نووسیوە لەوانە: (فەزیلەتی خۆپەرستی)، (بۆ ڕشنبیری نوێ)، (سەرمایەداری: ئایدیای نەناسراو)، (مانیفێستی ڕمانسییەت)، (چەپی نوێ: شکڕش دژی پیشەسازی)، (پێشەکی بۆ زانستناسی بابەتی)، (فەلسەفە: کۆ پێویستی پێیە).
- ساڵی 1982 بەنەخۆشی شێرپەنجە کۆچی دوایی کرد.

ئێدگار ئالان پۆ... نووسین لە لێواری شێتیدا!.. نووسینی /هاشم ساڵح.. وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

ئێدگار ئالان پۆ یەکێک بوو لەگەورەترین نووسەرە ئەمریکییەکانی سەدەی نۆزدە و هەنگێ هی هەموو سەردەمێکیش. بەنووسینی کورتە چیرۆکی نائاسایی، ناوبانگی دەرکردووە. یەکەم کەسیش بوو لەئێدەبی ئەمریکی و نەودەکانیدا هەمانی پاڵیسی نووسیبێ، هەمانی ترسناك و تەشویق و وروژاندنیانە. شاعیرێکی ناوازە و دیار هەخنەگرێکی ئێدەبی بەرزیش بوو. تیرداهێژەری شیعر و پەخشانیش بوو. ئەو بەدبەختە کێیە، کە دواتر بوو بەئەفسانە؟
ئێدگار ئالان پۆ ساڵی 1809 لەشاری بۆستن هاتەدونیا. ساڵی 1849 لەشاری بالتیمۆر کۆچی دوایی کردووە. تەمەنی تەنها چل ساڵ بووە. کەچی جیهانی پۆ کرد و خۆکیشی سەرقاڵکرد. وەك زانراویش بەدلێری شاعیری بەناوبانگی فەرەنسی بۆدلێر نووسەران دانابوو، تەنیاش سوێندی بەناوی ئەو دەخوارد، ژیانیشی بەوەرگێڕانی

بەرهەمەکانی بە زمانی فەرەنسی بەسەر بردوو. تا ئێستاش وەرگێڕانەکانی بەکاردێت و پشتی پێدەبەستێت کە یەکێک لە جوانترین و گەورەترین وەرگێڕانی ئەدەبییەکان. شاعیرێکی بلیمەت شاعیرێکی بلیمەتی دیکە وەردەگێڕێ! بەدڵەڕ لای سەیربوو و بەدەگمەن نەبوو، تەنانەت ناڕازیش بوو لەوەی زۆربەی ڕەشنبیرانی فەرەنسی ئەدگاریان نەدەناسی یان ناویان نەبیستبوو. کاتێک دەچوو ناو کافێیەک لەکەسێکی دەپرسی: ڕات چییە لەسەر ئەدگار ئالان پۆ؟ ئەویش وەڵامی دەداوە: "ئەو کەسە کێیە؟ لە ژیانمدا ناویم نەبیستووە". بەهەیەوە تووڕە دەبوو و هەندەی نەدەما هێرشی لێبکات یان بەدارێک لێیبدات. ئەدگار پۆ ساڵێک یان دوو ساڵ دوای هاتنەدونیا، دایکی و باوکی لەدەستدا. بۆیە هەتیوی دایک و باوک بوو و هیچیشی لەخەزانەکەی بەبیرنەدەهات. لەو ڕووەوە بە جان جینێە دەچێت، کە ئەویش هەموو ژیانی بگەڕان بەدوای دایکە خزمەتکارە سادەکێیدا بەسەر برد، کە لەو کاتەی لەنەخۆشخانەیەکدا داینا لە ژیاندا ون بوو. چیرۆکێکی نایابی ئەفسانەییە. بیهێنە بەرچاوت ئەگەر تەنها جارێکیش دایکی بینیبا! تەنانەت پێنج خولەک پێش مردنی کە چاوەڕێی دەکرد. هەرچی باوکیشی بوو بە یەک ساتیش بەدوایدا نەگەڕا، نە لەنزیکەوە و نە لەدوورەوەش بەلایەوە گرنگی نەبوو. بەڵام ئەویان شتێکی دیکەیە. با بگەڕێینەوە بۆ لای هاوڕێکەمان. لەلایەن خەزانەکی دەوڵەمەندی ئەمەریکی بەخۆکرا، کە بەزەییان پێدا هاتەوە و لەنزیک شۆقامەکە هەڵیانگرتەوە. لە باشترین قوتابخانەکانی ئەمەریکا خوێندی، و وەک دەوترێت هەر لە منداڵیشەوە گرنگی بە ئەدەب دا. بەڵام باوکی (بەخۆکردەکی) بەهەی ئەوەی شانازی بەخێ و کەسایەتییە بەهێزەکەی دەکرد، دەهات لێی بەزاردەبۆ. جگە لەوەش دەیویست بیکات بەبازرگان، کەچی ئەو تەنها بیری لە شیعر و ئەدەب دەکردەوە. بۆ شۆڕێ ناکۆکی لەنێوانیاندا سەریهەڵدا. لەلوتکەی دەمەقاڵێدا پێی وت: "بەخوا دەستبەرداری پیشەی ئەدەب نابم تەنانەت ئەگەر هەموو ئاتونەکانی کالیفۆرنیاشم پێ بدەن! دەستبەرداری بەرزترین و بەشەرەفترین پیشەی جیهان نابم. پێیوندی نێوان بزنس و ئەدەب چییە؟ جیاوازی نێوان ئاسمان و زەوییە". عەرەبەکان دەیانگوت دەرکی بەپیشەی ئەدەب کرد: واتە کتایی هات و بووە هەژار و برسی. جا ئایا ئەدەب نان دابین دەکات؟ ئەو گەوجییە چییە؟ ئەبو حەیان تەوحیدی لەکۆییە کە لەکتایی تەمەنیدا کتێبکانی دەاند، چونکە لەبرستی مرد؟ یەکێک لەگەورەترین پەخشان نووسانی عەرەبی هەموو سەردەمەکان، پاروویەك نانی نەدەزیوە. جیهانێکی گزیکەرانە. جیهانی دەوانە. کێنە دونیا لەتاریکییەوە دەردەچە بە ڕووناکی؟ لەو ساتانەشدا جیهان خەریکە شت دەبێت. بەڵام با بگەڕێینەوە بۆ هاوڕێ داماوەکەمان. ئەو هەر

لەمندالییەو دووچاری بەدبەختی و بەلا ببوو. براکەی مرد و خوشکەکەشی پەکیکەوت. هەموو ئەوانەی لەدەوروبەریشی بوون دەوخان و دادەمان… هەژاری و برستی… لەهەمان کاتیشدا دەزگیرانەکەی تیکردەو، دوای ئەوەی باوکی قەناعەتی پەکرد هاوسەرگیری لەگەڵ پیاوەکی دەوەمەند بکات نەک سەرگەردانەکی هەژار کە هیچ داهاتوویەکی نەبە. بەو جەرە پەی گوت: "بەخوا تە شەتی! کە شوو بەشاعیر دەکات؟ مانای شیعر چییە؟ ئەو هەموو قسە بەمانا و گاتەجاریانە واتایان چییە؟" بەو شەوەیە دەرگاکان بەوویدا داخران و بەدبەختییەکان لەهەموو لایەکەوە بەسەر سەری نووسەری گەورەی داهاتوومان هەیانکرد. هەر ئەوەشە کە دەیکاتە گەورەترین نووسەری سەردەمەکەی خەی. سوپاس بە بەدبەختی و بەلایەکان! خەریکە بەم سوپاس بە بەلا و کارەساتەکان! ئەوان نەبان نووسراوە بلیمەتەکان نەدەبوون و ئەوان غەمباریش نەدەبوو. ئەمە نەک تەنها تاکەکان، لەسەر گەلانیش پیادە دەبەت. ئەو گەلانەی کە زیاتر لەگەلانی دیکە ئازار و مەینەتی دەچەژن، دەگەڵەن بە زەبربەدەست و هەر ئەوانیشن مەژوو دروست دەکەن و دواتریش سەرکردایەتی جیهان دەکەن. هاوشەوەی وتاری شاخ (عظة الجبل) () ی بەناوبانگی عیسا مەسیح، دەتوانین بەین: "بەختەوەرن چەوساوە غەمبارەکان ئەوانەی پارچە پارچە بوون، چونکە مەلەکوتی ئاسمانەکان هی ئەوانە". ساڵی 1827 یەکەم کەمەڵە شیعرەکانی بەاوکردەو. ئەو کاتە تەمەنی تەنها هەژدە ساڵ بوو. بەڵام تەنها پەنجا دانەی چاپ کرا. بەناوی تایبەتی خەشی بەاوینەکردەو، بەکو بەناوەکی نەناسراو (کەسەکی خەکی بەستن). کەسیش گرنگی بەوە نەدا. ئەمەش لەواقیعدا بەسەر زەرەک لەبلیمەتەکاندا دادەت. لەسەرتاوە خەکی بەدەگمەن پەی بەهای ئەوانە دەبەن. ئەوان بەر لەکاتی خەیان دەن. دوای مردنیشیان فیستیڤاڵیان بە سازدەکەین و کەتەیان بە دادەژین. تەنانەت تابلەکانیشیان بەسەدان ملیەن دەلار دەکەین، وەک ئەوەی بە ئەو شەتە گەورەیەی دیکەدا دەبینرە: ڤینسەنت ڤان کەخ! ئایا دەزانن ئەو یەکەم کەمەڵە شیعرەی ئەدگار ئالان پە بەو دواییانە لەنیویەرک بە 662 هەزار دەلار فرەشرا؟ ئەی شیعرە بەناوبانگترەکەی (قەەەش)؟ ئەی دەقە بلیمەتییەکانی دیکەی؟ ئەگەر لەژیانیدا پەی بدرابا، بەدرەژایی تەمەنی لەو پەی لەواری هەژاریی نەدەژیا. ئەدگار ئالان پە بەتە سیمبوەی شاعیری نەفرەت لەکراو، یاخود شاعیری نەگبەت، یان دەزراوە، چەنت دەوە وەها ناوی لەبنە… هەر بەیە بەدلەر زەر سەرسام بوو پەی، چونکە خەی لەناویدا دەبینی. ئاشکراشە بەدلەریش یەکەک بووە لەگەورەترین پەراوەزخراوەکانی سەرگەردانی شەقامەکانی پاریس. لەو سەرگەردانییە بەکەتاییانەشدا گەورەترین شیعری فەرەنسی

سەریهەدا. ئەویش لەلەواری هەدەر دەژیا. پاشان ئەدگار ئالان پۆ وتارێکی زۆر گرنگی لەبارەی (بنەمای شیعر) یان (هونەری شیعر) ی پێشکەش کرد. لەبەردەم ئامادەبووانێکی گەورە کە هەزار کەس دەبوو! ئەوسا بلیمەتییەکەی دەرکەوت و دروشاوە. لەو کارەیدا تیۆرییە گشتییەکەی خۆی سەبارەت بەشیعر چەکردەتەوە. ئاشکراشە ئەویش وەک هەموو شاعیرێکی گەورە، هەڵخنەگرێکی گەورەش بووە، واتە فیلەسوفێک (فەلسەفەی شیعر، کەکی شیعر!). سەیری بەدلەر، ریلکە، هامبۆ، هێنیە شار و ئەوانی دیکە بکە. بەو جۆرە دەیگوت: "ئامۆژگاری ئەخلاقی شتێکە و داهێنانی شیعریش شتێکی دیکەی تەواو جیاواز. ئامۆژگاری ئەوەیە کە الاصعمی سەدان ساڵ پێش تر وتوویەتی: "الشعر نكد بابه الشر، فإذا دخل في باب الخير فسد". ئەوە دەستەواژەیەکی یەکلاکەرەوەیە و ناتوانرێت گفتوگۆی لەسەر بکرێت و هێت بکرێتەوە. عەرەب سەرچاوەی هەڵخنەی ئەدەبی و بلیمەتی شیعری و هزرییە. دواتر شاعیرە گەورەکەی ئەمریکی ئەو وشە گرنگانەی وت: "هەموو گەردوون بریتییە لەچامەیەکی خوداوەندی بەدەستهێنگی و جوانی دروستکراوە. بەڵام لەبەر ئەوەی مرۆڤ نابینایە لەبینینی دروستکراوی سەرسوهێنەری خودا، بۆیە شاعیر بۆزییە بەهێزەکەی و خەیاڵی داهێنرانەی خۆی، بۆرپرسیارێ لێناساندنی مرۆڤایەتی بۆجوانییەکانی ئەو چامە گەردوونییە". یەکێک لەو شتانەی کە بەگەیە بە گەورەیی ئەدگار ئالان پۆ ئەوەیە کە بەکەچی دوایی هاوسەرەکەی (ڤرجینیا) کە تەمەنی تەنها بیست و چوار ساڵ بوو، زۆر غەمباربوو. زیاتر لەجارێک گرتیان کە دوای نیوەشەو لە تەنیشت گەکەی دانیشتبوو. هیچ شتێک نەبوو بە مردنی ئەو دڵنەوایی بدات. دەیپرسی: "ئایا لەجیهانەکەی دیکە پێیدەگاتەوە؟ دوای مردن ژیانێکی دیکە هەیە؟ بە پوری نووسی (بۆرگەی خەمی ئەو ناگرم. ئەوە لەتوانای من بەدەرە. نامەوێت دوای ئەو کاتژمێرێکی دیکە بژیم). لەوانەیە بڵێن: لەوەدا چی سەیرە؟ کەسێک ماتەمینی بە ژنەکەی دەگەیەت. منیش وەڵامیان دەدەمەوە: کەسانێک دەناسم لەدەبەدەر دەخۆش بوون (بەگومان لەناخەوە) ئەو کاتەی ژنەکانیان دەمرد، تاکو بتوانن دواتر بەپەلە هاوسەرگیری بکەنەوە. لەکۆتاییدا کاریگەریی ئەدگار ئالان پۆ لەسەر ئەدەبی جیهانی زۆر بوو، بۆتایبەتی لەسەر ئەدەبی فەرەنسی و ڕووسی، باسی ئەدەبی ئەمریکی و ئینگلیزی ناکەم. بەدلەر و مالارمێ دانیان بەکاریگەربوونیاندا ناوە، هەروەک چۆن دەستێفسکی و زۆر کەسی دیکەش. واهاش دیار بوو لەلەواری هەدەر، لەلەواری شتیدا دەینووسی. جا ئایا جیاوازی هەیە لەنێوان بلیمەتی و شێتی؟ ئایا هەموو دونیا شێت نییە؟ ئەستا کە دەتوانێ دەقێکی سرووشتبەزێن بنووسێت کە بەرزبۆتەوە بۆ ئاستی شێتی جیهانی؟! () بەواتای The

Sermon on the Mount دێت که کۆمەڵك قسەیە دەربارەنە پاڵ مەسیح (سڵاوی خودای لێبێت) که لەسەر شاخێك بۆ ئامادەبووانی خوێندۆتەوە. (وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

سەرچاوە:
https://aawsat.com/
13/11/2023

فەرەیدون هوەیدا … گەواهیدەری هەڵچوونی ڕژهەڵاتی ناوەراست و چەند بەشێکی دراماى ئێرانی.. وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

لەدیمەشق هاتە دنیا لەدیپلۆماسیەوە بەرەو ئەدەب و هزر چوو و لەتاراوگەش مرد

نووسینی / امیر طاهری
وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

هوەیدا لەپاریس یەکەم ڕۆمانی بەناوی (ژووڕەکانی نەخۆشخانە)(*) نووسی، کە یەکەم ڕۆمانە کەسێکی نا فەرەنسی بەزمانی فەرەنسی نووسیبێ، تا ئەمڕۆش بەیەك لەکارە ڕەسەنەکانی سەردەمی خۆی دادەنرێت و بۆ خەڵاتی کۆنگۆریش کاندید کرا. بابەتی سەرەکی ناوی بریتییە لەسەرنەکەوتن لەتێگەیشتنی یەکتری لەنێوان ڕژهەڵاتی ئیسلام و ڕۆژئاوای عیلمانی. لەو ڕۆمانەدا لەکاتی ئاهەنگێك کە ژنێکی دەوڵەمەندی پاریسی سازی کرد بوو، ژیانی سێ کەس بەتەواوی دەگۆڕێت.
کتێبەکەی هویدا (شەوە ئاژاوەییەکان) کە بەوەسفێکی بێهودەییانەی درۆزی وەرزی پایز لەنیوێرك لەگەڵ هاوڕێیەکی دەست پێدەکات. کە

لەپ دەرك بەوە دەكات هیچ كامكیان ناتوانن بزانن چی دەكەن تا نەزانن ئایینده‌یان چ‌ن دەبت. دوای پیاسەكە هویدا چووەوە ناو ئەپارتمانە بەتاەكەی، دواتر زەنگی تەلەفنەكەی بەر گو دەكەوت و كە بندی دەكات دەنگكی گەورەی دتە بەر گو كە دەت : ئەوە تیت؟

ئەو پرسیارە بەدرژایی تەمەن راوەدووی هوەیدای دەنا و هەرگیز نەدەوەستا لەپرسینی: كەینوونەی راستەقینەی هەر كامكیمان چییە؟ دواتر پرسیارەكە فراوان بوو و لەچوارچیوەی تایبەتی دەرچوو بە پشكنینی كەینوونەی فراوانتر: نەتەوەی ئرانی و خزان لەژهاتی ناوەراست و ئیسلام و ئەوەی پی دەوترت جیهانی سیەم.

لەهەشتاكانی سەدەی رابردوو هوەیدا توانی لەهەنگاو هنت لەدیپلماسی و رمانووسكی ناسراو بەرەو هزرمەندكی رەسەن و تایبەت بەتوژینەوە لەشونی ئیسلام لەو جیهانەی كە هزی نائیسلام تیدا فەرمانەوایە. بەهی خوندنەوە فراوانەكەشی توانی كك لەدەقە نەناسراوە باوەكانی ناو پنج یان شەش زمان دەربهنن. ئەو جگە لەزمانی دایك (فارسی)، عەرەبی و فەرەنسی (دكترای بەفەرەنسی وەرگرت) و زمانی ئینگلیزی (كە بەهیەوە كاری دیپلماسی دەكرد) و ئەمانی (زمانی گیسلای ژنی دووەمی). نزیكەی شارەزایی لەهەموو ئەو كەلتوورانە پەیداكرد كە پوەندییان بەتوژینەوەكەی هەبوو.

فەرەیدون هوەیدا سای 1924 لەواتی سوریا هاتە دونیا، ئەوسا ئەو شونە لەژر ئینتدابی فەرەنسی بوو. باوكیشی (عین الملك) وەك دیپلماسكی ئرانی، سەركی بییزخانەی ناەسمی بەرجەستەكەری بەرژەوەندی ئران بوو لەدیمەشق. باوكی هوەیدا، خی بخی پگەیاند. كوی نانەوایەك بوو لەشاری شیراز، بەام بەهی خوندن و تكشان توانی هكشە و لەتارانی پایتەخت ببت بەفەرمانبەر. سای 1917 شازادەیەكی قاچاری خوازت. حەوت سا بەر لەوەی پەهلەویەكان شونی بنەماەی قاجاری لەدەسەات بگرنەوە. نازناوی عین الملكی وەك دیاری لەهاوسەرگیریەكەی لەلایەن شاوی قاچارەوە پبەخشرا. لەگە ئەوەی دەسەات لەبنەماەی قاچاریەوە بە پەهلەوی دەگوازرتەوە، كەچی باوكی هوەیدا لەوەرگرتنی پلە و پایەی حوكمی نەكەوت. سای 1931 لەواتی سعودیا بوو بەباوز و چوار سا لەودا ماوە و نازناوی (ئەمیری حەج) ی پبەخشرا كە هەموو سالك سەركایەتی حاجییەكانی ئرانییەكانی بە مەككە دەكرد.

هەرچی هوەیدا و برا گەورەكەشیەتی (ئەمیر عەباسی) بەمەبەستی تەواوكردنی خوندن بەزمانی فەرەنسی لەلای دایكیان مانەوە، سەرەتا لەدیمەشق دواتریش لەبەیروت. ئەوەش وەك هوەیدا دەت كاوژنەیەك بوو تاكو تیدا ئەو درامایانە ببینی كە ئەوسا رووبان دەدا و

دواتر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیان پێکهێنا. جولانەوەی نەتەوەخوازی و بەئاوبوونەوەی ئایینداکانی وەك کۆمونیستی و نازی لەنێوان ڕۆشنبیرانی عەرەب و دروستبوون ئیسرائیل لەفەلەستین و سەرهەڵدانی تونديەوی ئیسلامی، بەتایبەتی ئیخوانی موسلمین و هەڵکشانی گرژی لەنێوان داگیرکەر و بادەستبوونی ڕۆژئاوایی. هاوکات عەرەبەکان لەژێر بەشی ئیمپراتۆریەتە دڕاوەکەی عوسمانی، وڵاتی نوێ و جۆراوجۆریان پێکهێنا و هەوڵیاندا بەهەموو توانایەك ناسنامەی نوێیان دابڕێژن. هوەیدا هەموو ئەوانەی بینی.
بەپێچەوانەی زۆربەی هاوڕێیەکانی خوێندنیشی لەدیمەشق و بەیروت، هوەیدا بایەخی بەکاری سیاسی نەدا، هێیەکەشی بێ ئەوە گەڕاوە ئەو لایەنێکی دیکەی خوشتری دڕزیبێوە. ئەویش سینەما بوو، کە بەواقیعێکی جێگرەوەی دادەنا. لەکاتی بەرپابوونی جەنگی دووەمی جیهانیش خانەوادەکەیان گەڕانەوە شاری تاران و (ئەمیر عەباسی) برا گەورەی لەتەمەنی بیست و یەك ساڵی چووە ریزی هێزەکانی سوپا، بەڵام هوەیدا لەبەر تەمەن بچووکی هەر لەبەیروت ماوە و لەوێدا درێژەی بەخوێندنداد. دوای هاتنە جێشی کورتخایەن بێ ئەو هەڵچوونە چەپەو و نیشتمانییەی کە لەنێوان ساڵی 1950 – 1951 لەکاتی خۆماڵیکردنی نەوت روویدا، بێ تەواوکردنی خوێندن رووی لەپاریس کرد. لەوێدا پێوەندی بەتینی هاوڕێیەتی لەگەڵ ناودارانی وەك (هەنری مارسی، هەنری کۆربن، ریمۆن ئارۆن، مەکسم رودنسۆن، کلود بوردی، و ڕۆمانووسی ئێرانی تاراوگەنشین، سادق هیدایەتی) بەست.
دوای وەرگرتنی پلەی دکتۆرا لەبواری ئابووری بێ ماوەی دە ساڵ لەپاریس، شارە خۆشەویستەکەی ماوە و لەنووسینگەی باوەزخانەی وڵاتەکەی کاری کرد. پاریس ئەو شوێنە بوو کە بێ یەکەم جار تیشکی خستەسەر وەك دیپلۆماسکار، کاتێك کە یەکێك بوو لەو سێ کەسەی شاندی ئێرانی لەکۆنگرەی دامەزراندنی مافەکانی مرۆڤ. ئەوە سەرەتای هاریکارییە درێژەکەی ئەو بوو لەگەڵ پرسەکانی مافەکانی مرۆڤدا. ساڵی 1949 لەناو ئەو شاندە ئێرانییە دابوو کە بەشداری کرد لەداڕێژتنی مافە سەرتاسەریەکانی مرۆڤ. لەساڵی 1968 هوەیدا یەکێك بوو لەنووسەرە سەرەکییەکانی جاڕدانی تاران، کە کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی بوو بێ یادی بیست ساڵەی جاڕدانی یەکەم پەیماننامەی مافەکانی مرۆڤ و ئاهەنگی گێڕا.
لەو کاتەی هوەیدا لەپاریس بوو، (توران مەنسوری) هاوسەری یەکەمی ناسی، کە باوکی ئەو لەساڵانی چلەکانی سەدەی ڕابردوو، سەرۆك وەزیرانی ئێران بوو، بەڵام هەر زوو دەرکەوت هاوسەرگیریەکەیان ئاسوودەیی نییە، بۆیە دوای ماوەیەکی کورت دەستبەرداری یەکتری بوون، هەرچەند ئەو یارمەتی هوەیدایدا بێ بنیاتنانی پێوەندی بەهێز

لەگەڵ کەمەڵك لەچاکسازە گەنجەکان کە حوسێن عەلی مەنسوری برا گەورەکەی توران، سەرکردایەتی دەکردن، ئەو پیاوەی ساڵی 1964 بوو بەسەرۆك وەزیران.
هوەیدا لەپاریس دوای نووسینی ڕۆمانی (ڕۆژەکانی نەخۆشخانە) ، چەندان ڕۆمانی دیکەی نووسی لەوانە، (فڕۆکەخانە)، (لەزەوی نامێدا)، (بەفری سیناء) کە هەموویان لەدەزگای گالیماری چاپکران. هەروەها چەندان لێکۆڵینەوەی نووسیوە، لەوانە (نەوتی ئێرانی) کە بانگەوازێکی بەهێزە بۆ خۆماڵیکردن و ساڵی1951 بۆاوکراوە، و (ئیرتیکیەتی هەزار و یەك شەوە) و (مێژووی ڕۆمانە پۆلیسیەکان).
لەساڵانی شەستەکان توانرا هوەیدا ڕازی بکرێ دەست لەپلە و پایەی ناو ڕێکخراوی (یونسکۆ) هەبگرێت و بگەڕێتەوە ئێران، تاکو کاری دیپلۆماسی ئەنجام بدات، ئەو ڕۆژانە پێ بوون لەهیوا لەگەڵ پێشنیارەکانی شا بۆ چاکسازی کە بە (شۆڕشی سپی) ناسرا بوو، لەناویدا گرانکاری لەناو نەوەکانی کارکەرانی ناو دەزگاکانی وڵات هەبوو. بەوەش ئەمیر عەباسی برای هوەیدا ساڵی 1965 توانی ببێتە بەسەرۆك وەزیران و هوەیداش لەگای کاری دیپلۆماسیدا بوو بەبریکاری وەزیری دەرەوە بۆ ڕێکخراوە نۆو دەوڵەتییەکان. لەساڵی 1971 وەك باوەزی ئێران لەنەتەوە یەکگرتووەکان بۆ نیوێرك ناردرا. کە تا ساڵی 1979 دوای دروستبوونی کۆماری ئیسلامی لەژێر باڵادەستی ئایەتوڵا خومەینی، لەو پایەیە ماوە.
لەماوەی کارکردنی ناو نەتەوە یەکگرتووەکان هوەیدا بڕەوی بەسیاسەتی کرانەوەی نۆو دەوڵەتی لەنێوان هێزە گەورەکاندا و بۆ ماوەی چوار ساڵیش سەرکایەتی لیژنەی چەك داماڵینی گرتە ئەستۆ. ساڵی 1980 کتێبی (ڕووخانی شا) بڵاوکردەوە، کە تێیدا بەخڕایی باسی لەشۆڕشی خومەینی کردووە و ڕق و توڕەیی خۆشی لەبەرامبەر لەسەدارەدانی ئەمیر عەباسی برای لەنیسانی 1979 دەربڕیوە. دواتر کتێبی (ئاوێنە بۆ مەلا) و دوای تێپەڕبوونی دە ساڵی دیکەش کتێبی (خاچە شکاوەکەی) ی نووسی. کە توژینەوەیەکە بۆ توندوتیژی سیاسی لەمێژووی ئیسلامی. ئەو کتێبە یەکەم کتێبی هوەیدا بەزمانی ئینگلیزی. دواتر کتێبکی دیکەی بەو زمانە بەناوی (شا و ئایەتوڵا) نووسی. تێیدا هەوڵی تێگەیشتن لەئێرانی نۆ دەدات لەڕێگەی دیالۆگی نێوان ئەفسانە فارسییە کۆنەکان و تەقالیدی ئیسلامی نوێوە.
لەساڵانی هەشتاکانیش لایەنکی دیکەی بەهرەی هوەیدا لەئەنجامدانی زنجیرەك نیگار و کۆلاژ بەدیارکەوت و بووە مایەی سەرسامی هونەرمەندانی هاوچەرخی، لەوان ئاندی وارهۆل و شاعیر و نیگارکێشی ئەمەریکی مانوخەر یەکتای. هوەیدا پاش بەسەربردنی ملمانێی سەخت لەگەڵ نەخۆشی شیرپەنجە، ساڵی 2006 لەشاری ڤێرجەینای ولایەتە

یەکگرتووەکان کۆچی دوایی کرد. دوای خۆی گیسلای هاوسەر و هەردوو کچەکەی ماندانا و ڕۆکسانای جێهێشت.

سەرچاوە: ماڵپەڕی www.asharqalawsat.com

- مەبەستی ڕۆمانی (Les Quarantaines) کە ساڵی 1962 بڵاویکردەوە. (وەرگێڕ)

جیریکو و کۆکی مەدوسا.. ئاکۆ عەبدوڵا

ساڵی 1816 کاتێک لۆکۆنارکانی ڕۆژئاوای ئەفریقا کەشتییە ناودارەکەی (مەدوسا) تێکشکا نغرۆ بوو، کاپتن و ئەفسەر و کەسە دیارەکانی سەری بەبەلەمی فریاگوزاری، خۆیان دەرباز کرد، کە لەناویاندا حاکمی سێنیگالی داگیرکەراو هەبوو، بەڵام خۆکۆ ئاسایییەکیان لەناو گۆڕاوی زەریا جێهێشت. دوای گەڕانەوەشیان هیچ باسێکی ئەوانیان نەکرد. لەلایەکی دیکەوە لەناو دەریاێ پانزێ کەس لەوانەی بەجێهێشترابوون، بەپارچێ تەختێ پەرت و بڵاوەکانی کەشتییێ تێکشاوەکێ کۆکۆکیان دروست کرد و دوای نزیکەی دوو هەفتێ مانەوەی ناو زەریا کێ ئازاری زەریان لێدەست برسێتی و تێنوێتی و مەترسی شەپۆکان چڕت و هەندێکیشیان مردن. ئینجا بۆکەوت بەکەشتییێك گەیشتن و ڕزگاریان دەبێت. کاتێکیش دەگەنەوە فەرەنسا. ئەو هەواڵە وەك بۆمبی ئابۆبار هەموو ئەوروپای هەژاند. ئەوسا جیریکوی نیگارکێش ویستی ئەو ڕووداوە بەجارێك بەرجەستێ بکات ببێت بەپەیامی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕەخنەش لەبەرپرسیاریەتی لادان بگرێت و سەرکەنەی ناعەدالەتیش بکات. ماوەی ساڵێك جارەها لێکدانەوە و تاقیکردنەوەی کرد. بە ئەو مەبەستێش سەردانی کەسانی ڕزگاربووی کارساتەکەی کرد. هەروەها سەردانی نەخۆشخانەیەکی کرد تاکو تێیدا تەرمی مرۆڤی مردوو ببینێ. ئەمەو داوای لێدارتاشکیش کرد نموونەی کۆکۆکی بۆ دابڕێژ. لەئەنجامدا شاکارەکەی (کۆکی مەدوسا Le Radeau de La Méduse) ی کیشا و ساڵی 1819 لەپیشانگەی ساڵانی

سالەنی پاریس هەواسی کە تەیدا لەدرامای کارەساتەکە، ئەو ساتەی هەبژاردووە کە سەرنشینی کەەکەکە لەدوورەوە کەشتییەکی فریاگوزار دەبینن و زەربەیان بەتاسەی کەم ئومەدانە هەوەی ئاگادار کردنەوەی دەدەن.
تابلەکە کە شەوەیەکی هەمەی وەرگرتووە، پەە لەهەچوون. تەیدا مرەڤی مردوو و زیندوو و هی وەهاش دەبینرەن کە لەسەرەمەرگدان. لەپەناو مانەوەشدا، لەنەوانیان هەست بەپاەنان و جەرەك لەشەە دەکرەت. هەروەها لەدیمەنەکەدا کەمەەك وردەکاری دیکە هەیە چاوی بینەر کەش دەکەن، لەوانە ئەو پیاوە ئەسمەرەی کە لەپەشەوەی کەەکەکە پەەیەك رادەتەکەنەت بە ئاگادارکردنەوەی کەشتییەکە. ئەو بەشەی تابلەکە لوتکەی شکەی دیمەنەکە و هەزە درامیکیەکەیتی. لەردا جەگەی ئاماژە بە کردنە جیریکو پەداگرانە ویستویەتی تابلەکەی وەنەی مرەڤەکی ئەفریقی تەدابەت تاکو ببەت بەهەما بە یەك هیوایی هەموو مرەڤ بەبە جیاوازی. ئەو کارەش بە ئەوسا ئاسایی نەبوو. لەلایەکی دیکەی دیمەنەکە پیاوەکی پیر دەبینرەت کە لاشەی کوەە مردووەکەی گرتووە. ئەمانە و بەشەوەیەکی گشتی لەو کارەدا جیریکو لەبەکارهەنانی کاریگەرییەکانی رووناکی و تاریکی گەیشتەتە ئەوپەەی و سەرشەتی سرووشتیشی وەها دەرخستووە کە هەشتا دانەمرکابەتەوە، هەربەیە دەەن هەموو کەسەك ناتوانەت بەدیار ئەو شاکارە بوەستەت. بەوپەەی ژیری کەشاویەتی تەنانەت ئەو کەشتییەی کە فریاگوزارە، لەدوور تەنیا ئالاکەی دەرکەوتووە، ئەوەش بەلای ئەوانەی کە دەیانەوەت فریایان بکەون، ئەوپەەی سەختی و کەم ئومەدییە.
ئەو شاکارە بەیەك لەکارە هونەرییە ناودار و کاریگەرەکانی چاخی رەمانسی دادەنرە. شوەنەکی گرنگیشی هەیە لەمەژووی هونەری نوە. دوای ئەو بەرهەمە دەیان رەمان لەبارەی چیرەکی ئەو رووداوە نووسرا. ئەوسا مشتومەی سیاسی لەکەوتەوە، ئەوەش هەندەی دیکە ەقی رەخنەگران و مامەستایانی ئەکادیمیای جولاند و جیریکویان تەمەتبار کرد بەوەی هونەری کلاسیکی و رەسا رەسەنەکانی هونەری بەزاندووە، نەك هەر ئەوەندە بەلکو شاەاوی توندیان کردە سەریو جیریکویان دووچاری بارەکی خراپی دەروونیی کرد، ناچار بوو ساەی دواتر سەر هەبگرە و بەرەو وەاتی ئینگلتەرا بچەت.

نیگارکەش لەچەند ستوونەکدا:

- جان لویس ئەندریا تیەدەر جیریکو ناسراو بە تیەدەر جیریکو Théodore Géricault ساەی 1791 لەخەزانەکی دەوەمەند و

بەرجوازی شاری روانی هەرەمی نەرماندی هاتە دونیا. ساڵی 1824 لەشاری پاریس کۆچی دوایی کرد.

- لەگەڵ ئەوەی تەمەنی کورت بوو کەچی لەبواره‌کانی نیگار و پەیکەر و دیزاینەری نەخشە بەیەك لەپێشەنگەکانی هونەری نوێ و ڕەبەرە بوورکەی قوتابخانە نوێیەکەی (ڕەمانسی) ئۆوسا لەفەرەنسا دادەنرێت.
- هونەرکەی جیریکو هەموو ئەو ڕەشبینییەی بەرجەستە کردووە کە لەدوای شۆشی فەرەنسی لەو وڵاتە هاتەئارا. لەناویشیدا ڕاستەوخۆ ڕەخنەی لەژەمی پادشایەتی و بەچوونی عەقڵگەرایی ئۆوسا گرتووە.
- یەك لەو نیگارکێشانەیە کەزۆر شەیدای کێشانی دیمەنی ئەسپ بوو، زۆر حەزیشی لەتاودانی بوو، تا ڕادەیەك لەسەری هەندەرا بەهەیەوە مرد.
- جگە لەو شاکارەکەی لەکادنەوەمان بۆ کرد کەمەڵك تابلۆی دیکەی ناوداری هەیەلەوانە (ناپلیۆن لەگەڵپانی شەپ، ئەفسەری نیشانە شکێنی سواری گاردی ئیمپراتۆری، ئەسپی خەڵەمێشی عەرەبی، ئەسپکان لەلەوەگە).

کۆتایی ستەمکاران.. نووسینی: حسونە المصباحی.. وەرگێڕانی: ئاکۆ عەبدوڵا

پرۆکۆپی مێژوونووسی بەناوبانگی بزانتی کە ساڵی 562 ی زاینی کۆچی دوایی کردووە، دەگێتەوە: "گیلیهەری دوا پادشای (ڤەندال) کە لە ئامۆزی بنەماڵەیەکی ناوداری شاهەنشایی پەروەردە ببوو، یەکجار بەهێز و دەسەڵاتداریش بوو، لەکۆتایی فەرمانگێڕیەکەی، هەڵات، دواتر پیر بوو و لەبرامبەر دوژمنەکانی، ساڵانێکی لەئازار و بێهیوایی و ترس بەسەربرد. لەکۆتایدا دەستگیر کرا و بەکۆت و بەندی ئاسنین بەرەو قەرتاجە بردرا. ئۆوسا لەبردەم ئاپۆەی زۆری دوژمنەکانی کە لەسەر ڕێگەی وەستابوون، دایە قاقای پێکەنین و

لەسەر ئۆش بەردەوام بوو. بەجۆرێك دوژمنەكانی وەهایان زانی بەهۆی ئەو شتانەی لەپاش شكۆ و دەسەڵات، دووچاری ببوو، شت بووە. بەڵام پرۆكڕاپ وەهای نووسیوە (گیلیهەر لەقاقای پیكەنینی دا دوای ئۆوی گەیشتە ئەو قەناعەتی، ژیان لەكۆتایدا جگە لەپكەنینی درۆز بۆ و بەهەمان شۆوش بەووداوە خۆش و ناخۆشەكانی، شایانی هیچ شتێكی دیكە نییە).

پێدەچێت كۆتایی ئەو ستەمكارانەی جیهانی سێیەمیش لەسەدەی رابردوو بەخۆیانەوە بینی، هەمان شێوە بێت. ئەدۆلف هیتلەری سەركردەی نازییەكان، كە خەونی بەوە دەبینی ئەمانیا فەرمانەوای جیهان بكات و نەژادی ئاریش بەسەر هەموو نەژادەكانی دیكە بادەست بێت، كاتێك دنیابوو دەسەڵاتەكەی بەرەو كۆتایی دەچێت، خۆكوشتنی پێباشتر بوو. كاتێكیش سوپای سوور گەیشتە ناو بنكەی نیشتجێبوونی لەشاری بەرلین، هیچ شوێنەوارێكی ئۆویان نەدزیەوە. پێدچێت لەترسی ئۆوبێت گاتە بۆچاوتێبینكەی بكەن، مردنی هەبژاردبێ. لەبەهاری ساڵی 1945 كاتێك جەنگی دووەمی جیهانی گەیشتە كۆتاییەكەی، بەرگریكەرانی ئیتاڵی توانییان مسولینی دەستگیربكەن، كە لەناو جلی جوتیاران خۆی شاردبۆوە. دواتر گوللەبارانیان كرد.

جەنەرا فرانكۆش كە ماوەی چل ساڵ بەزەبری ئاگر و ئاسن، حوكمی وڵاتی ئیسپانیای كرد. ماوەی چەند هەفتەیك لەگیانەدا بوو. پشتیوانەكانی رژانە لەدەوری كۆشكەكەی كەدبوونەوە بە دەربڕینی غەمباری خۆیان لەو دابڕانەی ئەو. رۆژنكیان جەنەرا فرانكۆ هۆشی هاتەوە سەرخۆ، كاتێك گوێی لەدەنگەدەنگی ئەو هەموو خۆكە بوو، بەكەسەكانی دەوروپشتی وت : "ئەو هەمووە خەكە بۆچی لێرە وەستاون؟" لەوەڵامدا پێیان وت: "جەنەرا بۆز، گەل هاتووە ماڵئاوایت لێبكات!" ئەویش پێیان دەت: "جا گەلە خۆشەویستەكەم خۆریكە بەرەو كوێ دەچێت؟!".

دەن ستالینیش ژیانی دوا مانگەكانی پێ بوو لەتارمایی هەموو ئەو كەسانەی كە پێشتر بەرەو كوشتارگە یاخود ئۆردوگا سەختەكانی سیبیریای ناردبوون. لەناو خەویش بەتوندی هاواری دەكرد و لەهەموانیش سێی دەكرد، تەنانەت لەكەسە نزیكەكانیشی. لەو بۆایە بوو بەنهێنی پلان لەدژی دادەڕژن.

دوای رووخانی دەسەڵاتەكەشی، شای ئێران لەوڵاتێك بەرەو وڵاتێكی دیكە چوو. بەدوای شوێنێك دەگەڕا تێیدا نیشتەجێ بێت، بەڵام هەموو وڵاتەكان، تەنانەت ئەوانەی كە پێشتر پەیوەندی هاوبەتیشیان لەگەڵ رژێمەكەی هەبوو، رازی نەبوون پێشوازی لێبكەن و بیگرنەخۆیان. تا لەكۆتایدا لێمیسر نیشتەوە و بەسەر (ئەنوەر سادات) بوو بەمیوان. لەوێدا دوای ماوەیەكی كورت بەسەر دروستبوونی ئۆوی بێ (كەماری

ئیسلامی ئێران) ناوبراوە، کەچی دوایی کرد. جەنەڕاڵ (پینۆشی)ش کە ساڵی 1973 ڕژێمی (سلڤادۆر ئەللیندی) ڕووخاند، دوا ساڵەکانی تەمەنی وەك تاوانبار لەنێو دادگەکان بەسەربرد. کە مردیش شیللییەکان بەملیۆنەها کەوتنە سەر شەقامەکان و دڵخۆشی خۆیان دەربڕی.
ڕۆمانووسە گەورەکانی ئەمەریکای لاتین، لەوانە ئێگستۆروا باستۆس و میگال ئەستۆریاس و ڤارگاس یوسا و گابریل گارسیا مارگیز، گرنگییان بەو ڕژێمە دیکتاتۆریانەدا کە لەوڵاتەکانیان فەرمانەوا بوون. لەهەوڵنیشیان دا شاکاری وەها هۆنرا بەرهەم، کە هەردەم لەیادگای مرۆڤایەتیدا بگۆشی بمێننەوە. ڕۆمانی (پایزی بەتریق) ی گابریال گارسیا مارگیز لەهەموویان چاکترە، پاڵەوانەکەی دیکتاتۆرێکە لەتەمەنی 250 دەمرێت کە ئەو تەمەنی ئەو ڕژێمە دیکتاتۆریانەیە کە زۆربەی وڵاتانی ئەمەریکای لاتین بەخۆیانەوە بینیوە. ئەو دیکتاتۆرە لەو بڕوایە بوو (پەرستنی دەسەڵات) تاکە چارەنووسیەتی. مرۆڤەکی دڵڕەق و ریسوا بوو. (تەربوونی لەبرسی بوونی سەرچاوەی دڵگرت) کە کەتایی نەدەهات. بڕوای بەوە بوو (درۆ لەڕاستگۆیی باشترە و لەخۆشەویستیش بەسوودترە و لەحەقیقەتیش زیاتر دەمێنتەوە). لەکاتی (وردبوونی گەڵای پەرتبووی پایزیشی) گەیشتە ئەو بڕوایەی (خاوێنی ڕەهای دەسەڵاتکەیتی). دوای گیانەڵای تاڵیش، کاتێك مرد، جەماوەر بەپەلە بەناو شەقام و گەڕەپانەکان وەردەبن و بەدڵبرینی خۆشی خۆسکانە، گۆرانی بەخاکسپاردنی دەڵێن. هێندەی پێناچێت سیسارکە کچۆرکان لەگۆگەی پەنجەرەکانەوە دەچنە ناو کشکەکەی و بەدەنوك دەرگە ئاسنینەکان دەکێنەوە. کاتێکیش خەڵکی بەڵەشاو دەچنە ناو کشکی سەرکایەتی، دەبینن لەسەر مێزێکی دارینی لووسی درێژ، قاپ و قاچاغ هەیە کە هێشتا پاشماوەی خۆراکی نیوەڕۆژی یەکشەممەی لەناوە کە بەهەی تەوژمی تۆقانی لێپە، دەستبەرداری ببوو. لەژێر پریشکی خۆریشدا چەند ستەڵەك دەبینن شەراوی بگۆنیان لەناودایە. ئاودەستەکانیش کراوەبوون و بە سەرپۆش بوون. قەوزە و کز و گیاش لەهەموو لایەکدا روابوون. کشکی سەرکایەتیش کە هەمابوو بە خراپە و گەندەڵی و چەوساندەوە و سەرکوتکاری، وێران ببوو. لەناویدا چەڵەکان دەسوانەوە و بەسمەکانیشیان رایخە شەڵکانیان دەکوتا و مەخمەلی پەردەکانیشیان هەدەوشی. ئەو تابلۆیانەشیان شکاند بوو کە قەدیس و جەنگاوەرەکانیان بەرجەستە دەکرد. لەهەڵێی کبوونەوەکانیش تەپەڵەی کرم لەیخی مانگا وەرهاتبوو. بەهەی ئاوێنە گەورەکانی دیواریش، وێنە ناشیرنەکەی سەرۆك چەند بارە دەبەوە. ئایا ئەو وێنەیەی گابریال گارسیا مارکیز لەشاکاری (پایزی بەتریق) بە دیکتاتۆری کشاوە، بەرجەستەکەری هەموو ئەو

ستەمکارە عەرەبانە نییە کە لەسەدەی بیست و سەرەتای ئەو سەدەیە ناسیمانن؟ ئەوەی دەیەوێت لەوێ دەنیابێ، با ئەو ڕەمانە مەزنە بخوێنێتەوە یان لێنوێ بیخوێنێتەوە...

ئەو کتێبانەی یارمەتیت دەدەن بۆ چارەسەرکردنی کێشە تایبەتییەکانت، ژمارەیان کەمە.. نووسینی/ هاشم ساڵح

وەرگێڕانی / ئاکۆ عەبدوڵا

ئەگەر کەسێک لە پرسیبام لەو ماوە درێژەی لەپاریس دەژی گرنگترین کتێب خوێندبێتەوە چییە؟ یەکسەر وەڵامم دەدایەوە: (دانپێدانانەکان) ی جان جاک ڕۆسۆ. لەوانەیە ئەو خوێندنەوەیە گەورەترین دەزینەوە بووبێت بەلامەوە لەدوای گەیشتنم بەفەرەنسا، نزیک چل ساڵ لەمەوبەر. گەر هیچ شتێکی دیکەم نەخوێندباوە، ئەوە بەس بوو بۆ ئەوەی شانازی بکەم و هاتنیشم بۆ وڵاتی مالیەر و ڤێتنەر بەهەدەر نەچووبێ. بۆچی ئەوەندە گرنگی پێدەدەم؟ چونکە پێ لەمەیلی مرۆڤایەتی.
لەبەشی یەکەمی ئەو کتێبە و لەلاپەڕەی ژمارە ١٢٠ی چاپی فلاماریونی فەرەنسی ساڵی ١٩٦٨دا، ڕۆسۆ چیرۆکێکی بچووک دەگێڕێتەوە کە لەسەرەتای منداڵیدا بەسەریدا هاتووە، ئەوەش بوو دواتر وەهای لێکرد دانپێدانەکانی یان بیرەوەرییەکانی بنووسێت بۆ ئەوەی پاساو بۆ خۆی بهێنێتەوە. یان تۆ بڵێ: یەکێک بوو لەهۆیە سەرەکییەکانی نووسینی.
ئەو لەسەرەتای لاویدا بوو، واتە لەتەمەنی شانزدە ساڵی، تازە لەمنداڵی دەرچووبوو کاتێک ڕووداوەکە ڕوویدا. پووتەکێشی بەو شێوەیە: وەک زانراوە دوای ئەوەی لەماڵی خەیان و خەزانەکەی لەجنێف ڕایکرد، سەرگەردان بوو و نەیدەزانی لەچ‌ڵەوانی بۆ کوێ سەرهەبگرێ. دواتر وەک خزمەتکار لای خەزانێکی ئیتاڵی کاری دەکرد.

□□ژ□ک ملپ□چ□کی جوانی کەوتە بەر دیدە و ب□یاریدا بیدز□ت و پ□شکەشی کچە خزم□تکار□ک□ی دیکەی ما□ەکەی بکات ک□ (ماریون) ی ناوبوو.
ب□□ام دوای ئ□و□ی دزیی□ک□ ئاشکرا بوو، لە□یسوابوون ترسا، ب□ی□ ناچاربوو ئ□و کچ□ ت□م□تبار بکات ب□و□ی ئ□و دزیەکەی کردوو□. خاو□ن ما□ داوای ل□کچە خزم□تکار□ک□ کرد ب□تە ب□رد□می ب□ ئ□و□ی لەگە□ ر□س□ رووبە□وویان بکاتەوە و دەرکەو□ت کامیان دزە□ و کامیشیان راستگ□یە. ب□و پ□ی□ی ئەو کچە ب□تاوان بوو، س□ر□تا س□ری سو□ما و و□□امی ن□داو□. ن□ید□زانی چی ب□□ت، ب□ی□ د□ستی کرد ب□پا□انەوە و داوای یارم□تی کردن،و سو□ندیشی خوارد ک□ ئ□و نیی□. ل□و کاتەی ب□رگری ل□خ□ی د□کرد، ر□س□ ب□تو□ەیی ل□ی دە□وانی، و□ک ئ□و□ی هەر زوو شکستی ه□نا ب□ت. ئەویش ب□نیگای هاوس□زانە و س□رز□نشت و تاوانبارکردن□و□ س□یری □□س□ی د□کرد.
ب□در□ژایی ژیانی ئەو دیمەنە ب□رد□وام ل□خەیا□ی دا ماوە. پ□ی گوت: "نا □□س□! پ□م وان□بوو ت□ وا بیت. نا □وس□ ئ□م□ ل□گ□□ ت□دا ناگونج□ت نا □وس□… من پ□م وابوو ت□ ک□س□کی باشیت. ه□موو شت□کیش بە□گەیە ب□ ئ□و□ی ب□□استی باشیت. ب□□ام ب□چی ئ□و□ت ل□گ□□ کردم؟ ب□□استی منت خستت□ د□خ□کی ناخ□ش. حەزناکەم ل□شو□نی ت□ بم". ب□□ام ئەو دوای ئ□و□ی ن□یتوانی پەشیمان ب□تەوە، پ□داگری کرد ل□س□ر در□یەکەی. ب□و ش□و□ی□ ل□ک□تاییدا توانی بەسەری دا سەرکەو□ت و تاوان□ک□ بخات□ ئ□ست□ی ئ□و. پاشان ه□ردووکیان ل□ما□□ک□ د□رکران. ر□س□ ملپ□چەکەی دزی بوو تا و□ک د□ربینی خ□ش□ویستی خ□ی بیدات بەو کچە. بە□ام ل□بری ئ□و□ی سوودی پ□ بگ□ی□ن□ت، زیانی پ□گ□یاند… ل□بری ئ□و□ی کلی ب□ ت□بکات؛ کو□ری کرد.
کات□ک □□س□ ئ□و چیر□ک□ی ماری□نی ل□کت□بی دانپ□دانان نووسی، چل سا□ یان زیاتر ت□پ□□یبوو. ئەو سو□ندی ب□خوا د□خوارد ک□ ب□ه□ی□و□ چ□ندین جار خەوی ز□اوە و ن□خ□وتوو□. □است□ ب□ ماو□ی□ک ل□خەیا□ی ون د□بوو، جا در□ژب□ت یان کورت، ب□□ام ل□کاتی نا□□ح□تیدا دەهاتەوە بیری ب□ ئ□و□ی بکەوت□ د□□□اوک□. ویژدانی س□رز□نشتی دەرکرد و ئازاری دەدا تا ئ□و □اد□ی□ی ه□ند□ک جار ل□خ□ون د□یبینی کە ل□پشت ت□م□کان ل□ی نزیک د□ب□ت□و□ و□ک ئ□و□ی پ□ی ب□□ت: "ب□ وات ل□گ□□ کردم □□س□؟ نازانیت ناوبانگی منت ل□ما□ەکان ل□ک□دار کرد؟ نازانیت چیتر و□ک خزم□تکار لای خ□یان کارم پ□ناکەن؟ چیم ل□ کردبووی تاکو و□رانم بکەی؟". دوای چل سا□ دەهاتە پ□ش چاوی وەك ئەوەی چیر□ک□ک□ دو□ن□ □وویدا ب□. فرم□سک ل□چاو□کانی دەهاتەخوارەوە و □وومت و بالیف□کەی ت□□ د□کرد.
پاشان دا□غەل□دانەکانی گ□ور□بوون و خ□یا□ بەرەو نەخ□شی دەیبرد.

تا دەهات گەورە تر دەبوو تا نزیک بوو ببێتە تاوان. لەساتەکانی تەنیایی و دڵتەنگی دا لەخۆی دەپرسی: "دەبێ چی بەسەر ماریانی هەژار دا هاتبێ؟ چی بەسەر ئەو کچە بچووکەدا هاتووە کە لەژیانیدا هەرگیز ئازاری کەسێکی نەداوە؟ ئایا ئاستەهەموو خەزانەکان ڕەتیان کردەتەوە و ئەویش بە نموونەی ناچاربووە لەشفرۆشی بکات بۆ ئەوەی بتوانێت بژی؟ ماریانی هەژار بۆ کوێ چووە و لەچ ڕەگایەکدا ون بووە؟ ئایا داهاتووی وەران بووە، یان لەو شەرمەزارییە ڕزگاری بووە؟"
زۆر پرسیاری دیکە کە بەدرێژایی ساڵانێک دێ و مەشکیان شێواند … لەپاییز یان زستانی تەمەنی دا بوو ئەو پرسیارانەش لێینەدەبوونەوە، دوژمنەکانیشی لەهەموو لایەکەوە بەدوایدا دەگەڕان و هەڕەشیان دەکردە سەری، دوای ئەوەی زۆر بێناوبانگ بوو، تێنانێت پاش ئەوەی کتێبەکانی لایەن ئسولییەکان لەپاریس و جنێف و ئەمستردام بەجارێک سووتێنران، ببووە نیمچە ئەفسانەیەک. ئەوەش پاش گەورەبوونی ئەو منداڵە بچووکە بیژییە بوو کە کەس نایدەناسی و بووە جان جاک ڕەسۆ!
لەهەڵومەرجێکی وەها تراژیدی دا کە لەکۆتایی ژیانی دا دووریدابوو، پێی وابوو بەهۆی ئەو (گوناحە کۆنە) ی کە ڕۆژێک ئەنجامی داوە، پەروەردگار تۆڵەی لێدەکاتەوە. خۆریک بوو دڵخۆش بێت بەوەی ئەوانەی دی ئەشکەنجەی دەدەن و ناوبانگییەکەی دەشێوێنن. هەروەک چۆن ئەو ماریانی ئەشکەنجەدا و ناوزڕاوی کرد. داوای ستەم و چەوساندنەوەی زیاتری دەکرد بۆ ئەوەی خۆی چاک بکاتەوە و ببێتە کەفارەتی گوناهەکانیشی.
هەر لەو ساتەوە ڕقی لەدرکردن بووە، وەها لێی دوورکەوتەوە و لێی ترسا وەک ئەوەی تاوان بێت. تا بوو بەڕاستگۆترین نووسەر کە ئەوروپا لەهەموو مێژووی خۆیدا بەرهەمی هێنابێت، بگومان جگە لەچەند نووسەرێکی دیکە. وەک هەلدەرلین، کانت، گۆتە. بۆیە لەپشت هەر لاپەڕەیەکی دانپێدانانەوە دەبینیت وەک ئەوەی دەنگی ڕاستی بۆ قسە بکات نەک ئەو. لەشوێن تەواوی چاخێک، بووەتە گوتەبژی فەرمی بەناوی حەقیقەت. لەبەر ئەوە بوو کانت زۆر سەرسامی بوو پێی و وێنەکەی لەسەر مێزکەی دانابوو تاکو چێژی لە وەربگرێت و بەدێنەوایی و ئارامییەوە بنووسێت کاربکات. هەروەها هەلدرلین، هیگڵ، تێستەی، دەستێفسکی و چەندین کەسی دیکەی گەورە، یان گەورەی گەورەکان پێوەی سەرسام بوون. بووە پێغەمبەری سەردەمی مەدەرن.
بەو شێوەیە ڕەسۆ بایەخی دا لەو کتێبە بێناوبانگەی (دانپێدانانەکان) دا بەڕاشکاوی خۆی لەبەردەم خوێنەران و نووکانی داهاتوودا ئاشکرا بکات. بایەخی دا نهێنییەکانی خۆی بخاتەڕوو و

دانیش بەهەموو لاوازی و کەموکوڕییەکانی دا بنێت. زیاد لەپێویستیش لەگەڵ خۆی توند بوو و بەتوندوتیژیس مامەڵەی لەگەڵدا کردووە و قسەی ناشرینی ئاراستەکردووە، تەنانەت زەویشی پێ سپیوەتەوە! بەوەش لەپرسینەوەی ویژدانی لەهەزری هاوچەرخی ئەوروپی دامەزراند. لەرێشەوەیە کەشندەیی دانپێدانەکان و نەمریيەکەی، بەدرێژایی سەدەکان.
بەڵێ ئەو چیرۆکەی ماریون بەدرێژایی ڕۆژ و ساڵەکان دڵی دەکوشی. خۆزگەی دەخواست کارەساتێك بەسەری دا هاتبا و ئەو کارەی نەکردبا. ئاگەر بەڵایەکدا هاتبا و بەجیا پرسیاری ئەو بابەتیان لێکردبا، دانی بەڕاستی دا دەهێنا و هەرگیز تەماتەکەی نەدەخستە پاڵ ئەو کچە. بەڵام زەحمەت بوو بۆی بەئاشکرا لەبەردەم هەمووان دانی بەگوناهەکەی دا بنێت.
لەو سێ لاپەڕەیەدا بەو واتایە دەڵێت: دوای کارەساتەکە ئەوەی لێ دەترسام سزا و لێدان و دەرکردن لەماڵەکە نەبوو. بەڵکو شەرمەزاری بوو. لەهەموو شتێکی دونیا زیاتر لێی دەترسام. لەمردن زیاتر لێی دەترسام. من پێم باشبوو زەوی شەق بێت و لولم دات نێک لەبەردەم خۆک دان بەوەدابنێم کە من دزم". بەیە ناچاربوو درێ بکات و بەپێچەوانەی ویستی خۆی، ئەو تەماتبار بکات.
هەندێک جار بەبیرم دا دێت بپرسم و ئەوە بڵێم: ئایا پێوەندی لەنێوان ئەو هەڵوەستەی ڕۆسێ و ڕاستگۆیی ڕەفتار لەوڵاتانی زەر شارستانی وەک سویسرا دا نییە، کە سویسرا وڵاتی ڕەسەنی ئەوە؟ ئایا ویژدانی ئەخلاقی یان لەپرسینەوەی ویژدانی لەسەرانسەری ئەوروپا دانەمەزراندووە؟ بۆچی پێوەندییە کەماڵیەتییەکان لەوڵاتانی پێشکەوتوو، ورد و ڕەکوپێکن؟ بۆچی فێڵ و درۆ و ساختەکاری لەوڵاتەکانی ئەمەدا زەر باون، کە ئەمە بانگەشەی ئیمان و تەقوا و خواپەرستی دەکەین؟ بۆچی تا زیاتر نوێژ بکەین و بەڕێژوو بین و کەنەش بەرین زیاتر فێڵ دەکەین؟ بۆگومان هەڵاوێری زەریش هەیە و خەریکە داوای لێبوردن بکەم لەوەی وتم… بەڵام ئەوەی مەبەستمە ئەوەیە تە لەسویسرا، ئەڵمانیا، دانیمارک، نەرویج، سوید، یان وڵاتانی دیکەی ئەوروپی، ئاگەر بتەوێت، دەتوانیت ڕێژنامە و کتێب بکڕیت یان سواری پاس ببیت بەبێ ئەوەی یەک فلس بدەیت، چونکە کەسێک نییە چاودێریت بکات. تەنها ویژدانت چاودێری تە دەکات. ئەوانە وڵاتانی عیلمانین هیچ شونێواری ئایینیان تێدا نییە و بەدگومانیش بەڕێژوو دەبن و نوێژ دەکەن. کەچی سەد لەسەد ئەخلاقیین. ئەمە چۆن ڕوون بکرێتەوە؟ دان بەوەدا دەنێم، ئەوە سەرسامی کردم. بۆچاوی خۆم ئەوەم بینی ئەو کاتەی سەردانی سویسرا و ئەڵمانیا و هۆڵندام کرد، سەرسام بووم بەو دۆخە. بینیم هەموو هاوڵاتیان پارێی شتە

کەدراوەکانیان بکاش دەدەن. هەرگیز کەس بیری لەفەکردن و پشلکردنی یاسا نەدەکردەوە. کەواتە لەوەدا شتێک هەیە پێی دەوترێت ویژدان و لەهەموو پلیسێک گرنگترە! ئامۆژگاریکەرێکی ناخی هەیە و ڕێگریت لەدەکات ئەگەر لادان، پشلکردنی ئەرک، یان کەمتەرخەمی لەکارەکەت بەخەیاڵ دا بێت. چەن دەترسیت لەوەاتێکی لەو جۆرە؟ چەن گشە ناکات و پیش ناکەوێت و لەناوی دا گوزەران خش نابە؟ کە ویژدانی ئەخلاقی تەکمەی لەکولتووری ئەوروپی دا دامەزراند؟ ئەوان، چاکسازە ئایینییەکان و فەیلەسوفە گەورەکان و زاناکانی… زاناکان میراتگری پەغەمبەرانن.
ئایا تا ئێستا بیستووتە شارستانیەتێک بەبێ کەسایەتیەکی گەورەکان لەسەر پێی خۆی هەستێت و لەسەر حەقیقەت و بنەماکان بوەستێ و بشسووتێ بۆ ئەوەی ڕێگا بۆ ئەوانی دیکە ڕووناک بکاتەوە؟ ئایا شارستانیەتەکتان بیستووە لەسەر نەریتی ناڕاست و وردی لەماماڵەکردن دروست بووبێ؟ گوتتان لەشارستانیەتێک بووە لەسەر شتێکی دیکە جگە لەئەخلاقی باش سەریهەڵدابێ و گەشەی کردبێ؟
إنما الأمم الأخلاق ما بقيت
فإن هم ذهبت أخلاقهم ذهبوا
هەکاری دیکەش هەیە پاڵم پێوە دەنێنن سەرسام بم بەدانپێدانانەکانی جان جاک ڕۆسۆ و لەرشدا ناتوانم هەموویان ئاشکرا بکەم. ڕەنگە گرنگترینیان ئەوە بێت کە لەدایکەم و سەرەتای منداڵیم و ئەو ڕووداوە زۆربەخشەی بوونمی دامەزراند نزیکی کردبێتمەوە. بەهەر حاڵ چیرۆکی من لەگەڵ ئەو کتێبە دا درێژە، لەو کاتەوێیە کە دەیجورە تاریکەکانی ژیانی ناوەوەمی ڕۆشن کردەتەوە، دوای ئەوەی بە یەکەم جار لەگوندی شاتنی مالبەری لەدەوروبەری پاریس خوێندمەوە. ئەوە هەمان گوندەکەی پڵ ڕیکەری فەیلەسوفی گەورەیە. هەروەها گوندی ڤۆلتێرە چونکە لەوە لەدایک بووە و پێکەرەکەشی لەپشەوەیە. بەختەوەر بووم کە لەکەتایی سەدەی ڕابردوو دا بەڕکەوت چەند ساڵێک لەوە نیشتەجێ بووم. لەو ساوە ئەو کتێبە هەرگیز لەم جیانەبێتەوە، بەتایبەتی لەساتە سەختەکاندا. یارمەتی داوم بۆ قوبوونەوە لەهەندێک پرسیاری تایبەتی و قبوڵکردنی ئەوانەی کە بەرگەیان ناگیرێ. لەڕاستیشدا ئەو کتێبانەی یارمەتیت دەدەن بۆ چارەسەرکردنی کێشە تایبەتییەکانت ژمارەیان کەمە. ئەوان بریتین لەکاوەژنە ڕووناکەکانی ناو داخراوەکان.

سەرچاوە: https://aawsat.com ٢١ی تشرینی دووەمی ٢٠١٩

بیست و چوار کاتژمێر لێژیانی ژنێکدا.. ئاکێ عێبدوێا

لەساڵانی هەشتاکانەوە شەیدای کورتە رێمانە وەرگێڕدراوەکانی شتێفان تسڤایگی شاعیر و نووسەر و وەرگێڕ و شانێنووسی نەمساییم کە ئەوسا لەچەندان خانە بێ زمانی عەرەبی وەردەگێڕدران. هەر کات دەستم پێیان دەگەیشت بەهەڵپەوە دەمخوێندنەوە، لەوانە (نامێك لێژنێکی نەناسراو)، (ئامێك) ، (بازنێك لێسەر دێریاچێی جنێف)، (شێترێنج)، (شلێژانی هێستێکان) و (بیست و چوار کاتژمێر لێژیانی ژنێکدا)… ئەوە جگە لەکتێبەکانی دیکەی لەوانە (بەلزاك) و (بونتیاتنێرانی جیهان). بەهزاد حەوێزی ئەو کورتە رێمانەی دوایی لەزمانی عەرەبی بێ زمانی کوردی وەرگێڕا و ساڵی 2023 بەتیراژی 500 دانە لەچاپخانەی وەزارەتی رێشنبیری بێاویکردەوەێ. پێشتر تسڤایگ ساڵی 1927 بەزمانی ئەڵمانی بێاویکردبێوە. هاوشێوەی زێر رێمانی دیکەشی تێیدا ڵاشکاوانێ رێخنێی لێنێریتی بێرجوازی ئەوسای کێمەڵگەی ئەوروپی (چینەکەی خێی) گرتووە. هەروەها وەك هەموو رێمانەکانی دیکەی تێیدا زێر بەپوختی چێتە ناخی کارەکتەرەکانی و بارودێخی ئەو ساتەی تێیدان، شیکردێتەوە.

سەرەتا لەێو رێمانە دەبینین چیرێکخوێن پیاوێکە وەك زێر پاڵەوانی دیکەی رێمانەکانی نووسەر، بەمەبەستی کات بەسەربردن گەشتی کردووە و لەکەناراوەکانی (ریڤیێرا) لایداوە. لەوێدا لەگەڵ کەسانی هاوچینی (بێرجوازی) کە دوو هاوسەری ئەڵمانی و دوو هاوسەری ئیتاڵی و کەسێکی دانیمارکی و ژنێکی ئینگلیزین، لەهوتێلێکی رازاوە نیشتەجێن. لەسەر مێزی نانخواردنیش بەیەکتری دەگەن و قسە دەکەن. دواتر گەنجێکی فەرەنسی کێشندە لەوێ لادەدات. هەر ئەو رێژە لەگەڵ دوو کچی پیاوێکی قەڵەوی دەوێەمەند یاری تێنس دەکات کە تەمەنیان 12 ساڵ و 16 ساڵە. دواتر لەگەڵ خاتوو (هنرییت) ی دایکییان، قسە دەکات. رێژی دواتریش بەیەکەوە رادێکەن. ئەو هەواڵە ئارامی شوێنەکە دەهەژێنێ. ئامادێبووان لەسەر مێزی خوان لێکدانەوەی بێ دەکەن و بەناپاك لەقەڵەمی دەدەن. تەنانەت گومانی ئەوەش دەکەن خاتوو هنرییت پێشتر پلانی ئەو راکردنەی دانابێت، بەڵام لەناویاندا چیرێکخوێن بێچوونی پێچەوانە دەخاتەێوو. داکێکیش لەو کارەی ئەو

دەکات. بەوەش گفتوگۆکە بەرەو توندی دەچێت. وەك چیرۆکخوێن لەلاپەڕە 21 ئەو چاپە کوردییە بەو جۆرە باسی دەکات (جا لەبەبەختیانا بێ دژایەتی و بەگژاچوونەوەی من لەوە زیاتر چیدیکەیان چاکتر چنگ نەکەوت گوایە کەسی رەبەن ئەو بەتەنیا تاکە کەسێکە ئەو هەڵوێستەی من وەرگرێ و لەمیانەی سەرکێشییە سێکسییە ئاسان و بەسەرچووەکانی پیاوێکی بێ ژن، حوکم بەسەر ویژدانی مێینە بدات) . هاوکات ژنە ئینگلیزەکە کێ خاتوو (س)ی ناوێ بەهانای چیرۆکخوێن دێت و لێناگەێت ئەنجامی گفتوگۆکە بەشەڕ بگات. ئەو کە زیاتر گوێی دەگرت و کەمتر دەدوا بەسەنگینی خۆی جلەوەکە دەگرێت و داوا دەکات لەسەرخۆبن.

دواتر وەك لە لەلاپەڕە 25 دەبینین بەو جۆرە لەچیرۆکخوێن دەپرسێ (هەروەك تێگەیشتبم، تێ پێت وایە خاتوو (هنریيت) یا هەر ئافرەتێکی دیکە دەتوانێ بەبێ پلان و مشوری پێشوەختە، خۆ بخاتە ناو سەرەڕۆییەکی ئاوا چاوەڕوان نەکراو، پشت وایە ناکرێ ئافرەتێکی ئاوها جۆرێ لەو ڕەفتار و هەڵسوکەوتە بنوێنێ، کە بەر لە سعاتێك لای مەحاڵ بووە). ئەویش لەوەڵامدا دەڵێ (بەڵێ). ئینجا لەلاپەڕە 28 بەو جۆرە چیرۆکخوێن لەبەرامبەر ئەوان شیکاری کارەکەی هنرییت دەکات (ئەو تەنیا ئاشقێکی مەزنە، من پێش ئەوەی بەو شتە بزانم، ئەو لەلای من تەنیا ئافرەتێکی زەعیفەی ئاسایی بوو، ڕەزم هەیە بڵێ، چونکە بەدوای خواست و ویستە ئازاکەی خۆی کەوت).

دواتر ئەو ڕوانینە جیاوازەی چیرۆکخوێن وەها لەخاتوو (س) دەکات داوای لێبکات گوێی بێ ڕادێرێ تاکو ڕاستگۆیانەی چیرۆکی خۆی بێ بگێڕێتەوە کە 24 ساڵ لەمەوبەر ڕوویداوە. چیرۆکی بیست و چوار کاتژمێری تەواو جیاواز لەژیاندا. کە ئەوسا تەمەنی 42 ساڵ بوو. دوو ساڵ بوو هاوسەرەدەوڵەمەندەکەی مرد بوو. دوو کوڕەکەشی خەریکی ژیانی خۆیان بوون. ئیتر لێرەوە کێشەی هنرییت لەگەڵمانەکە نامێنێ و دەبێتە بەسەرهاتی خاتوو (س) لەو بیست و چوار کاتژمێرەیدا، بەوەش لایەنە هونەرییەکەی ڕۆمانەکەی یەکجار نایاب بووەڵ.

پوختەی گۆڕانەوەی بەسەرهاتەکەی خاتوو (س) بەو جۆرەیە: دوای مردنی هاوسەرەکەی بێ خەمەوێنی بەردەوام لەو شار بێ ئەو شار دەچوو و لەهۆتێلەکان دەماوە، تا شەوێك لەقومارخانەیەکی مۆنتی کارلۆ گەنجێکی کێشنەی 24 ساڵان دەبینێ کە لەئارستۆکراتییە پڵێنییەکان بوو بە کاری دپلۆماسی خەریك بوو، بەڕام ئالوودەی قومارکردن بوو. دوای ئەوەی پارەیەکی زۆر دەدۆڕێنێ و دڵتەنگانە دەردەچێت و لەژێر بارانی بەفڕزمە لەسەر کورسییەکی پارکێك دادەنیشێ و بیردەکاتەوە. خاتوو (س) وەهای بەخەیاڵی دادێت ئەگەر فریای نەکەوێت ئەو کوڕە خۆی دەکوژێت، بڕیە لێی نزیك دەکەوێتەوە و هەوڵی لەگەڵ دەدات. هەر

ئەو شەوە بەرەو هوتێلێکی هەرزان بەهای دەبات و پارەشی پێدەدات، لەبەرامبەردا کوڕە بۆهیواکە وەها دەزانێت ئەو ژنە بێ پارە دوای کەوتووە کەچی خاتوو (س) دنیای دەکاتەوە تەنیا مەبەستی رزگارکردنی ئەوە. کاتێکیش دەیەوێت زێر لەکوڕەکە بکات بچێتە ناو هوتێلەکە، کوڕە دەستی دەگرێت و لەگەڵ خۆی دەیباتە سەرەوە. ئینجا بەیەکەوە دەخەون. ڕۆژی دواتر کە بەلای خاتوو (س) زێر نامێ دەبێت و هەستیش بەشەرمەزاری دەکات. لەگەڵ کوڕەکە دەردەچن و ناچاریشی دەکات پەیمان بدات جارێکی دیکە قومار نەکات. ئەویش لەکۆسە بەڕن دەدات. ئەوسا خاتوو (س) پارەی گەڕانەوە و پارەی زۆرە دزراوەکەشی پێدەدات کە وەك بارمتە داینابوون. دوای لەیەکتر جیابوونەوە کوڕەکە بۆیاربوو بەرەو وڵستگەی شەمەندەفەر بڕوات. خاتوو (س) یش دووچاری بارێکی خراپی دەروونی دەبێت کە خۆشی لەخۆی ناگات، هەرچەندە بەگوێرەی گێڕانەوەکانی دەیەوێت چیڕۆکخوێن دنیا بکاتەوە هەرگیز مەبەستی داڕێژتنی پێوەندی نەبوو لەگەڵ ئەو کوڕە نامۆیە، بەڵام دڵی پێوەی پەیوەست ببوو. وەك لەپەلاپەڕە 130 بەو جۆرە دەبینین (هەوڵم دا بەروونی بیر لە هۆیەکانی ڕاکردن لە هەوەسی شێتیی ئازاربەخش و کوشندە بکەمەوە، هەوەسی تووڕەیی، پەشیمانی، نائومێدیی). دواتر لەناو ئەو پەستییەی تێیکەوتبوو کاتێك کە شەوی دواتر دەچێتەوە قومارخانەکە، دەبێت کوڕەکە پەیمانی شکاندووە و لەناو ئاپڕەی خەڵکی خەریکی ڕاڵەتە.

ئەوە بەسەرهاتی بیست و چوار کاتژمێری جیاوازی ژیانی بوو.. بۆیە خاتوون لەشوێنی ئەودا هەر ئەو شەوە وڵستگە بەوڵستگە، شەمەندەفەر دەبڕێ تا دەگاتە شاری لەندەن و لەماڵی کوڕێکی لادەدات. لەلاپەڕە 147 بەو جۆرە دێخی دوای ئەو ڕووداوەی دەربڕیوە (خانەوادەکەم بۆ من نیگەران بوون، هەروەك چۆن بۆ نەخۆش نیگەرانن، وەڵێ سۆز و خۆشەویستییان ئازاریان سەختتر، بەسۆزتر دەکردم، من شەرم دایدەگرتم، شەرمم لەڕزگرتنیان دەکرد، لە سۆز و لوتفیان، دەبوایەش بەردەوام چاودێری خۆمم کردبا لەهۆکارا لەبەردەمیانا هاوارم کردبا، کە من ناپاکیم لەگەڵ هەر هەموویان کردووە، لەبیرم کردوون و بەهۆی هەوەسێکی شێتانە و نەفامانە ماوەیەك بەجێم هێشتوون).

لەلاپەڕە 149 هۆکاری گێڕانەوەی بەسەرهاتی ئەو بیست و چوار کاتژمێرەی بۆ چیرۆکخوێن بەو جۆرە باس دەکات (ئێستاکەش تێدەگەی، لەبەرچی لەهۆکارا بۆیارم دا ئەو چیرۆکەت بۆ بگێڕمەوە، لەکاتێکدا تۆ داکۆکی و بەرگریت لەخاتوو (هنرییت) دەکرد و بەهەموو دڵ و دەروونتەوە لەگەڵ ئەو بیرۆکەیە بووی کە بیست و چوار سعات دەتوانن سەرتاپای ژیانی ژنێك بگۆڕن، هەستم کرد ئەو وشانە من دەگرنەوە،

منیش سوپاسگوزاری تێ بووم، چونکە من – بێ یەکەمجار- هەستم بەبوونی کەسێك کرد هاوێامە).
دوای کێتایی گێڕانەوەکە خاتوو (س) مائاوایی لێدەکات و هیوای گەشتێکی خێشیشی بێ دەخوازێ، چیرێکخوێنیش لەلاپەڕەی کێتایی، (لاپەڕە151) بەو جێرە بەباسەکە تەواودەکات (ئایا ئەوە رەنگدانەوەی تاسە و خولیایەکی دامرکاو و کوژاوە بوو؟ ئایا ئەوە ئەو نیگەرانی و پەشێویە بوو، کە لەناکاو روومەتەکانی بە سوورێکی بێئێقرە رەنگ ڕێژکرد و تا پرچە سپیەکەی هەڵدەکشا؟ ئەو لێرەکانە چەشنی کچێکە، بەئابێوو و حەیاوە نیگەرانە لە بیرەوەریەك و شەرمبارە لەدانپیانانی. من، بەدەست خێم نەبوو، ئەو سەربردەیە کاری تێکردم و هەستم بە حەز و ئارەزوویەکی بەجێش و خرێش کرد بێ ئەوەی بە وشەیەك رێز و سوپاسگوزاری خێمی بێ دەرببێم، وەلێ دەنگ لە گەرووما خنکا، بەتاو و تینەوەش چەمیمەوە و بەحورمەتەوە دەستە سیس و بنێسەکەیم ماچ کرد، ئەو دەستەی هەروەك گەڵای پاییزە تێزێك هەڵدەلەرزی).

ئاکێ عێبدوێڵا

رێمانی رێبیکا شاکارێك لەنێوان ئاڵێزی و بێگەردی مرێڤدا.. ئاکێ عەبدوێڵا

رێمانی رێبیکا یەکێکە لەرێمانە ناودار و وروژێنەرەکانی سەدەی رابردوو. بەیەکێك لەسەد رێمانە مەزنەکانی مێژووش دادەنرێ. دافنی دو مێرییەی خانمە نووسەری ئینگلیزی ساڵی 1938 بێاویکردەوە و بێهێیەوە خەڵاتی ئەنتێنی و لەولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش خەڵاتی کتێبی نیشتمانی پێبێخشرا. ناوەرێکی ئەو شاکارە بریتییە لەگێڕانەوەی بەسەرهاتی کچێکی سادە و بێگەرد و نەشمیل کە لەسەرەتای بیستەکانی تەمەندایەێ. ئەو کچە سەرەتا وەك یارمەتیدەری ژنێکی ئەمەریکی کە (ڤان هێپەر) ی ناوە لێ هوتێلێکی مێنتی کارلێ، ئاشنای پیاوێکی دەوێەمەند دەبێت کە (ماکسیم دی وینتێر)ی ناوە.

ئەو پیاوە سالی رابردوو ژنەکەی کە ڕۆبیکای ناو بوو لەووداوێکی کۆشتیوانیدا مردبوو. بۆ دەرچوون لەتەنگژەکان ئەویش بەرەو مانتی کارلۆ چوبوو. ئەوسا ماکسیم هێشتا بۆو رووداوێ کاریگەر و پەشۆوە. وەك کەسێکی کپیش دەردەکەوت. وشەیەك بەس بوو بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە ڕابردوو. هەر زوو شەیدای ئەو کچە دەبێت. دوای دوو حەفتە لەپۆندی خۆشویستی و گەڕان، کچەکە رازی دەبێت شووی پێبکات. بەمجۆرە لەخاتو هوپکر دادەبڕێت کە ئەویان دەیەویست بۆ ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بگەڕێتەوە.
ماکسیم ژنە نوێیەکەی بۆ ناو کۆشکە گەورە و دابڕاوەکەی (ماندەرلی) کە لەسەر بەرزایی کەنداوێکی دەم دەریایە لەبەریتانیا دەبات. لەوێدا کارەکەرەکان پێشوازی لێدەکەن، لەناویاندا خاتوو (دینڤەرس) کە کەسایەتییەکی نامۆی هەیە، بەردەوام وەك تارمایی و سامناکە لەبەردەمی پەیدا دەبێت و زۆرجاریش بەگوێی دادەدات ئەویان ناگات بەجوانی و کاریزمایی خاتوونی پێشوو. بەمە کچە نەشمیلەکە دووچاری جۆرێك لەدڵەاوکە دەبێت. بەجۆرێك ناو کۆشکەکەی لێ تەنگ دەبێ. بەشی دەردەکەوێ ئەو کۆشکە هەموو لایەکی نامۆیە و شوێنەواری ڕۆبیکا و پیتی (R) ی ئەویش لەهەموو شوێنکی ناو ئەو ماڵە ئامادەیە. بەتایبەتی ئەو پیتە کە لەسەر دەسماڵەکان هەکێدراوە. ماکسیمی هاوسەریشی هێشتا لەکاریگەری ڕۆبیکا رزگاری نەبووە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کەچی ئەو دەوڵەت ژنکی نموونەیی بێت، مایەی دڵخۆشی و کامەرانی هاوسەرەکەی بێت.
جارێك بەخەیاڵیدادێت شوێنەواری ڕۆبیکا نەهێڵێت تاکو هاوسەرەکەی ئاسوودەبێت و رزگاری بێت، بەڵام هیچ هەنگاوێك ناگرێتەبەر. کاتێکیش دەزانێ ساڵانە لەو کۆشکە ئاهەنگی ماسك ساز دەکرا، داوا لەهاوسەرەکەی دەکات ئەو ساڵیش هەمان ئاهەنگ بگێڕن. بۆ ئەو شەوە لەسەر پێشنیاری خاتوو دینڤەرس، هەمان ئەو جلە دەپۆشێت کە ساڵی پێشتر ڕۆبیکا لەئاهەنگەکە پێشیبووی. کاتێك ماکسیم بەو جۆرە دەیبینێ بۆ تووڕەیی فەرمانی پێدەکات خێی بگۆڕێت. ئەمەو خاتوو دانڤەرسیش کە بەردەوام دڵی تەنگ دەکات، هانیدەدات خێی بکوژێت و لە پێنجەرە خێی هەڵداتە دەرەوە. ئەوسا دەنگی ئاگادارکردنەی نغرۆبوونی کەشتییەك بەرز دەبێتەوە. بەوەش دانیشتوانی ناو کۆشکەکە دەشلەژێن و ماکسیم و ژنەکەی و پیاوەکانی بەرەو کەنار دەچن. لەوێدا ئەوانەی کە دەچنە ژێر ئاو بۆ لێکۆڵینەوە لەهۆکاری ڕووداوەکە، کەنە بەلەمەکەی ڕۆبیکا دەدۆزنەوە کە هێشتا لاشەی ئەوی تێدابووە. ئەو دەرکەوتنە دەبێتە مایەی وروژانی هەمووان و دەپرسن ئەی ئەوەی پێشتر لەگۆستانی تایبەت بە بنەماڵە نێژراوە کێ بوو؟ کە ئەویان دوای دوومانگ لەڕووداوەکە دۆزرابۆوە؟

ئەو دڵزینەوییە دەبێتە هۆی ئەوەی ماکسیم غەمبارانە لای هاوسەرەکەی دان بنێت کە لەگەڵ ژیبێکا بەختەوەر نەبووە. ئەوەشی پێدەچێت ژیبیکا ژنکی دڵند و خۆپارست بووە. کاتێکیش کە ژیبیکا پێی وتبوو ناپاکی لەگەڵ کردووە و لەجاگ فاقیلی ئاموزای دووگیان بووە. تەواو لێی هەڵدەچێت و دەیکوژێت و دەیخاتە ناو بەلەمەکەی. بۆ ئەوەی نقومیش بێت بەلەمەکەی کون دەکات. بەو جۆرە لەتاریکی شەو بەرەو قوڵایی دەریای ناردبوو.
ئەنجام دەرکەوتنی بەلەمەکە بەکونکراوی و دڵزینەوەی تەرمەکەی، دەبێتە بابەتکی دادگا. لەدادگا جاگ فاقیل کە خۆی بەخۆشەویستی ژیبیکا دادەنێ لەدژی ماکسیم بەبەڵگەوە دێتەڕ قسە و دەیەوێت تاوانی کوشتن بخاتە پاڵی. بەدادوەریش دەڵێت ژیبیکا لەشاری لەندەن سەردانی پزیشکێکی دەکرد. کاتێکیش ئەوان بۆ دەستکەوتنی بەڵگە دەچنە لای پزیشکەکە، دەردەکەوێت ژیبیکا ئەوسا دووچاری نەخۆشی شێرپەنجە ببوو هەروەها نەزۆکیش بوو. ئەو پرسی دووگیانبوونەی بەدرۆ بەکارهێنابوو. پزیشکیش دڵنیای کردبۆوە زۆری لەژیان نەماوە. بۆیە ئەگەرەکان بۆ ئەوە دەچن لەنائومێدییان خۆی کوشتبێ. بەمەش هاوسەرەکەی لەدادگا بێتاوان دەردەچێت و کەیسەکەش دادەخرێت. دواتر کە ماکسیم لەگەڵ هاوسەرەکەی بۆ کۆشکەکەی دەگەڕێتەوە کاتێك بۆی دەردەکەوێت دانقڕس لێناکاو لێماندڕلی ون بووە، پێداگری دەکات لەوەی بدرۆژایی شەو بۆ ئۆتۆمبێل لێبخوڕێت کە نزیك بوونەوە دەبینن وا کۆشکەکە لەناو گڕی ئاگردایە و دینقڕسیش دەسووتێت، هەر ئەویش هۆکاری ئەو ئاگرە بووە، چونکە نەیدەویست ئەو ژن و مێردە بەبەختیاری ببینێ. ئینجا هەردووکیان بۆ لایەکی دیکە دەچن و بەخۆشی دەژیەن. چیرۆکخوێن هەموو ئەوانەی بەجوانی و کایگەرانە گۆڕاوەتەوە، بۆ نمونە لەکۆتاییەکەیدا دەڵیت: "لەگەڵ سووتانی کۆشکەکە دڵنیابووم تارمایی ژیبیکاش کۆتایی هاتووە".
شایانی باسە ناوەرۆکی ئەو ڕۆمانە هەر زوو کەوتە سەر پەردەی سینەما. ئەلفرێد هیتشکۆکی گەورە دەرهێنەر، شەیدای بوو و ساڵی 1940 دەریهێنا کە لەرانس ئێلیقییە و جوان فۆنتین، ڕۆڵی سەرەکییان تێدا گێڕاوە. فیلمەکەش ئەوسا وەك شاکارێکی سینەمایی، خەڵاتەکانی ئۆسکاری چاکترین فیلم و چاکترین وێنەگرتنی بەدەستهێنا. ساڵی 2020 بەشێوازێکی دیکە کراوە فیلم کە بین ویتلی دەریهێنا و لیلی جەیمس و ئارمی هامەر و کریستین سکۆت ڕۆڵیان تێداگێڕا.

دافنی دو مۆرییە لەچەند ستوونێکدا:

- ساڵی 1907 لەشاری لەندەن هاتە دنیا. ساڵی 1989 لەشاری

کورنوەال کەچی دوایی کرد.

- جیرالد دو موریيەی باوکی، ئەکتەرکی بەناوبانگ و بەوەبەری شانی ئینگلیزی بوو. مەریال بومەند دایکی رۆژنامەنووس بوو. جەرج دو مەریيەی باپیری نووسەر بوو. ئەنجەلای خوشکە گەورەی نووسەر و جینی خوشکی بچووکیشی، نیگارکێش بوو.
- ئالفرەد هیتشکەك جگە لە رەبیکا، ناوەرکی رەمانەکانی (یانەی جامایکا) و (باڵندەکان) ی دو مەریيەی بە سینەما دەرهێناوە، کە ئەوەی دوایی لەاپرسکی گۆڤاری تایمز لەلیستی100 فیلمی ترس، بەدرۆژایی مێژووی سینەما، لەپلەی حەوتەم دانراوە.
- جگە لەو سێ شاکارە، دو مەریيە کەمەك رەمان و چیرەك و شانۆگەری و کتێبی دیکەی نووسیوە.

گوتە و ناپلیۆن.. بەیەکگەیشتنی مێژوویی.. ئاکۆ عەبدوڵا

ساڵی 2008 گوستاڤ سایبتی نووسەری ئەڵمانی، ساڵی 2008 کتێبی (گۆتە و ناپلیۆن.. بەیەکگەیشتنی مێژوویی Goethe und Napoleon: Eine historische Begegnung) بڵاوکردەوە. ئەو کتێبە یەکەکە لەبەرهەمە ناوازەکان. تەنیا لەماوەی دوو ساڵی یەکەمیدا پێنج جار چاپکراوە. لەو ماوەیەش تەنیوە ناو زمانەکانی دیکە و وەك شاکارێکی هزری و ئەدەبی لایان رەخنەگران و خوێنەران بایەخی پێدرا. ناوەرکەکەی تایبەتە بەو دیدارە هەاوەرە مێژووییەی 2 نۆفمبری 1808 لەشاری ئیرفورتی پایتەختی هەرێمی تۆرینگنی وڵاتی ئەڵمانیا، لەنێوان (یەهان ڤۆلفگانگ ڤۆن گۆتە 1749 – 1832)ی شاعیری گەورەی ئەڵمانی و (ناپلیۆن پۆناپارت 1769 – 1821) ی ئیمپراتۆری فەڕەنسا، لەدوای شکستی سەرکردەی سوپای پروسیا لەجەنگی یەنا و ئویرشتین، روویدا. لەو دیدارەدا گفتوگۆی بەپێز لەنێوان ئەو دوو بلیمەتە روویدا کە کاریگەری بەسەر کارە ئەدەبیە و داهێنانەکانی گۆتەدا هەبوو، تەنانەت پێش ئەو کەبوونەوە بەناوبانگە، دەگوترا ناپلیۆن بەهەندێک

لەهاوکارە نزیکەکانی ئاگەیاندبوو لەگەنجیدا ئەمانەکەی (ئازارەکانی فەرتەری لاو) ی گەتەی خوەندبەوە و پەوەی کاریگەر بوو. گەتەش لە ژیانی ناپلیەن بە ئاگا نەبوو، بەڵکو ئاگاداربوو چەن لەسوپای فەرەنسا هەڵکشا تا بوو بەو ئیمپراتەرەی کە زەربەی کیشوەری ئەوروپای کەنترەڵ کرد و خەونی بە دوورتریش دەبینی.
ئەو کتەبە لەچوارچەوەی گەڵانەوەی گرنگیدانە بەژیاننامەی تاکەکان. گوستاڤ سایبت بەکەم کەس نییە باسی لەو بەیەکگەیشتنە بەهاوتایەی نەوان ئەو دوو کەسەی کردبەت، بەلکو ئەو بەیەك گەیشتنە و وردەکاریەکانی نەوانیان، توەژرانی بەخەی کەش کردووە کە هەریەك لەگەشنیگای جەراوجەر راڤەی بکەن و لەبارەی بدوەن. ئەوەی تالیران 1745 – 1838 ی سیاسەتمەداری فەڕەنسیش تەماری کردووە، بەتە پاڵنەر بە سایبت. ئەو کارەی سایبتیش بەوە جیادەکرەتەوە، لەدیدگای رەخنەی هاوچەرخەوە لەو ساتەی روانیوە، زەریش هەوەیداوە پەداگری لەسەر گفتوگەی نەوانیان بکات و دوریش بەت لەهەر دەمارگرژییەکی ئایدیایی یان لایەنگیری نیشتمانی. پەویستە ئاماژە بەوەش بدەین، ئەو تەنیا لای لەساتەکانی بەیەك گەیشتنەکە نەکردەتەوە، وەك نووسەرانی دیکە، بەڵکو لەخوەگەی فراوانتر روانیویەتی و رەوتە هزری و سیاسییەکانی ئەو سەردەمەش بەبیر خوەنەران دەهەنەتەوە. بەشەوەیەکی دیکە دەتوانین بەڵین تەنیا بەخوەندنەوەی ئەوە نەوەستاوە کە گەتە و کەسانی دیکە لە بارەی بەیەکگەیشتنەکە، تەماریان کردووە، بەڵکو هەوەیداوە نیگاری ئەو وەنە سەبازیانەش بکەشە کە لەڕەژەکانی 14 – 15ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1806 بەسەرکەوتنی فەڕەنسییەکان کەتایی هات. لەوکاتەی کە پروسیا لەجەنگی (یەنا- ئەیرشتیت) لەبەرامبەر سوپای ناپلیەن شکا. بەو ئەنجامەش بناغەی حکومەتی ڤایمار هەژاو بارودەخ شەوا، گەتەش ئەوسا لەکەشەکی هیرتسوگ کارل ئوگست راوەژکار بوو. لەساڵی 1775 بەرەو سەر بەڕەوبردنی تیپی شانە و سەرپەرشتی ئەو بازنە و گفتوگە زانستیانەشی دەرکرد کە لەناو زانکەی یەنا دەبەسترا. ئەو زانکەیەش پایەکی جیهانی هەبوو، فەلسەفەی ئایدلیستیانەی ئەڵمانیش لەوەدا رەچکەی گرت. پەگەکەی گەتەش رەڵی گەڵا لە دروستبوونی پەیوەندی هاوەڵەتی لەنەوان گەتە و فریدریش شیللەر 1759 – 1805ی گەورە شاعیر. بەیە سایبت راستی کردووە کاتەك کە وەسفی ژیانی گەتەی لەڤایمار کردووە و وتویەتی ژیانی (کەشك ـ ئەکادیمیای) بوو. هیرتسوگی ڤایمار فەیلەسوف و نووسەرانی دیکەی لە کەبوونەوە کە بەشدارییان لەبنیاتنانی بزوتنەوەی فیکری بەپیتدا کرد، لەوانە هیگە و شلەگل، فیختە و شیللەر، و ئەو نووسەرانەی کە بیری مرەڤیان بەگشتی دەوەمەند کرد و بەشداریشیان لە پەکهاتنی رەوتە ئەدەبی، ڕەشنبیری، و فەلسەفیەکانی سەرانسەری کیشوەری

ئەوروپا کرد.
نووسەر ئاماژە بەوە دەدات گەتە و ناپلیۆن لەسەر مێزی نانخواردن بڕیك گێشتن. نووسەر وەسفی وردەکاری دیدارەکە دەکات، لەشوێن و توخمەکان و ئاو شتانەی پێوەندییان بەژیان و یادگارییەکانی گەتەوە هەیە، دەستپێدەکات تا دەگات بەو کەسانەی ئامادەی دیدارەکە بوون. دواتر دەقی دیالۆگی نێوانیان بەو شێوەیە دەچێسپێنێ کە گەتە تەماری کرد بوو.ئینجا بەوردی رستەکان شیدەکاتەوە لەرێگای خوێندنەوەی قوڵ کە نزیك تەنیا بە دەقەکە، بەڵکو بە چوارچێوەی جەراوجێری سیاسی و رۆشنبیری، خوێنەر بە واتا گشتییەکان کەش دەکات. هاوکات نووسەر بەوردی بەدوای شوێنەوار و کاریگەری شکستییە سەربازییەکە بەسەر ژیانی گەتە کەوتووە، کە گۆڕانەکانی لەبازنەی بچووك بۆ بازنەی فراوانتر چوون.
دواتر ئاماژە بەدیوانێ بەناوبانگەکەی (دیوانی رۆژئاوایی رۆژهەڵاتی) دەکات کە بەنی ئاو ساتانەی پاش ناپلیۆنی لەدەت. لەناویشیاندا چامەی (کۆچ)ی دیاری کردووە کە گەتە بەلاتینی نوسیویەتی و تێیدا حەزی راکردن بۆ ئاسەی مەعریفی بۆرجەستە کردووە کە دووربەت لەقێرانی ئەوسای ئەوروپا. بەڵام پەیوەندی نێوان گەتە و ناپلیۆن کە لەشانگرێی ناودارەکەی (ڤاوست)ی گەتە دەبینرێت، بەئاماژەی ماوتاوێ، چونکە تێیدا لەیك کاتدا گەتە وردە وردە حەزی لەسەرکەنکردنی سیاسەتی وێرانکاریانەی ناپلیۆن کردووە کە ئەوروپا و جیهانی بۆ تێکدان برد، بەڵام هەشتا کەسایەتی ناپلیۆنی بەلاوە خۆشەویستە بوو. کتێبەکەی سایبتییش لەو ساتە سەخت و ئاماژەی مێژووی ئەدەبی و سیاسی و سەربازی دەوەستێت، ئەو ساتەی کە لەئابردوو خەکانێکی وەها لێکرد هەوەستی دژ بگەتە بگرنەبەر کە کار بەوە گەیشت سەرکەنەشی بکەن.

ئاکە عەبدوڵا

شەهەکانی نێوان ڤۆلتێر و

ڕەسەن.. نووسینی / حسونه المصباحی.. وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

ئەو شانۆگەریەی ئێستا لە پاریس نمایش دەکرێت، ئێو شەڕە سەختانەی هێناوە یاد کە لە نێوان ڤۆلتێر و ڕەسێدا ڕوویان دابوو. ئەوانە لە فەلسەفەی فەرەنسی سەدەی هەژدە، دوو کەسایەتی دیار بوون. نێک تەنیا لە فەرەنسا، بەڵکو لە سەرانسەری کیشوەرە کۆنەکە، دوو ئێستێرەی درەوشاوە بوون. بە بیرکە و تێزکانیان دەربارەی پرسە جەراوجەرەکانی سیاسەت و هزر و کۆمەڵایەتی و ئایینی، بیری لیبرالی و دیموکراسییان تاودا. ئەو بیرەی بە سەی شۆشی فەرەنسای هەڵگیرساند. هەر دووکیشیان بەرەنگاری کۆنەپەرستی ئایینی و دەسەڵاتی کڵێسە و هەموو دیاردەکانی ستەمکاری و پاوانخوازی بوونەوە. ئێستا ئێو دووانە لە گۆڕستانی (پانتیۆن)ی تایبەت بە بانگخوازانی فەرەنسا ڕاکشاون.

ڤۆلتێر ساڵی 1694 لەخێزانێکی خۆشگوزار هاتە دنیا. کە تەمەنی گەیشتە بیست و پێنج ساڵ، ناوی ڤۆلتێری بە خۆی هەڵبژارد. پێشتر ناوی فرانسوا ماری ئاوریێ بوو. لە ساڵانی خوێندنی زانکۆ تێکۆشەرێکی ناوەندە ڕۆشنبیرەکانی کۆمەڵانی ئێرستەکراتی بوو. کاتێکیش تەمەنی گەیشتە نزدە ساڵی، خوێندنی یاسای جێهێشت تاکو ببێت بە نووسەری باڵێزخانە، بەڵام هەوڵستێ سیاسییە لیبەڕاڵەکانی بەرەو زیندانە ترسناکەکەی باستیلیان برد. ئێو کاتە تەمەنی بیست و سێ ساڵ بوو. دوای ئێوەی شانۆگەریەکەی (ئێدیپ) سەرکەوتنی گەورەی تۆمارکرد، دیسان فێیان داوە ناو ئێو زیندانەی کە پێشتر ناومان هێنا. دوای دەرچوونی، ژیانی ئاوارەیی لە لەندەن هەڵبژارد. ئێوسا ساڵی 1726 بوو. لێرێ ئاشنای فەلسەفەی لەک و تاقیکردنەوە فیزیایەکانی نیوتن بوو. لە بەرهەمەکەی (نامە فەلسەفییەکان) دا کە ساڵی 1734 بڵاوکرایەوە، بیرکە نوێیەکانی لە بوارە جیاجیاکان نیشاندا. بە بوێری و ئازایش بڕچوونەکانی خۆی خستەڕوو، بە تایبەتی لەوانەی پێوەستن بە ئایین. ئێو کتێبە لەناو ئێوانی ئاواتخوازی جیهانی باشتر و دوور لە ستەمکاری سیاسی و کۆنەپەرستی ئایینی بوون، دەنگی داوە. ساڵی 1762 ڤۆلتێر بە بەرژەوەندی هاوڵاتییەك كه (جان كالاس) ی ناوبوو و تەمەتبار کرابوو بە کوشتنی کوڕەکەی بەهەڵە، هاتەدەنگ و دەقەکی بەناوی (لە بووردەیی) نووسی. تێیدا بە توندی هێرشی کردە سەر

کەس، تا مردنیشی لەساڵی 1778، واتا ساڵێک پێش هەڵگیرسانی شەڕی فەرەنسی، ڤۆلتێر وەک هەمایەکی گۆڕ بە بەرگریکەرانی ئازادی، ئەوانەی کە کەنەپەرستی و ستەمکاری ڕەتدەکەنەوە، دانرا.
سەبارەت بەجان جاک ڕەسەش. ئەویش ساڵی 1712 لە شاری جنێڤ هاتە دنیا. چەند ڕۆژێک دوای بوونی، دایکی کەچی دوایی کرد، بەیە خاڵی بەخەوی کرد، ئەو خاڵەی قەشەیەکی پرەتستانتی بوو. جان جاک ڕەسە سەرەتای ژیانی وەك کرێکار لەنووسینگەی دادگە کاری کرد. دواتر لای نەخش سازێك. کاتێک تەمەنی گەیشتە شانزە ساڵان، جنێڤی جەهەشت و لای خانمێك کە ناوی (ڤارتانس) بوو ژیا. ئەو ژنە لەڕووی ئەدەبی و سەکسی پەروەردەی کرد. کاتێک تەمەنی گەیشتە سی ساڵی، ڕووی لەپاریس کرد، لەوە دا پەیوەندی بەبازنەی (ئینسکلەپیدییەکان) کرد و دیدرە و ڤەلتێر و ئەوانی دیکەی ناسی.
دوای ئەوەی کتێبەکانی (ئیمیل) و (پەیمانی کەمەایەتی) لەساڵی 1762دا بەاوکردەوە، ڕەسەش ناوبانگی گەورەی تەمارکرد. بەڵام هەزە کەنەپارێز و کەنەپەرستەکان بەتوندی هەرشیان کردە سەری. ئەوسا ڕەسە هەستی بەو مەترسیانە دەکرد کە ڕووبەڕووی دەبوونەوە، بەیە هەڵاتە لەندەن، لەوەدا شەڕی گەرمی دژی (هیوم) ی فەیلەسوف کرد، کە ئەویان یارمەتی دابوو لەپایتەختی بەریتانیا نیشتەجە بەت، بە(سیخوە) یش تەمەتباری کرد. ساڵانێکی درێژ لەسەریەك ڕەسە بەتەکچوونی دەمار ناڵاندی. بەڵام ئەوە نەبووە ڕەگر لەنووسینی دوو کتێبی گرنگ (دانپەدانانەکان) و (خەونەکانی تاکە کەسی). ڕۆژی 2 ی تەمموزی ساڵی 1778 جان جاک ڕەسەش کەچی دوایی کرد، واتا تەنیا دوو مانگ دوای مردنی ڤەلتێر.
لەسەرەتا دا ڕەسە بەڤەلتێر و بیرەکەکانی سەرسام بوو. پێش ئەوەی پێی بگات، هەموو کتێبە بەاوکراوەکانی خوێندبەوە. لە (دانپەدانانەکان) یش دا دانی بەوەداناوە (نامە فەلسەفییەکان) کتێبە دەخوازەکەی ئەوە، بەڵادیەک هەرگیز لەخوێندنەوەی بەزار نابەت. کاتێکیش نمایشی شانەگەری (زایر) () ی بینی، کە لەشاری گرەنبە نمایش دەکرا، ڕەسە کە ئەوکات تەمەنی بیست و پێنج ساڵان بوو، بەهەی کاریگەری زەر هەستی بەتەنگەنەفەسی کرد. خەریک بوو بەهەیەوە لەهەش خەی بچەت. ساڵی 1748نامەیەکی بە ڤەلتێر نووسی و داوای دیداری لەکرد، دیدارێك کە لەتەمەنی پانزە ساڵییەوە بەتامەزرەییەوە چاوەڕێی دەکرد. بەڵام ڤەلتێر کە ناوبانگی بەرفراوانی هەبوو نەک تەنها لەفەرەنسا، بەڵکو لەبەریتانیا و هەڵەندا و ئەڵمانیاش، وەڵامی بانگهەشتنامەکەی نەدایەوە، بەیە ڕەسە بەپەلە پەوەندی بەبازنەی ئینسکلەپیدیەکان کرد. ئەوسا ئەستێرە ئەویش درەوشاوە و لەناوەندە هزرییەکان پەگەی بەرزی گرت،

بۆتایبەتیش دوای ئەوەی کتێبەکەی (پەیمانی کۆمۆنیستی) ی بڵاوکردەوە. بەڵام ڤۆڵتێر هیچ سەرسامی بە ئەو کتێبە دەرنەبڕی، بە (گەمانەوە بە دواوە) و بانگەواز بە تێکردنەوەی ئەو پشکۆوتنەی دانا کە هێندە بۆتوندی و بەهێز بەرگری لێدەکرد. لە نامەیەکیش کە بە ڕۆسۆی نارد لە 30 ی ئابی 1755دا ڤۆلتێر نووسی، هەر کەسێک (پەیمانی کۆمەڵایەتی) بخوێنێتەوە، ویستی خۆخزاندن بە چوار پێیی دێبزوێت. بە ئەوەی ڤۆلتێر زیاتر بێزاری بکات، وتی: "من حەز لەخۆشگوزەرانی و لوتبەرزی و تەنانەت شل و شڵەقی و دەوڵەمەندی دەکەم. حەزم لەهەموو خۆشیەکە و هەموو هونەرێکیشم بەهەموو جۆرەکانەوە خۆشدەوێت". ئەو نامە توند و تیژە بۆسەی جەنگی گەرمی نێوان ئەو دوو فەیلەسوفە گەورەیەی هەڵگیرساند، دوای پێنج ساڵ لە نامەکەی ڤۆلتێر، ڕۆژی 17ی حوزەیرانی 1760 ڕۆسۆ نامەیەکی بە نووسەری کتێبی (نامە فەلسەفییەکان) نارد تێیدا بەو ڕستەیە دەستی پێکرد (خۆشم ناوێیت بەڵێزم!) و بە (ماڵئاوا بەیزم!) یشم کۆتایی هێنابوو.
لەوەڵامی ئەو نامە پڕ لەنائومێدی و تاڵە دا ڤۆلتێر وتی: "نە ڕۆسۆ و نە نووسینەکانیم خۆشدەوێ". کاتێکیش ڕۆسۆ بەرهەمەکەی (هەلیوزی نوێ) ی بڵاوکردەوە، ڤۆلتێر بەتوندی هێرشی کردە سەر و بە (بێرجوازی) و (بەگمژێ) ناوی برد. سەبارەت بەپەیمانی کۆمەڵایەتیش وتی : "کارێکە تەنها بە فەیلەسوفێکی بچووک گونجاوە کە سەردانی خانووە بچووکەکان دەکات". سەرچاوە: https://elaph.com/Web/ 2/ 11/ 2017 () مەبەستی شانۆکەری (Zaïre) یە کە ڤۆلتێر ساڵی 1732 نووسی. (وەرگێڕ)

نێبڵی ئادابی ئەم ساڵ بە کراسناهێرکای بەخشرا.. ئاکۆ عەبدوڵا

هاوشێوەی ساڵانی پێشوو، ئێوارەی ڕۆژی پێنجشەممە 9ی ئەم مانگە، لەناو کۆمەڵێك ئەدیبی کاندید و میوانی دیار، لێژنەی بەخشینی خەڵاتی نێبڵی بواری ئەدەب ڕایگەیاند خەڵاتی ئەم ساڵی بوارەکە

بەکراسناهەرکای ڕەماننووس و سیناریەنووسی هەنگاری دەبەخشە، بەوەش ناوبراو لەدوای (ئیمری کیرتیس) بووە دووم ئەدیبی هەنگاری ئەو خەڵاتە گەورەیەی بەرکەوت. لەژنەی بەخشینی خەڵاتەکە هەکاری بەسەرکردنەوەی ناوبراویان بە ئەوە گەڵاندەوە (نوسەرێکی مەزنە ناوەرێکی نووسینەکانی لەنەریتە ئەدەبییەکانی سەنتەری ئەوروپا هەدەهێنجێ کە لەکافکاوە درێژ دەبێتەوە بەرەو تەماس برنهارد. ئەمەو ستایلی نووسینیشی بەبێهودەیی و زیادەڕییانەی گروتسکییە جیادەکرێتەوە. هاوکات توانستی هونەریشی فراوانە). ماتس مالمی سکرتێری هەمیشەیی ئەکادیمیەی سویدیش وتی: " لەبەر بەرهەمە ئەدەبییە بەپێزەکانی کە کێشندەیی و دیدگای قوێی فەلسەفیانەیان گرتێتە خێ و لەبەرامبەر دەخی ترسناکیشدا جەخت لە هزی هونەر دەکەنەوە، بێیە خەلاتی نێبێی ئەدەبی ئەم ساڵمان بە کراسناهەرکای هەنگاری بەخشی".

کراسناهەرکای کە بێئەدیبی پێستمەدەرن ناوزەد دەکرێت یەکێکە لە پێشەنگەکانی ئەدەبی ئێستای هەنگاری. لەرێگەی دیدگە فەلسەفییە قوێەکەی بێ ژیان و بوون، بەشداری کارای کردووە لەنوێکردنەوەی گەڵانەوەی ئەوروپی نوێ. کارەکانیشی کە جەرێك لەەشبینیانە و بێهودەییانە و دیدی فەلسەفی ئاڵزەیان یان بەرامبەر بەکێشەکانی ژیان پێوەدیارە و لەجیهانی کافکا و دیستێڤسکی و گێگێل و هەرمان میلڤیلی، دەسوێنەوە، بەئاشکرا سەلمێنەری ئەوەن ئەدەب توانستی رووبەڕووبونەوەی ئاڵنگارییەکانی ژیانی هەڵگرتووە. ئەوەش وەهای لێکردووە ببێتە سیمبولێك بێ ئەدەبی نوێ. ئەو رستەی درێژ و ئاڵز و چێی زمانەوانی و چەشەی رامانی و حەزکردن لەجیهانی تاریك و شێواوی ناوەوە و رامانی فەلسەفی و کێمیدی تەنزاویانەی کردێتە تایبەتمەندی نووسین

لاسلێ کراسناهەرکای László Krasznahorkai رێژی 5 ی کانوونی دووەمی ساڵی 1954 لەخێزانێکی جولێکێی شارچکەی گیولای باشووری ڕێژهەڵاتی هەنگاریای سەر سنووری رەمانییە هاتە دنیا. گیێرگی کراسناهەرکای باوکی پارێزەر بوو. جولیا پالینکاسی دایکیشی بەڕێوەبەری ئاسایشی کەمەڵایێتی بوو. لەگەڵ ئەوەی شوێنەکەیان دوورەدەست بوو کەچی ماڵەکەیان ژینگەیەکی گونجاوی رەرشنبیری بوو. ساڵی 1973 لەزانکێی یێزسێف ئاتیلا (سێگێدی ئێستا) چووە بەر خوێندنی یاسا، ساڵی 1976 بێ زانکێی ئیێتڤێس لەراند (ELTE) لێ بوداپێست گواستراوە و تا ساڵی 1978 لەخوێندنی یاسا بەردەوام بوو. دواتر تا ساڵی 1983 زمان و ئەدەبی هەنگاری خوێند. تێزی بەوانامەکێی دەربارەی کار و ئەزموونەکانی (ساندەر مارا)ی نووسەر بوو. دوای خوێندن بێ ماوەیەك وەك رێژنامەنووس و رەخنەگر کاریکرد. شایانی باسە هاوشێوەی زەر

لەدانیشتوانی ئەوروپا رژهەات، رژە سەختەکانی سەردەمی کمونیستی و دەسەاتی سڤییەتی بەسەر واتەکەی، بەئازار و نەهامەتی بەسەربرد. تەنانەت پلیس ماوەیەك رگەی نەدا گەشت بە دەرەوەی وات بکات. دواتر هەموو ئەوانە لەبەرهەمە ئەدەبییەکانی رەنگیانداوە.

سای 1985 رمانی (ساتانتانگ Sátántangó) ی باوکردەوە. ئەو بەرهەمە شاکارکی رەشبینییانەیە، تایبەتە بەژیان و گوزەرانی کمەك جوتیار و لادنشین و ئازارەکانیان لەسایەی رژمی هەرەوەزی سشیالیستی کە ئەوسا پش دامانی کمونیستی لەو شوەیە بوو. رووداوەکانی لەگوندکی دابەاوە لەماوەی چەند رژکی باراناوی، تادت خەکەکە شونەکە چل دەکەن. پلانەکانیان سەرناگرت و لەگە یەکتریش ناپاکی دەکەن و خەونەکانیان بەبا دەچت. ئەوسا دەبینر چن خەکە بهیوایەکە بە رزگاربوونیان لەئازار و مەینەتییەکان، چاوەوانی روودانی پەرچوو دەکەن، تا کەسك دەچتە ناویان و پیان دەت دسزتانم. لەو رمانە وەسفی وردەکاری و دەرخستنی بچوونەکان و کارەکانی کارەکتەرەکان زر جوان و کشندەییانەیە. بەو کارەشی ناوەندە ئەدەبییەکانی واتەکەی هەژاند و بەهیەوە وك کسایتییکی پشنگی ئدبی دەرکەوت. سای 1994 بیلا تاری دەرهنەری ناودار ناوەرکی ئەو بەرهەمەی بە سینەما گواستەوە و فیلمکی سەرکەوتووانەی لە دەرهنا کە خودی کراسناهرکای سیناریکەی داژت بوو. ئەمەو دوای وەرگانی رمانەکە بە زمانی ئینگلیزی، سای 2013 خاتی باشترین کتبی ورگدراوی پبەخشرا.

سای 1989 رمانی (خمکی بەرخدان Az ellenállás melankóliája) ی باوکردەوە. ناوەرکی ئەو بەرهەمە هاوشوەی گیانە مردووەکانی گگلی گەورە نووسەری رووسییە. تایبەتە بەکمەك رووداوی نامی شارچکەیەکی هەنگاریا. کاتك گروپکی سرك دەچنە ئەو شارە و نەهەنگکی مەمیا کراو نمایش دەکەن کە گوایە گەورەترین نەهەنگی جیهانە. ئەوسا دەنگی سەیر سەیر و هشئامز باوەدبتەوە و بەو قسانەش خەکی شارەکە دەترسن. هاتنی ئەو گروپە کەشکی ترسناك دەخولقن. لرەدا نووسەر بە بکارهنانی دیمنی خوناوی و کارکتری گرتسک، لزانانە ململانی دندانی نوان کی و پشوی نیشان داوە. بەهی ئەو رمانە خاتی بستنلیستی ئمانی بە باشترین بەرهمی ئدبی پبەخشرا. (سوزان سونتاگ) ی خانمە رەخنەگری ئەمەریکی کە ئەو بەرهەمەی خوندەوە، نووسەرەکەی بە (مستەری ئەدەبی هاوچەرخ لەوەسفکردنی کتایی جیهان) وەسف کرد.

سای 2000 ناوەرکی ئەو رمانەش لەلاین بیلا تار لەفیلمکی سینەمایی بەناوی (وەرکمایستر هارمنی Werckmeister)

harmoniákدەرھێنرا کە کراسناھێرکای سیناریۆکەی داڕشت. شایانی باسە ساڵی 2015 دوای وەرگێڕانی ناوەرۆکی ڕۆمانەکە بۆ زمانی ئینگلیزی، خێراتی مان بوکێری نوودوودتی بەکراسناھێرکای بەخشرا. بەوەش بووە یەکەم نووسەری وڵاتەکەی ئەو خەڵاتە بەرزەی پێببەخشرێت.

دوای ووخانی بلۆکی ڕۆژھەڵات کراسناھێرکای زیاتر گرنگی بەگەشت و گەڕان دا. ھەرچەندە ساڵی 1987 بۆرسالێی DAAD بۆ یەکەمجار بۆ دەرەوەی ھەنگاریای کۆمونیستی بەرەو بەرلینی ڕۆژاوا چووبوو. ساڵی 1990 لەگەڵ ئێنیکێ پێلیە ھاوسەرگیری کرد. ھاوکات یەکەم گەشتی درێژخایەنی بۆ ڕۆژھەڵاتی ئاسیا کرد. لەو ماوەیە سەردانی مەنگۆلیا و چین و ژاپۆنی کرد و زۆرێش سەرسام بوو بەئەدەب و جوانی ڕۆژھەڵات. ئەو گەشتەی کاریگەری قووڵی بەسەر بەرھەمە ئەدەبییەکانیدا ھەبا. ساڵی 1992 کورتە ڕۆمانی (زیندانی ئورگا Az urgai fogoly) ی بڵاوکردەوە. ساڵی 1997 دوای جیابوونەوەی لەھاوسەری پێشووی، لەگەڵ دۆرا کۆپچسانی، زانای سینەماجی و دیزاینەری گرافیک، ھاوسەرگیری کرد. ھاوکات لەگەشتە درێژەکانی بەناو ئەوروپا و ئەمەریکا بەردەوام بوو. ماوەیەك لەشوقەکەی (ئالن گینسبێرگ Allen Ginsberg) ی شاعیری ئەمەریکی لەنیویۆرک نیشتەجێ بوو. زۆر دڵخۆشیش بوو بەئامادەگاریيەکانی ناوبرا. ساڵی 1999 ڕۆمانی (جەنگ و جەنگ Háború és háború) ی بڵاوکردەوە. ئەوسا وتی پشتگیری ئالن و ژینگەی ماڵەکەی ڕێی سەرەکییان ھەبوو لەتەواوکردنی ئەو ڕۆمانەم.

ساڵی 2003 کورتە ڕۆمانی (لەباکوورەوە، لەباشوورەوە، لەڕۆژئاوا، لەڕۆژھەڵاتەوە Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (وێرانکاری و خەم لەژێر ئاسمان Rombolás és bánat az Ég alatt) ی بڵاوکردەوە. ئەوەی دوایی لەشێوەی دیکەمێنتاریيە. ساڵی 2008 کە کورتەچیرۆکی (سەیەبە چووە خوارەوە Seiobo járt odalent) ی بڵاوکردەوە. تێیدا زۆر لێھاتووانە بۆ ناو فەلسەفە و ھونەری ئاسیا ڕۆچووە، بەتایبەتیش بۆ ئایینی بوزیی. دوای وەرگێڕانی ئەو بەرھەمەشی بۆ زمانی ئینگلیزی، خەڵاتی باشترین کتێبی وەرگێڕدراوی پێببەخشرا. ساڵی دواتر کورتە چیرۆکی (دوا گورگ Az utolsó farkas) و ساڵی 2010 کورتە ڕۆمانی (ئێنیمالینساید Állatvanbent) و ساڵی 2016 ڕۆمانی (گەڕانەوەی بارۆن وێنکھایم بۆ ماڵەوە Báró Wenckheim hazatér) ی بڵاوکردەوە. لەوەشیاندا بەشێوەیەکی کۆمیدییانە گەڕانەوەی بارۆنکی لەتاڵاوگە تاوتوێ کردووە. لێرەدا گەڕانەوە جۆرێکە لەخەیاڵ و مەبەستی نووسەر بۆ زێدی خۆی و ولاتەکەیەتی.

بەشك لەشارەزایان بارنی ناو ئەو بەرهەمە بەو گەمژەیەی دیستیڤسکی بەراورد دەکەن کە ئالوودی قوماره، چونکە ئەویش چارەنوسی خی خستتە دەست قەدەرکی ناوون. دوای وەرگانی ئەو بەرهەمەشی بە زمانی ئینگلیزی، لەئەمەریکا خاتی نیشتمانی کتب بە ئدبی وەرگدراوی پبەخشرا
سای 2018 کورتە رمانی (Aprómunka egytaért) و سای دواتر کورتە رمانی (اودوونانی هەمر Mindig Homérosznak) ی باوکردەوە. ئەوەی دوایی لەبارەی پیاوکی نەناسراوە کە بەدرژایی کەنارەکانی دەریای ئەدریاتك لەدەست دوو کەس رادەکات. سای 2021 کورتە رمانی (Herscht 07769) ی باوکردەوە. ئەوەیان کە لەبەر لهاتوویی لەخستنەووی وردی بارگرژییە کمەایەتییەکانی ئیستای ئەمانیا، بەمانکی مەزنی هاوچەرخی ئەو واتە دادەنرت. لەوەشیاندا خونەر بە کەشی تاریك و ئازاوی کش دەکات. بەرەو شارچکیکی بچووکی سەر بەشاری تورینگن لئەمانیا کە تاریکبینیانە سبستیان باخی گەورە میوزیککار رووبەووی نازییە نویەکان دەبتەوە. سای 2024 رمانی (زسملە عاشقی بوو Zsömle odavan) ی باوکردەوە. لەوەشیاندا لەگەی کەسایەتی مامە جوزی کارا کە رازکی پادشایی شاردتەوە، گەاوەتەوە هەنگاریا.
دوای گەانی زر و نیشتەجبوونی چەندان سا لبرلین، بەو دواییە کراسناهرکای گایو هنگاریا. ئەمەو لەبەر ئەوەی رمانەکانی ناوەرکی هزری و مرڤانەی هەمە ئاستییان گرتەخ بیە لەزر زانکی ئەوروپی و جیهانی لەچوارچیوەی ئەدەبی بەراوردکاری دەخونرن. جەیمس وودی رەخنەگری ئەدەبیش لەئاستیدا وتویەتی :"کتبەکانی کراسناهرکای وەك دراوی دەگمەن ئاوریان پدەکرت". لەلایەکی دیکەوە ئەو وەك سیناریونووس و هاریکاریکردن لەگە بیلا تاری دەرهنەر لەزر شونی جیهانی، هەوادارانی سینەما ئاشنای بەرهەم و کارەکانی دیکەی ئەو بوارەی ئەون.
جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پدان کراسناهرکای کمەك بەرهەمی دیکەی لەشوەی وتار و کورتە چیك و سیناریی فیلم داژتووە. ئەمەو جگە لەو خەاتانەی ناومان هنان کمەك خەاتی دیکەی بەدەستهناوە لەوانە: ئاتیلا یزسف، مایکس کلمن کر، دری تیبر، کرودی گیولا، مارای ساندر، کماری هنگاریا، دامزراوی سرس، کست، کمی نووسران، بروک-برلین، سپایچر، پریما پریمیسیما، خاتی ئمریکا بە بشداریکردنی تمنی لە نووسینی نودوتی، ڤیلینیکا، خاتی دوتی نمسا بە ئدبیاتی ئوروپی، فرمنتر…

دیکارت ووبەووی تاریکی و تاریکیخوازکان دەبتەوە..
نووسینی/ هاشم صالح..
وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

بلیمەتی گەلان، هی هەموو گەلێك، بۆری لە نووسەر و شاعیر و فەیلەسوفە گەورەکاندا بەرجەستە دەبێت. هەر بۆیە دەڵێین دیکارت فەرەنسایە، شکسپیر ئینگلتەرایە، سەرفانتس ئیسپانیایە، دانتی ئیتالیایە، موتەنەبی نەتەوەی عەرەبە..هتد. ئەمەش هەرگیز ئەوە ناگەیەنێ جگە لەوانە بلیمەتی دیکە نەبن، بەڵکو تەنیا بە نموونە دەهێنرێنەوە. سەبارەت بەدیکارت، بەناوبانگترین فەیلەسوفە لەمێژووی فەرەنسادا. کەس ناتوانێت بە لوتکەی ناوبانگ و شکۆمەندی، کەبەکەی لەگەڵدا بکات. کەواتە ئەو کەسە کێیە کە ناوبانگی گەیشتووەتە هەموو گۆشکانی زەوی؟ هیچ زانکۆیەکیش لەدونیادا نییە فەلسەفەی دیکارتی تێدا نەخوێندرێت. کەواتە ئەو (پاڵەوانە بوترەی بیرکردنەوە)، وەک ئەوەی هیگڵ جارێک وەسفیکردووە، کێیە؟
ڕەنگە خوێنەر سەری بسوڕمێت ئەگەر پێی بڵێین دیکارت بردەوام لەژیانیدا هەڵەشەی لەسەر بووە. هەر لەبەر ئەو هەکارشەڵە دوای ئەوەی نیشانەکانی بلیمەتییان تێدا بینی، هاوڕێکانی ئامۆژگارییان کرد دەستبەجێ فەرەنسا جێبهێڵێت. پێیان گوت: "تۆ تەنیا کەسی بتوانی ڕاستی و ڕەوەی گەیشتن بەڕێشنگەری و ڕزگاربوونمان بگریتە ئەستۆ، بۆیە تۆ چیتر هی خۆت نیت، بەڵکو موڵکی هەموو فەرەنسا و سەرجەم مرۆڤایەتیت. ئەمە دڵخۆش نابین چونکە بڕوامان دەهێ. داواشت لێ ناکەین بەئارەزووی خۆت ئەو کارە بکەی. بەڵام ئەگەر لەوەتادا بەمنیتەوە سەرت لەبازنەی سووری مەترسیدار دەبێت. ئەوسا ڕەنگە پێش ئەوەی ڕاستییەکان بخەیتەوو و بڕەمەگورەکانت بنووسیت، لەناوتبەرن. ئەمەش زیانێکە قەرەبوو ناکرێتەوە".
جا لەبەرچی وایان پێ وت؟ چونکە ئەوسا فەرەنسا هاوشێوەی هەندێک بەشی جیهانی عەرەبی و ئیسلامی ئەمڕ، ئسولی(1) تاریکخوازی کۆنەپەرستانە بوو. کاسۆلیکی پاپایی زۆرینە بوو. مەزهەبکانی تری دەچەوسێندەوە و بەکافری دادەنان و نەشیدەهشت هەناسە بدەن،

تەنانەت هەناسەدان. لەوەدا بەپچەوانەی ئینگلتەرا و سویسرا و هەندا، ئازادی فیکری نەبوو. هەرچەندە ئەوان وەاتانی پرەتستانتی بوون، لەناو دەریای فراوانی مەسیحی کاسەلیکی پاپاییدا کەمینە بوون. جا بەو پەیەی حەق هەردەم لەگەڵ زەرینە دایە هەتا ئەگەر هەڵش بەت، بەیە لەبەرژەوەندی دیکارتی کاسەلیکیدا بوو لەلای پرەتستانتە زەندەقییە لەبوردەتر و عەقەانیتر لەچەمکی ئایینی مەسیحی، بژیەت. ئەم دەڵەن هەرچەندە ئەوان لەلایەن زەرینەی کاسەلیکەکان بەکافر دادەنران، کە خوەنیان بەحەڵا دەزانرا و بەسەربەینیشیان هەوەیان دەدا لەخودای گەورە نزیک ببنەوە. ئەو کاتە شتەکان بەو شەوەیە بوو. ئەوروپا چەندە گەڵاوە. لەپەشان چەن بوو و ئەستاش چەنە؟!

پەویستە ئاماژە بەوە بکرەت دیکارت لە سەردەمی کاردینانەی بەناوبانگ ەیشەلیە و شا لویسی سەزدەدا ژیاوە. کاردینانەە پیرەکە ناچار بوو لەگەڵ ئسولییە مەسیحییەکان پەیمان ببەستە کە ئەوسا ئەوان بەسەر تەکەای گەل زاڵببوون. پەویستە ئەوەش لەبەرچاو بگرین مرەڤی سادە و نەزان هەمیشە لەگەڵ ئسولییەکان و پیاوە ئایینیەکانن. سەیری لای ئەمە بکەن، بە نموونە ئەوانەی لەئەران و تورکیا و سەرتاسەری جیهانی ئیسلامی ەوودەدات… خە دیکارت لەسەدەی حەڤدەمدا ژیا و ئەمەش لەناوەڵاستی سەدەی بیست و یەکداین، واتە 400 ساە دوای دیکارتەوە. کەچی هەشتا ئەم لەهەمان تەمومژاوی ئایینیدا نغرە بووین. ئەم هەشتا هاوشەوەی ئەو و ەەنگە زیاتریش لەو، لەئسولییەکان دەترسین…

ئسولییە مەسیحییەکانی ئەوسا نوەنرایەتی توندەوە کاسەلیکییەکانیان دەکرد، لەناویشیاندا ەەکخراوەکی مەترسیدار بەناوی (کەمەڵەی ئیکاریستی)(2) هەبوو. ئەو ەەکخراوە پەیوەست بوو بەهەواەگری گشتی و ئەرکەکەشی ەاوەدوونانی ئەو کەسانە بوو کە بەدوژمنی ئایین یان بەلادەر لەڵەگای ەاستیان دادەنا. واتا ەاوەدوونانی ئەو کەسانەی کە بە (دوژمنی خودا) ناویان دەبرد. واتا سەرجەم ئەو زانا و ەەشنبیرە رووناکخوازانەی کە دەیانویست لەدەرەوەی چوارچەوەی ئسولی مەسیحی چەقداکوتراو یان پابەندوونی خنکاوی کەمەڵایەتی، بیر بکەنەوە.

دیکارت هەرگیز بەدین نەبووە، بەڵکو باوەڵی قووەی بەخودا هەبووە. بەڵام لەئەنجامدانی ەەوەسمە مەسیحییەکان، خەی بەدوور دەگرت. نەیدەتوانی هەموو ەەژەکەی بە بەشداریکردن قوداس و نوەژ و عیبادەتەکان بەسەر بەرەت. ئەمەو وەک هەر بلیمەتەکی دیکەش شەیدای گەڵان بەدوای حەقیقەتدا بوو، لەکاتەکدا بەلای ئسولییەکان حەقیقەت لەوە دایە و پەویست بەگەڵان بەدوایدا ناکات. لەکتەبە کەنە

کەلەپووریەکاندایە. واتا ئەو کتێبە زەردە تەز لەنیشتووانەی کە بناغەی ئایدیەلەژی و فیدباکی ڕەحی گەلی مەسیحی و کەمەڵگایان بەگشتی پەکهەناوە. ئەوسا قەشەکان دەیانگوت: ئەی فەیلەسوفی لووتبەرز! بەچی بەدوای حەقیقەتدا دەگەڕێی لەکاتێکدا حەقیقەت لەکتێبە ئاینییە پیرەزەکانماندایە؟ دواتر دیکارتی بەڕەز تە کەیت تاکو تەحەدای دەسەڵاتی ئیلاهی بکەیت؟ ئسولییەکان لەو سەردەمە بەو شەوەیە فەیلەسوف و زانایانان ترساند.
جگە لەوەش کاسەلیکەکان خەیان بەتاکە ڕەوەی ڕاستەقینە لەئایینی مەسیحیدا دادەنا. هەر بەیە ئەوانی دیکەی وەک پرەتستانتەکان و ڕەوەکانی دیکەیان بەکافر دەزانی و بەزەندەقییان دەناساندن. (کەمەڵەی ئیکاریستی) کاسەلیکی مەترسیدارترین دەزگای هەواڵگری و نهێنیترینان بوو. لەناو هەموو چین و توەژەکانی خەڵکدا بەربەاو بوو، بەڵام نەدەبینرا. ئامانجی ئەو بوو هەر کەسەک کە هەر ئارەزوویەکی بە ئازادی نیشان بدات، تەنانەت ئەگەر زەر سنووورداریش بەت جاەی لەبدات. فەقێکانی سەربەن، یاخود زانایانی لاهوتی مەسیحی، چاودەری هەموو کتێبە چاپکراوەکانیان دەکرد و هەر شتەکیش لەناویاندا پەیان وابووایە پەچەوانەی ئایینە، لایان دەبرد.
لەوەش خراپتر، کەسانی سەر بەیشەلیە (هەواڵگر لەسەر هەواڵگری) بوون. ئەوان سیخوەییان بەسەر هەموو کەسەکدا دەکرد، بە پەلیس و خودی کەمەڵەی ئیکاریستیشەوە! کەواتە لەکەشەکی ئاوا خنکەنەردا دیکارت چەن دەیتوانی بژی؟ چەن دەیتوانی هەناسە بدات، یاخود ئەو فەلسەفە نوێیە دابهێنەت کە لەناخیدا دەلەریەوە؟ لەبەر ئەو هەیە بوو وەاتە کاسەلیکیەکەی خەی بەجەهەشت و بەرەو هەڵەندای پرەتستانتی ڕەیشت کە زەربەی ژیانی لەو بەسەربرد و هەموو کتێبەکانیشی تەدا چاپ کرد. لەڕاستیدا ئەو لەژەر پەردەی تاریکیدا جەیهەشت، دوای ئەوەی بیستی کاردینا ڕەیشەلیە پلانی داڕژتووە لەڕەگەی یەکەک لەپیاوەکانی کەمەڵەی ئیکاریستی، تیرەری بکات… لەسەرتادا کەس نەیزانە بە کوە چووە، دواتر جگە لەچەند هاوڕێیەکی دەسەزی، کە پەی وتبوون نهێنی تەواوی ئەو بپارەزن، ناونیشانی خەی بەکەسی دیکە نەدا. ئەوانیش زیاتر لەخەمی ئەودا بوون وەك ئەوەی لەخەمی خەیاندا بن، وەک پەشتر ئاماژەمان پەدا، چونکە دەیانزانی کە ئەو تاکە بیرمەندە بتوانە ببەتە جەگرتنەوەی فرانسیس بیکەنی ئینگلیزی، و ڕاستییە تەمومژاوییەکانیش کە تەنیا خەیان دەدەنە دەست بلیمەتان یان بلیمەتی بلیمەتان، بدەزەتەوە.
بەو شەوەیە لەبەردەم دەستە دەسەزەکانیدا سوەندی خوارد کە لەئەستا بەدواوە زەر وریا دەبەت و تا بشتوانەت ژیانی خەی دەپارەزەت. هەموو هەوەکانیشی بە دەزینەوەی ڕاستی زانستی- فەلسەفی و

خزمەتکردنی تەخمی مرۆیی تەرخان بکات. بۆنیشی پێدان بۆزووترین کات بگاتە میتۆدی عەقڵانی و کلیلی فەلسەفەی دروست. ئەوە بوو لەتەمەنی چل و یەک ساڵیدا گەیشتە ئەو ئەنجامە کاتێک کتێبە بەناوبانگەکەی بەناوی (وتارێک لەسەر میتۆد) نووسی. بۆیە دوای ئەوەی لەبارەی دادگاییکردنی گالیلەی بیست، لەترسی تووڕەیی کڵێسە، بڕیاری واژۆ بکاویکردەوە. بەو شێوەیە ڕۆژی 8 ی حوزەیرانی ساڵی 1637 یەکێک لەگەورەترین دەقە فەلسەفییەکانی مێژوو چاپ و بڵاوکرایەوە. دواتر دەقێکی دیکەی بەدواداهێنا کە گرنگیەکی لەوەی پێشوو کەمتر نەبوو، ئەگەر زیاتریش نەبێت. ئەویش: (تێڕامانە میتافیزیکییەکان)ی ناوە(3).

ئاستێ دواجار گەیشتنێ دیکارت، ئەو کاتەی فرانسوا ڤیەجی ئسولی کاسۆلیکی لەژێویە دووڕە دەستەکانی سوید، لەیگەی بژێهراویکردنی خیانەتکارانێ لەناو کڵێسەدا تیرۆری کرد. بۆیە بەرهەمە سەرەکییەکانی نووسیبوو و گەورەترین دەزینەوەکانیشی بەجێگەیاندبوو. لەئاستیدا ئەوان لەفەلسەفە ڕەشنگەر و عەقڵانییەکەی ئەو بەسەر چەمکەڵ تائیفی و تەکفیری و تاریکی ئایینی مەسیحی، دەترسان. هەر بۆیە تیرۆریان کرد، پاشان هزرەکەشیان تیرۆر کرد، ئەو کاتەی ڤاتیکان بەرهەمەکانی خستە ناو لیستی کتێبە قەدەغەکراوەکان. بۆیە بەسوود بوو چونکە هزرەکەی وەک ئاگری دەم پووش و پەاش بەهەموو ئەوروپادا بڵاوببۆوە.

لەکۆتاییدا با ئەو پرسیارە بکەین: ئەمە ڕەشنبیری عەرەب لەچ سەردەمێکدا دەژی؟ لەسەدەی بیست و یەکدا دەژی یان سەدەکانی ناوەڕاست؟ وەڵامەکە ئەویە ئەو لەسەردەمی ئسولی و ئسولییەکاندا دەژی، هاوشێوەی دیکارت لەڕۆژگاری خۆیدا. بۆیە ئەو لەسەردەمی (ابو مصعب السوری) دەژی، کە جارێک وتی: "تۆندوتیژی فەریزەیە و تیرۆرکردنیش سونەتە". ئەو هەمان ئەو (ابو مصعب الزرقاوی)یە قەزوون و بەدناوە نییە، کە سەردەمانێک عەراقی خەتانی خوێن کرد و لەکۆتایشدا داعشی هەڵهێنا. دواتر ابو مصعب السوری وتی: "تیرۆرکردنی ڕەشنبیران زۆر گرنگترە لەتیرۆرکردنی سەرۆک و زەعیم و سەرکردە سیاسییەکان". لەبەرچی؟ چونکە ئەوان سەرکردەی هزرن لەجیهانی عەرەبی و کەواتە بە ئەمە لەسەرکردە سیاسییەکان مەترسیدارترن. ئەوان لەگەڵ ئەمە کەبەکە دەکەن بە دە و مشکی نەوەکانی دواتر. ئەوان دەیانەوێت جەماوەرمان لەدەست دەربهێنن. هەرگیزیش ڕێگە بەوە نادەین. ئەمە بە ئەمە هەڵی سوورە. بۆیە تیرۆرکردنیان بەئەرکێکی ڕەهای ئایینی دادەنرێت. بەو شێوەیە تێبینی دەکەین بەو زووانە لەجیهانی عەرەبیدا جەنگێکی گەورەی هزری لەنێوان ڕەشنبیرانی ئسولی و ڕەشنبیرانی ڕۆشنگەری هەڵبگیرسێت. کە

تێیدا هەموو چەکێکی یاسایی و نایاسایی بەکاردەهێنرێت. زۆر توند و دڕندانەش دەبێت. کۆتایشی نایەت تەنیا بەسەرکەوتوو و دۆڕاو نابێت.

نووسینی/ هاشم صالح
وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

سەرچاوە : https://aawsat.com/ 7/ 7/ 2025
1)) ئسولییەتFundamentalism فاندامێنتالیزم، بنەماخواز، بڕواتای گرژی لەباوەڕی ئایینی دەت. (وەرگێڕ)
(2) رابطة القربان المقدس
(3) مەبەستی کتێبی (تەئامانەکانی فەلسەفەی یەکەم Meditationes de Prima Philosophia) ـە کە ساڵی 1641 بڵاویکردەوە. (وەرگێڕ)

ریلکە... شیعر و مەردەزمەکانی مندا.. نووسینی / هاشم ساڵح.. وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵا

بۆ پێیەی هەموو ژیانم دەوەزمەییە (تەنانەت پێش کارناش!)، هەگری ئەو نووسەرانەم کە ژیانی مەردەمانەییان بەسەر بردووە، بەتایبەتی لەسەرەتای منداڵییاندا، وەک کافکا، بەدلەر، دەستێفسکی، ریلکە هتد... بەئام با ئێستا واز لەدەوەزمەکان بێنین و باسی شتی دیکە بکەین. خۆزگە دەمزانی بەچوونی ریلکە لەبارەی پرسی کار چی بوو، بە نموونە ئەو کە لەهەموو ژیانیدا یەک ڕۆژ کاری نەکردووە، مەگەر ئەوە لەبەرچاوبگرین سووانەوە لەشقامەکانی میونخ یان پیاسەکردن لەباوەشی سروشتدا لەگەڵ کچێکی نەشمیل، کاری سەخت و ماندووکەرانەبێت.
ئەو ریلکەیە کێیە؟ ئایا دەزانی بیست هەزار نامەی بە یەك ژن نووسیوە کە ژنی خۆی نەبووە، هەتا ئەگەر ژنیشی بووبێ؟ لەو ڕۆژانەشدا ئینتەرنێت و ئیمەیڵەکان نەبوو کە بەخەرایی ڕەشبا دەگاتە لای خاوەنەکەی. خەڵکی نامەکانیان بەدەست دەنووسی و چۆزی

زەریشیان لە دەبینی، بەتایبەتی ئەگەر نامەکە بە ژنێک نووسرابا. ئینیە ماریا ریلکە ساڵی ١٨٧٥ لە خەزانێکی پڕ لەناکۆکی و هات و هاواری شاری پراگ لەدایک بووە. خەزانێکی ناکۆك کە بەدەست چەندین کێشە دەیناڵاند. زەرجار شەڕی سەخت لەنێوان دایکی و باوکی سەریهەڵدا کە ریلکە، ئەو کوڕە بچووک و نازدارەی دەترساند. ئۆوەش لەسەر دەروونە ناتەواوەکە شوێنەواری نەساوڕی بەجێهێشت. دەکرێ بڵێین دوەزمە ترسناکەکەی منداڵی تا مردیش لەگەڵیدابوو. بەردەوام بەدوای دا بوو و راوی دەنا. وەك ئەوەی دەروونناسی دەیڵێت: (کەس لەمنداڵەتی خۆی رزگاری نابێت). بەدرێژایی ژیانی لەدژی ئەو دوەزمە ترسناکە تێدەکۆشا.
بەهەرحاڵ ریلکە هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ ژیان نەگونجا. تا کۆتایش بەو شێوەیە ماوە. دواتر ئەوە لەشیعر و پەخشانەکانی دا دەنگیداوە. زانراوەیشە دەروونی پڕ بووە لەدڵەڕاوکێی گەورە و ترسی ناوونی ناخ. لەوانەیە ئەوەش ئەو سووتەمەنییە بووبێت کە بەردەوام وزەی بەشیعرەکەی دەدا. جا ئەگەر لەدڵەڕاوکێی بوون ڕزگاری بوایە، دەیتوانی لەنووسینی شیعر بەردەوام بێ؟
بەهۆی کێشەکانی و گرفتە دەروونییەکەی، ریلکە ژیانێکی گێشگیرانە و پڕ لەتەنیایی و تەنامان و پشکنینی ناخی بەسەربرد. تا ئۆوپەڕی حەزی لەتەنیایی بوو. بەگەرمی دەیپەرست. لەو ڕووەوە بەکیرکەگاردی فەیلەسوفی دانیمارکی، یا نێتشەی فەیلەسوفی ئەڵمانی، یاخود هەلدەرلینی شاعیری گەورە دەچوو. هەموویان بەشێوەیەك یان جۆری دیکە شێتبوون. هەموویان لەگەڵ سەردەم نەدەگونجان، بەتایبەتیش لەگەڵ خەیان دا. هەموویان مازۆشی بوون، ڕەژانە ملیۆنێک جار لەخەیان دەدا.
گرنگترین دیدار لەژیانی ریلکە دا چی بوو؟ لەبەرلین ڕوویدا، ساڵی ١٨٩٧. ئەو کاتەی شاعیرەکەمان بە یەکەمجار چاوی بەو ئەدیبە جوانە کەوت کە پێشتر هەشی خەکانی دیکەی بردبوو ئەویش (لو ئەندریا سالۆمی) بوو. وەك زانراوە دە ساڵ پێش ئەو کاتە نێتشەی ناسیبوو، ئۆیش خۆشی ویست و لەبەر ئەوەی ڕەتیکردەوە، خەریکبوو لەپێناویدا خۆی بکوژێت. بەڵام لەڕاستیدا کەسێکی دیکەی هاوڕێی نێتشە کەتایی بژیانی خۆی هێنا ئەویش پڕ ڕی فەیلەسوف بوو. لەلوتکەی شاخەکانی سویسرا خۆی فڕدا. ڕەنگە کەسانی دیکەش هەبن کە لەپێناو ئۆودا خەیان کوشتبێت، بەڵام مەژوو ناوەکانیانی نەپاراستووە.
تا کەتایی ژیانی بەردەوام بوو لەیادکردنەوە و نامەنووسین بۆی، تەنانەت دوای ئۆوەی ساڵانێکی زۆر بوو پەیوەندی سۆزداری نەوانیان بەتەواوی کەتایی هاتبوو. ئەو خاتوونە ڕۆگارکەر و پارێزەری بوو، لەڕووی دەروونی و لەژیانیدا. ریلکە نزیکەی لەبارەی هەموو شتێکەوە

□او□ژی پ□د□کرد. ل□گ□□یدا گ□شتی □□مانسی و مر□ییانه کرد ب□ ئیتا□یا و رووسیا. ل□□ووسیا س□ردانی ت□لست□ییان کرد، ک□ ئه‌ویان له‌به‌ر چه‌ندان ه□ ب□خراپی پ□شوازیی ل□کردن، ل□وان□ له‌به‌ر ئه‌و ناک□کیی□ تونده‌ی ل□گ□□ هاوس□ر□ک□یدا ه□بوو□، □□نگ□ ل□گ□□ خ□شیدا. ئ□ویش ش□ت□کی گه‌وره بوو.

ده□□ن ریلک□ نزیک□ی بیست ه□زار نام□ی ب□ لو ئ□ندریا سال□می نووسیو□! شت□کی ترسناک، شت□که ک□ ع□ق□ ب□ز□حم□ت باو□□ی پ□د□کات… ئ□و ژنه تاک□ ک□س بوو ک□ ب□□اشکاوی و ب□ب□ هیچ پ□چ و پ□نا ب□ی بنووس□. ئ□و پ□ناگ□ گ□ور□که‌ی ئ□و بوو ک□ له‌ئازار□ نه□نییی□کانی یان د□□□اوک□ کوشند□ک□ی سووك د□کرد.

□یلک□ ل□دیوان□کی ب□ناوی (کت□بی ه□ژاری و مردن) ئ□و د□□انه‌ی نووسیوه:

پ□رو□ردگار، ه□ر ک□س□ک مردنی خ□ی پ□ببخش□،

مردن□ک به□استی ده‌ره‌نجامی ژیانی ب□ت،

ک□ خ□ش□ویستی و واتا و ئازاری ت□دا بد□ز□ت□و□.

ئ□م□ هیچ نین جگ□ ل□تو□ک□، جگ□ ل□گ□□ا

به□ام ئه‌و به‌ره‌ی له‌سه‌نته‌ری ه□موو شت□ک□

ئه‌وه مردن□ گ□ور□که‌یه ک□ ه□ری□ک□مان ل□ناو خ□ماندا ه□□مانگرتووه

جا به‌لای که‌مه‌وه شای□نی مردن□ک نین هاوش□و□مان ب□، ئ□گ□ر شای□نی ژیان ن□بین؟ ئایا ل□دایک د□بین ت□نها ب□ ئ□و□ی ل□ک□تاییدا بمرین؟ ئایا مردن به‌ر نیی□، ح□قیق□تی ج□وه□ری، تاک□ ح□قیق□ت؟ جا له‌به‌رچی □قمان ل□یب□ت ئ□گ□ر ناچارییانه ب□ر□و □ووی ب□□ین تاکو □□ژ□ک ل□ئام□زی بگرین؟ ب□چی ئاه□نگی ب□ نه‌گ□□ین و ب□هاو□□ی□کی د□رینی دانه‌ن□ین ک□ دواجار پ□یده‌گه‌ینه‌وه؟ ب□□ام ل□م□ی د□ک□ین ئ□گ□ر ب□ش□و□ی□ک بمرین ک□ ل□ئ□م□ ن□چ□ت، شایانی ئ□م□ ن□ب□. ئ□و□ تاک□ شت□ک□ ک□ ئ□م□ مافی ئ□و□مان ه□یه گله‌یی ل□ بک□ین.

سا□ی ۱۹۰۲ به‌ره‌و پاریس چوو ب□ ئ□و□ی به□□دانی هون□رم□ندی ب□ناوبانگ بگات، ب□م□ب□ستی نووسینی ت□ز□کی زانک□یی ل□س□ری. ب□□ام سه‌ره‌تا پاریسی نه‌که‌وته به‌ر د□ و ه□ستی به‌ب□زاری و ب□نا□□ح□تی کرد، ب□ی□ ب□ ئیتا□یا چوو. ل□و□ دا ئیلهامی شیعری ب□ هات و ل□ی□ک ه□فت□دا ب□شی س□ی□می کت□بی کاتژم□ره‌کانی نووسی ک□ بریتیی□ ل□کت□بی (ه□ژاری و مردن) (). وه‌ك ئاشکراشه ب□در□ژایی ژیانی ل□□اد□ب□د□ر ه□ژارانه ژیاو□. خ□زگ□ لانیک□م خ□□اتی ن□ب□یان پ□ بدای□؟ ئایا د□زانن ب□ ی□ک□م جار سا□ی ۱۹۰۱ خ□□اته‌که‌یان ب□ک□ به‌خشی؟ بهشاعیر□کی ف□ر□نسی (سولی پر□د□م). د□زانن ک□ی□؟ ت□ح□داتان د□ک□م ئ□گ□ر پ□شتر ئه‌و ناوه‌تان بیستب□. ئ□و به‌سه‌ر ت□لست□ی سه‌رکه‌وت! ئه‌وسا ئه‌دیبه سویدییه‌کان ه□ستیان ب□ش□رم□زاری

زەر کرد و نامەیان بۆ نووسەری گەورەی ڕووسی نارد و تێیدا داوای لێبوردنیان کرد لەسەر ئەو هەڵە قێزەونە کە شایانی لێبووردن نییە و پەککەوتووەکانی لێژنەی نێوبژێ ئەنجامیان دا، ئەوانەی هیچ شتێک لە ئەدەب تێنەدەگەیشتن. تۆلستۆیش بە نامەیەکی بلیمەتیانە وەڵامی دانەوە و بۆ شۆڕیە دەستی پێکرد: "هاوڕێیانی ئازیز، زۆر دڵخۆشم کە خەڵاتی نۆبڵ بۆمن نۆبڵخشرا. من چی لەنۆبڵ بکەم؟ پەیوەندی من لەگەڵ نۆبڵ دا چییە؟" پاشان ریلکۆ لەسەرگەردانی و گەڵانی لەهەموو شوێنێک بەردەوام بوو. ئایا ژیانێکی جوانتر هەیە؟ ئایا ژیانێکی دیکە هەیە شایانی شاعیر بێت؟ شاعیر بە گەیدەیی لەو جیهانە دا دروست بووە. کەسێکە سەرگەردان و بە هیچ مەبەستێکی دیاریکراو و بە هیچ ئامانجێک. ناشزانێت بۆچی دەژیات؟ بەرەو کوێ؟ بۆهیچ شۆڕیکیش نایەوێت بگات. بەڵام ئەو هەمیشە دەگەڵاوە بە پاریس. لەوێشدا کتێبە پەخشانە ناوبانگەکەی (دەفتەرەکانی مالتی لوریدز بریگ) نووسی. واتە بیرۆکەریەکانی گەنجێک کە زۆر هاوشێوەی خۆیەتی. ساڵی ١٩١٠ تەواوی کردووە دوای ئەوەی نزیکەی دە ساڵ پەوەی سەرقاڵبوو. دوای بەکۆتا گەیاندنی ئەو کتێبەی کە زۆر پەوەی ماندوو بوو و بەتەواوی کوشی، ریلکۆ چووە حاڵەتی تێکچوونی دەمارەی مەترسیدار. ئەوسا بیری کردەوە بچێتە لای دەروونشیکارێک بۆ ئەوەی بزانێت هۆکاری دەڵاوکێی ناوەوەی و ئەو دەوەزمانەی هەرشی دەکەنە سەری چییە. بەڵام لەدوایین سات دا لەژێر کاریگەری (بەتاکردنەوەکەی) ئێندریا سالۆمی پاشگەزی کرد، کە پێی وت: "ئامان ئەوە مەکە، ئۆگەر گرێیە (کۆمپلێکسە) دەروونییەکانت هەڵبوەشێتەوە، بلیمەتی شیعریت لەدەست دەدەیت. ئەوە تاکە گەنجینەی تۆیە". دواجار ساڵی ١٩٢٥ لەکاتی چنینی دەستە گوڵێک تاکو وەک دیاری پێشکەش بژنێکی بەرژوازی یان ئەرستۆکراتی بکات، گوڵێکی سوور بریندار کرد. گوێ شاعیر زامدار دەکات: شتێکی خۆشە. گوێ پێشکەش بژن، یان با بەم گوێ پێشکەش بگوێ بکرێت. شتێکی شیرینترە. ئەوسا پزیشکەکان بەیان دەرکەوت تووشی شێرپەنجەی خوێن بووە، ئەمەش لەکۆتایی ساڵی ١٩٢٦ لەتەمەنی پەنجا ساڵیدا بووە هەی مردنی. وەك زانرایشە ئەو زۆر شەیدای گوڵی سوور بوو، لەشیعرەکانیشیدا زۆر باسی کردووە. بۆ شۆڕیەش ئەو گوڵەی کە لەدونیادا زۆر خۆشی دەویست کوشتی. بۆچی شەیدای گوڵی سوور دەبین؟ ڕیلکۆ لەچامەی (هەژدەکی پایزی) نووسیویەتی؛ ئای پەروەردگار وادە نزیک بێتەوە، هاوین زۆر نایاب بوو سەبارەکەت، بخە سەر کاتژمێرەکان و سەر ئەو دەشتانەی با دەیان لەرێنێتەوە فەرمان بە پگەیشتنی دوا بەر دەربکە دوو هەژی دیکەشی پێ بدە تا زیاتر سەنگین بێت پاڵەش بکە لەتواو بوونی، و شەربەتەکەشی بکوشە لەناو گەزە قورسەکانی مەی دا ئەوەی خانووی

نەبێ، لەو ڕۆژە خانوو دروست ناکات ئەوێ تەنیایێ، بێدرێژایی تەمەنی بێتەنیا دەمێنێتەوە. نامەکانی دەخوێنێتەوە و شەونحونییەکانیشی درێژ دەبێت، وەک نامەیەکی ونبوو، لەڕێ و لەوێ دەوات یان لەو ڕەوانەی کە گەڵاکانی پاییزیان لە دادەبارێ و باش بێاویان دەکاتەوە…

سەرچاوە : https://aawsat.com/ 5 /1/ 2021 () (کتێبی هەژاری و مردن Das Buch von der Armut und vom Tode) لەساڵی 1903 بێاویکردەوە. کەدوا بەشی (کتێبی کاتژمێرەکان Das Stunden-Buch) ـە. (وەرگێڕ)
.

مەدام ریکامیێە لەدوو نیگاری هاوشێوەدا.. ئاکێ عەبدوڵا

لەڕۆژگاری خێاندا ئافرەتانێك جگە لەوەی ناودارانە ژیاون، لەچوارچیوەی نیگاریشدا بەدرەوشاوەیی کێشراون. لەمێژووی هونەری شێوەکاریدا بەتایبەتی پێش دەرکەوتنی ئامێری فێتگرافی چەندانی وەها دەبینرێن. یەکێك لەوانە (جان فرانسوا جولی ئادێلاید بێرنارد)، ناسراو بە (مەدام ریکامیێە 1777- 1849) یە. ناوبراو ئافرەتێکی جوان و سەرنجێاکێش بوو. باوکی پزیشك بوو. لەئاهەنگێك کەوتە بەردیدەی (جاك ریکامیێە) و بووە مایەی سەرسامی و شەیدابوونی. ئەو پیاوە یەکێك بوو لەدەوێەمەندە دیارەکانی کێمەڵگەی پاریسی، کێمەڵك بانکی هەبوو. تەمەنیشی لەسەرەوەی تەمەنی باوکی جولی بوو. لەتەمەنی پانزدە ساڵی شووی پێکرد. دواتر بێ کێشکردنی عەقێ و هێشی پیاوانی سیاسەتمەدار و هزرمەند و هونەرمەند و ئەدیب، جوانی و دەڵفێنی و ژیری خێی و سامانی هاوسەرەکەی بەکارهێنا. ساڵێنکی کردبێوە کە ببووە مەکێی گردبوونەوەی کەسایەتییە ناودارەکانی ئەو ڕۆژگارەی پاریس. ناپلیێن بێتاپێرت بەچیایەکی سەرکێش ناوی دەبرد، دواتریش لەبەر نانەوەی کێشە دژی شێش و بارودێخی ئەوسای وێات، دووریخستەوە.
مەدام ریکامیێە حەزی دەکرد لەبەردەم نیگارکێشان بوەستێ و ئەوانیش

بۆ کێشانی روخسار و پێگەکەی، سەرنجی وردی خۆیان بەکاربهێنن. ساڵی 1800 داوای لە (جاك دەیقد) کرد کە ناودارترین نیگارکێشی ئەوسای فەرەنسا بوو. ئەوە بوو لەتابلۆیەکدا بەرجەستەی کرد کە تێیدا دەبینرێت لەسەر قەنەفەیەکی نایاب راکشاوە و سەری بۆ دواوە سوڕاندووە و لەبینەر دەوانێ. جلێکی سپی درێژی پێشیوە، لەشۆوەی پێشاکی خانمە شازادەکان کە دامێنەکەی بەسەر قەنەفەکە شۆبۆتەوە. قژیشی بەجۆرێك شانەکردووە و شریتێکی رەشیشی بەنێو چەوانی بەستووە وەك ئەوەی ئامادەیی پێوە دیاربێت. روخساریشی جۆرێك لەبەختیاری و هەوڵدانی دەربڕینی قسەی پێوە دیارە. بەگشتیش هیلە لاربووەکانی ناو دیمەنەکە بەرجەستەی هەست و ئەدگاری مێینەن.
بەر لەوەی ئەوکارە بەکۆتا بگەیەنێ، دەیقد لەلایەکی دیکەی ژوورەکە چاوی بەپۆرترێتکی دیکەی مەدام ریکامیێە دەکەوێت کە (فرانسوا جیرارد) ی قوتابی خۆی کاری لەسەر دەکرد. ئەوسا دەیقد زۆر تووڕە دەبێ، چونکە بۆای نەدەکرد خاتوون لەهەمان کاتدا لەبەردەم قوتابییەکی ئەو دابنیشێ، بۆیە و کەل و پەلەکانی کۆکردەوە و لەکاغەزێك بۆی نووسی (خانمەکەم.. من دەزانم ئافرەتە جوانەکان زۆر سەرقاڵی جوانی و شەنگی خۆیانن، بەڵام پێویستە بزانی هونەرمەندانیش شانازی بەکار و کەرامەتی خۆیان دەکەن. عیزەتی نەفسیان هەیە، ئەگەر لەدەستی بدەن، هەموو شتێکیان لەدەستدەچێت. بۆیە رێگەم پێبدە لەو ئاستەدا بوەستم).
هەندێك دەڵین ئەوەشی بۆ نوسیوە (وەها دابنێ یەك لەو کارانە تەواوکراوە). بەو جۆرە کارەکە زۆر وردەکاری مابوو دەستی لێهەڵگرت، بەتایبەتی بابەتەکانی رازاندنەوەی ژینگە و وردەکارییەکانی دیکەی تایبەت بەجوانکاری. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تابلۆیەکە وەك شاکارێکی جیهانی سەنگی خۆی هەیە. تەنانەت لەهەموو ئەو کارانەش ناودارترە کە بۆ ریکامیێە کێشراون.
ساڵی 1951 (ژانێ ماگریت) ی نیگارکێش بەهەمان ژینگەی کارەکەی دەیقد تابلۆی (رونگە: مەدام ریکامیێە لەدەیقدەوە) ی کێشا. لێرەدا نیگارکێش هاوشێوەی بەرهەمە سوریالییەکانی دیکە هەمان ناوەرۆك و بابەتی کۆکردێتەوە بەڵام بەچەشە و ناونیشانی دیکە. لەشوێن خاتوونی ناوبراو تابوتێکی شێوە نامۆی لەسەر هەمان قەنەفە داناوە. بۆ لەیەکچوونی زیاتری نێوان هەردوو دیمەنیش پاشماوەی کراسە سپیە شۆبۆوەکەی خاتوو ریکامیێە لەژێر تابووتەکە بۆ سەر زەویەکە درێژبۆتەوە. ئەو بەرهەمەش وەك کارێکی نوێی شێوەکاری پێگەی دیارە و دوای تێپەڕینی ئەو ماوە درێژە چیرۆکە کاریگەرەکەی کارەکەی پێشووی بەبیر بینەران هێناوەتەوە.

دەیفد:
جاك لویس دەیفد (1748- 1825) ی نیگارکێشی فەرەنسی بەیەك لەبلیمەتەکانی نیگار دادەنرێت. بەهۆی گەڕان بەدوای کەلەپووری کلاسیکی گریکی و ڕۆمانی کۆن و داڕێژتنەوەیان بەشێوەی نوێ، توانی قوتابخانەی کلاسیکی نوێ دابمەزرێنی. ئەوسا جارێی ئەوەیدا دەستنیشانکردنی ساتی درامی و بەکارهێنانی لەناو تابلۆ، بنەمای سەرەکی کلاسیکی نوێیە. بەو کارەشی شێوەکی گەورەی بەسەری ڕەوەوی ڕۆکۆکۆ هەڵگیرساند. زیاد لەهەموو هونەرمەندێکی ئەو ڕەوتە نوێیەش، زیاتر هەوێیدا هونەری ڕۆمانی زیندووبکاتەوە. زۆربەی تابلۆکانیشی کە بابەتی مێژوویی و ئەفسانەییان گرتەخۆ، بارگاوین بەپەیامی جۆشدارانە و دروشم و ناوەڕۆکی سیاسی و نیشتمانی. لەناو زۆربەشیاندا زیاتر لەهەنگ، جەختی لەسای ئەندازەیی و هێل دەکرد. هاوکات لەکێشانی پۆرترێتیش لێهاتوو بوو. بەدەر لەهونەر، لەکاتی شەشە مەزنەکەی وڵاتەکەی، زیاد لەهەموو نیگارکێشێکی دیکە، ڕۆڵی کارای گەلا و مکوڕانەش بانگەوازی بۆ چاکسازی سیاسی رادیکالی و ڕامایینی دەسەڵاتی ستەمکار دەکرد. لەسەردەمی ناپلیۆنیش بەتوندی جلەوی هونەری شێوەکاری وڵاتەکەی گرتبوو.

ماگریت:
ڕێنێ ماگریت 1898 -1967 ی بەلجیکی لەنیگارکێشە هەرە دیار و کاریگەرەکانی سەدەی ڕابردووە. لەهونەری شێوەکاری، بەرامبەر بەسەلڤادۆر دالی، بەجەمسەرەکەی دیکەی ڕەبازی سوریالی دادەنرێ. بەڵام سوریالییەتی ئەو لەهی سوریالییەکانی دیکە جیابوو. جۆرێك لەدەربڕینی نەست، یاخود دەربڕینی خەونەکان نەبوو. بەکو هەڵزنانەی هەستییانەی کەلوپەلە کۆشراوەکان بوو. لەناو سوریالییەکانیشدا تاکە هونەرمەند بوو واقیعیانە وێنەی دەکێشا و شێوە و چەشەی وەهاشی بنیاد دەنا کە پێشتر نیگارکێشان بەلایدا نەچووبوون. ئەو ستایلێکی وەهای گرتبووبەر کە بەمەبەستی گەیشتن بەبنیاتی کەش و هەوای سوریالییانە، هەموو هێکارێکی لەخشتەبردنی چاوی بەکاردەهێنا. بەهۆی خەیاڵی قووڵیش توانی سەرچاوەیەکی هونەری وەهای بۆ بدزێتەوەی لەناویدا پێکهاتە هەماییە بکۆتاییەکان دەستەبەر بکات. هەر بۆیە سوریالییەتیەکەی بەهەڵگری هزری و شاعیریەتی دادەنرێت. لەتابلۆکانیدا پەنجەرەی وەهای بۆ بینەر کردەتەوە تاکو لەناویاندا بچێتە ناو لایەنە تاریکەکانی هۆش. واتا لەناویاندا ئەوانەی نیشانداوە کە ناکەونە بەر دیدە. لەکاتی

دیارنەمانی هەستیش، ڕگەیەکی وەها دەخەنە سەرپشت کە لەشوە باو و زانراوەکان گەلك دوورتر دەچن. زیاتریش بەو کارانە ناوبانگی دەرکرد کە لەناویاندا هەوێداوە توخمە ئاساییەکان لەچکەی نائاسایی نزیك بکاتەوە تا واتای نو ببەخشن کە پشتر نەزانرابوون. بەوەش هەم بینەر ناچار دەکات زڕ بەوردی لەناوەرکەکان بڕوانێ، هەمیش بۆ خۆی بووە نیشانەیەکی جیاواز لەمژووی سوریالیدا.

ئاکۆ عەبدوڵا

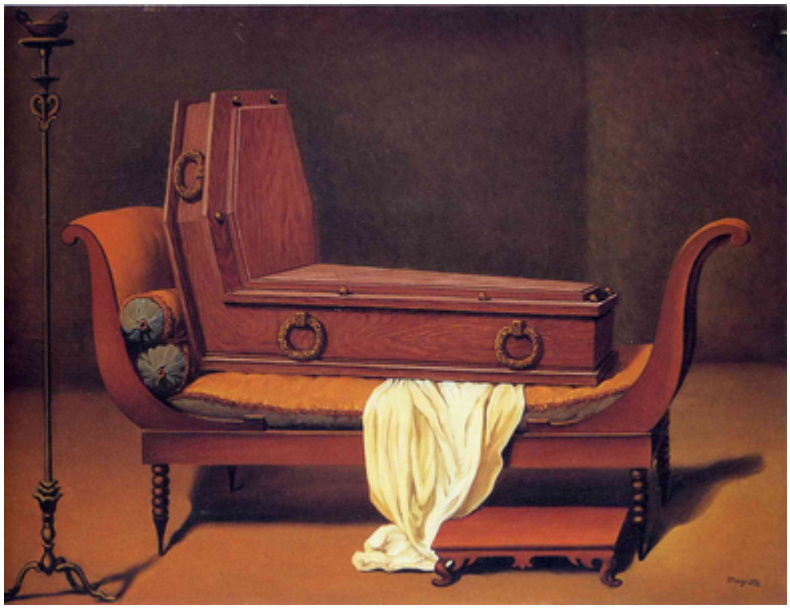

عەلی و نینۆ لەنۆوان ئەدەب و هونەردا.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

عەلی و نینۆ، وەك كورتە ڕۆمانێكی چڕ و پوخت. یەكێكە لەشاكارە دیارەكانی ئەدەبی قەفقازی. تێیدا لەنێو كەشی گەرمی خۆشەویستی بێ هاوسەر و نیشتمان، ئەو بەربەست و ئازارانە دەخاتە بەردیدە كە ڕژێمی فەرمانەوای ڕووسی لەسەردەمەكانی قەیسەری و سۆڤییەتی، واتا لەگەرمەی جەنگی یەكەمی جیهانی و جەنگی ناوخۆ، لەنێوان ساڵی 1918 تا ساڵی 1920 خستبوویانە بەردەم باكۆی پایتەختی ئازەربایجان. داستانێكی خۆشەویستی و بەرگریكردنە، لەنێوان (عەلی خان شێرقانشێر) كە لەخانەدانێكی موسوڵمانی شیعەی ئازەری ڕەسەن فارسە و لەنێوان شازادە (نینۆ كیپانی) مەسیحی ئارسۆدۆكسی جۆرجی. ئەوانە كە لەباكۆ هاوپۆلی خوێندن بوون پێوەندی خۆشەویستی لەنێوانیان دێتە ئارا و شەیدای یەكتری دەبن. دوای پرس و ڕای زۆر، هەردوو ماڵباتەكە بەهاوسەرگیریان ڕازی دەبن، بەو مەرجەی نینۆ خوێندنی تەواو بكات. باوكی عەلیش بەو مەرجەی ڕازی دەبێت (عەلی نوێژ كات و مەی نەخواتەوە و كاری باش بكات و لەپێناو بیروباوەڕیش بجەنگێ و ڕێگاش بەدوژمن نەدات دەستدرێژ بكات).

كاتێك كاروبارەكان بەباشی بەڕێوەدەچوون كۆڵكی مەسیحی ئەرمەنی دەوڵەمەند كە (نەخارەیان) ی ناوە و هاوڕێی عەلی بوو دێتە نێوانیان بێ نموونە لای باوكی نینۆ باسی هەڕەشەی زۆری دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری ڕووسی بەسەر ماڵباتی شێرقانشێری لە ئێراندا دەكات و بەگوێدا دەخوێنێ هاوسەرگیری كچەكەی لەگەڵ عەلی دەبێتە مایەی گرفت لەنێوان ئەوان (كیپانی) و حكومەتی ڕووسی. ئەمەو كە ڕووسیاش لەساڵی 1914 چووەتە ناو بەرەكانی جەنگی یەكەمی جیهانی، هەندێك لەهاوڕێكانی عەلی چوونە ریزەكانی سووپا بەناو كاتێك دەوڵەتی عوسمانیش دژی ڕووسیا چووە جەنگەكە، ئەوان تووشی بارێكی نائاسایی دەبن، هەرچەندە عوسمانییەكان سونین و ئازەریەكانیش شیعە.

نەخارەیان بێ بەدیهێنانی مەبەستە شاراوەكانی ڕژێمێك بەئوتۆمبیلەكەی دەیەوێت نینۆ بفڕێنێ، ئەوە بوو بێ دەرەوەی شاری باكۆی برد. كاتێكیش ئەو هەواڵە بە عەلی دەگات بەپەلە و بەئەسپێكی خواستراو دوای دەكەوێت تا پێیاندەگات. دوای ڕووبەڕووبونەوە عەلی بەخەنجەرەكەی دەیكوژێت. بەوەش ناچار بەرەو چیاكانی داغستان دەبێت ڕابكات و لای خزمەكانی لەگوندێك دانیشتە دەدرێت. دوای ماوەیەك

بەیارمەتی کەسێکی خزمی عەلی نینۆ دەگاتە ئەو گوندەی سەخت و دوورە دەستە. لەوێدا لەگەڵ عەلی هاوسەرگیری دەکات. بەو جۆرە لەشازادەییەوە دەبێتە ژنێکی گوندی و خەریکی کاروباری ناوماڵ و هێنانی ئاو و سەختەکانی دیکەی ژیانە دەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەختیارانە دەژیەن.
دواتر هەواڵ بەعەلی دەگات قەیسەر نیکۆلای دووەم لەدەسەڵات لادراوە و باکۆش لەبەردەم هەڕەشەدایە. ئەمەو ماڵباتی نەخارەیانیش بەرەو ئەرمینیا باریان کردووە. بۆیە عەلی بڕیار دەدات بۆ بەرگریکردن بگەڕێتەوە باکۆ. ئەوسا سوپا هەڵوەشاوەکەی رژێمی پێشوو کە بەدوای تاڵانێدا دەگەڕان بەسەر شاری باکۆدا دەدەن و دوای رووبەڕووبوونەوەی سەخت، عەلی و نینۆ رادەکەن و ماڵەکەشیان وێران دەکرێت. نینۆ لەوڵاتی ئێران رۆژانێکی ناخۆش لەکۆشکێکی داخراو بەسەر دەبات. دواتر عەلی پێی دەگاتەوە و لای مامی ماوەیەك دەمێنێتەوە کە مامی لای شای ئێران پێگەی بەرز بوو. کاتێکیش نینۆ دەبێنی هاوسەرەکەی ڕووروسمی عاشورا ئەنجامەدات و جەستەی خەڵتانی خوێن دەکات، زۆری پێناخۆش دەبێت. دوای ئەوەی هەواڵی ئەوشیان پێدەگات هێزەکانی عوسمانی ئازەربایجانیان کۆنترۆڵ کردووە و باکۆ ئازاد کراوە. ئەوسا عەلی و نینۆ دەگەڕێنەوە باکۆ. هاوکات جاڕی کۆماری ئازەربایجانی دیموکراتی دەدرێت. نینۆ ئەرکی نێژەنکردنەوەی خانووەگەورەکەی بنەماڵەی عەلی دەگرێتە ئەستۆ و عەلیش لەلایەن (فتالی خان هویسکا) ی یەکەم سەرۆك وەزیرانی ئازەربایجان، لەوەزارەتی دەرەوە دەکرێتە پاشکۆی نووسینگەی ئەوروپای ڕۆژئاوایی حکومەت. بەڵام هێندەی پێناچێت، سووپای تورکی ئەو شوێنەش بۆ هێزی ئینگلیزی چۆڵ دەکات کە ئەوان وەك هێزی پارێزەر هاتبوون. لەبەر ئەوەی عەلی و نینۆش زمانی ئینگلیزییان دەزانی بۆیە هاوکاریان کردن. ئەوسا نینۆ خەونی بەوە دەبینی لەباڵوێزخانەی شاری پاریس کار بکەن. دوای وەستانی جەنگەکە هێزی ئینگلیزی ناوچەکەیان جێهێشت و دانیشتوانی ئازەربایجانیش هاوشێوەی ئێمەی کورد و گەلانی دیکەی ئەوسا، چاوەڕوانی جێبەجێکردنی بەندەکانی سیڤەر بوون. بەڵام سوپای سووری سۆڤییەتی بەمەبەستی ڕووخانی کۆمارەکە و سوودمەندبوون لەتەواوی نەوتەکەی یەکسەر هێرش دەکاتەوە سەر باکو و هەوڵی لکاندنەوەی بەسۆڤییەتەوە دەدات. بەوەش باکۆ داگیر دەکرێتەوە و عەلی و نینۆش بەرەو شاری گەنجە ڕادەکەن. دوای ئەوەی سوپای سۆڤییەتی دەگاتە ئەو شوێنەش، عەلی ئەو جارە نینۆ و کچەکەی بەرەو جۆرجیا دەنێرێت و بۆخۆشی لەگەڵ ئازادیخوازەکان چەکی بەرگری هەڵدەگرێت، تا شەهید دەکرێت دەجەنگێت.
وەك دەردەکەوێت ناوەرۆکی ئەو داستانە تەنیا چیرۆکێکی ئاسایی

خشەویستی نییە بەلکو سیمبولکە بە ناسنامە و سازانی نوان کەلتوورەکان و ئایینەکان. نوان رژهەات و رژئاوا. نوان دواکەوتوویی و ژیانی نو. نوان بیابان و چیا. نوان پابەندبوون بەداخوازی د و دەستبەردارنەبوونی بیروباوە. نووسەر جەختی لەسەر دوو جر خشەویستی کردووە. یەکەمیان خشەویستی کوك بە ئاشقەکەی. دووەمیش خشەویستی هەمان کو بە نیشتمانەکەی. رمانکە قەفقازی تدا بەرجەستەیە. ئەو خاکە پە لەداستان و رەگەز و ئایین و کەلتووری جراجر. هەر بە پەندی پشینان و قسەی نەستەق و چیکی میللی تدا دەبینین، بە نمونە لەئوارە خوانکی ناو مای کیپانی، نەخارەیان لەناو ئاپەی ئامادەبووان وەك گاتەکردن روو لەعەلی دەکات و دەت : "هە لەچیا و بەوریش لە جەنگەکان دەردەچن، ئەی لەبیابان چی هەیە؟" مەبەستی لەبیابان خاکی ئازەربایجانە. عەلیش لزانانە وەام دەدات و دەت : "شر و جەنگاوەرەکانی لە دەردەچت.

شایانی باسە تا ئستا نووسەری راستەقینەی ئەو شاکارە نادیارە. هەندك لەو بوایەن (لیڤ نوسیمباوم 1905 – 1942) نووسەری ئازەری نووسیویەتی کە ناوبراو لەبەر هکاری سیاسی لەژر ناوی خواستراوی (ئەسعەد سەیدEssad said) بابەتەکانی دەنووسی. خاوەنی کمەك بەرهەمی گرنگە، لەوانە (خون و نەوت لەژهەات)، (دوانزدە نهنی قەفقاز)، (رووسیای سپی)، (زی ەش) و (مانولا). بەام زرینەی شارەزایان لەو بوایەن نووسەری ئەو شاکارە (یوسف ڤیزر شامانزامینلی 1887 – 1943) نووسەر و دیپلماسکاری ئازەربایجانییە کە ئەویش لەبەر هکاری سیاسی بەناوی خواستراوی (قوربان سەید Kurban Said) دەینووسی. زر ئەدگاری پاەوانی رمانەکەش بەکەسایەتی ئەو نووسەرە دەچت. هەر لەرووبەووبوونەوەوە تا دەگاتە قوربانی دان. هەندك دەن تەنانەت ناوە خواستراوەکەی قوربانیش لەوە سەرچاوەی گرتووە. ئەو نووسەرە راوژگاری دادوەری بوو. سای 1920 دوای ئەوەی سوپای سڤیەتی بەرەو ئازەربایجان چوو، لەبەر بچوونە سیاسییەکانی دژ بەسڤیەت، واتی جهشت و لەتاراوگەش بە ئەوەی نەناسر و دەستگیر نەگرت زربەی بەرهەمەکانی بەناوی خواستراو باوکردەوە. لەوانە (قوتابییان) و (بەهاری کچان) و (لەنوان دوو ئاگردا). سای 1925 مەتی گەانەوەی بەرەو باک پدرا. سای دواتر گەاوە. ئەوسا ماوەیەك لەزانکی باک وانەی زمانی ئازەری وتەوە. زر بابەتیشی لەزمانی رووسی بە ئازەری وەرگا. سای 1934 بەشداری لەکردنەوەی یەکەم فەرهەنگی رووسی – ئازەری کرد. سای 1937 لەکاتی هەمەتی پاکتاوکردنی ئەدیبانی دژ بەئایدیای ، بەهی ناوەرکی رمانەکانی،

هاوشێوەی کەمەیك ئەدیبی دیکە دەستگیر کرا و ماوەی هەشت ساڵ زیندانی بەسەردا سەپێنرا. دوای بەسەر بردنی سێ ساڵ، بەهۆی بەدخۆراکی و ئازارەکانی جەستە لەئێردوگای غولاغ، گیانی سپارد.
سەرەتای بڵاوکردنەوەی عەلی و نینێ بۆ ساڵی 1937 دەگەڕێتەوە کە (ئی پی تال ڤێرلاگ E.p.Tal. Verlag) لەڤییەننا بەزمانی ئەڵمانی چاپیکرد. دواتر لەپێش چاوی خوێنەران وون بوو، تا ساڵی 1970 خاتوو (جێنیا گرامان Jenia Graman) لەکتێبخانەیەکی کۆنی ئازەربایجانی دەیدۆزێتەوە و وەریدەگێڕێتە سەر زمانی ئینگلیزی. ئەوسا هێندەی پێناچێت بۆ کەمەڵەك زمانی دیکە وەردەگێدرێت. ئەمەش وەك ئایکۆنێکی سەنگینی کەماری ئازەربایجانی دیموکراتی سەیری دەکرێت.
سەبارەت بە تەنینەوەی ئەو شاکارەش بۆ ناو کاری هونەری ساڵی 2016 لەبەریتانیا بەهەمان ناوی عەلی و نینێ کرا بەفیلم. کریستۆفەر هامپتۆن سیناریۆکەی داڕێژت و ئاسەف کاپادیای دەرهێنەری بەریتانی رەسەن هیندیش، دەریهێنا. وێنەی دیمەنەکانی لەتورکیا و ئازەربایجان گیراون. ئادەم بەکری ئەکتەری فەلەستینی و ماریا ڤالڤردی ئەکتەری ئیسپانی لەتەك ریکاردۆ سکامارچیۆ و هەمایۆن ئەرشەدی و ماندی باتینکین و کۆنی نیلسن و کەمەڵەك ئەکتەری دیکە، ڕۆڵە سەرەکییەکانیان تێدا بەرجەستە کردووە. ئەمەو پێشتریش وەك شکۆدارکردنی داستانەکە، خاتوو (تەمارا کڤیسیتادزی) ی پەیکەرسازی جۆرجی ساڵی 2007 دیزانی بۆ پەیکەرێکی دووانەیی کوێ و کچێك بەناوی (پەیکەری خۆشەویستی) داڕێژت و ساڵی 2010 لەشاری باتۆمی سەر دەریای ڕەش، چەسپاندی. هەردوو بەشەکەی پەیکەرەکە لەپارچە شووە بازنەیین لەپڵا دروستکراون. بەرزییەکەیان هەشت مەتر و کێشیشیان حەوت تەنە. ئەو دوو پەیکەرەی لەرێگای تەکنیکی کارەبایی بەردەوام لەبنەکەکەیانەوە لەخوێگەیەك دەسوڕێنەوە تاکو لەکاتژمێر حەوتی ئێوارەی هەموو ڕۆژێك بەهێواشی ئاوێتەی یەکتر دەبن. سەرەتا وەك ئەوە یەکتری ماچ بکەن دواتر یەکتر لەئامێز دەگرن. ئینجا یەکتری دەبڕن و لە لەنگەری سووڕانەوەی خۆیان دەستبەرداری یەکتری دەبن و پشت لەیەکتری دەکەن، وەك ئاماژەکردنێك بۆ ئەوەی هیچ شتێك لەخۆشەویستیدا بەردەوام نییە.
ئەو کارە هونەریە بۆتە ڕووگەیەکی دیاری گەشتیاری و شارستانی شارەکە. ڕۆژانە زۆری گەشتیار لەدیار ساتی ئاوێزانبوونی هەردوو پەیکەرەکەی دەوەستن و بیریش لەساتە سەختەکانی چیڕۆکی خۆشەویستی تراژیدی ناو جەنگی یەکەمی جیهانی دەکەنەوە.

ئاکۆ عەبدوڵا

سیڤاگ دەنگە کاریگەرەکەی شیعری ئەرمەنی.. ئاکە عەبدوەا

ئەمە کەمینەین بەەام ئەرمەنین
دەزانیین چەن خزمەتی کەسانی دیکە بکەین
هەروەها لەچەنیەتی گەان بەرەو شمشەریش دەزانین
تا لەهەناوی ئەوانەی گیرکەین کە دژایەتیمان دەکەن

ئەوەی سەرەوە سەرەتای چامەیەکی ناودارە لەئەدەبی هاوچەرخی ئەرمەنی. سیڤاك دایەشتووە و تەیدا لەزوخاوی قەتل و عامی ساەی 1915 ی گەلەکەی لەلایەن عوسمانییەکان هەچووە. شاعیر لەو بەرهەمەدا زەر بەلەزانی رابردوو و ئایندەی خاك و خوەن و ژیانەوەی گەلەکەی و بابەتەکانی دیکەی وەك ژیان و خەشەویستی ئاوەتە کردووە. بەیە ئەو بەرهەمەی لەسەر زاری هەموو ئەرمەنییەکە. ناوبراو وەك شاعیر و وەرگە و رەخنەگری ئەدەبی، بەدیارترین دەنگی شیعری هاوچەرخی ئەرمەنی دادەنرە. وەك شاعیرەکی نوەخواز، وەنە شیعرییەکانی کە لەنەوان داستانی و مەژوویین، لەتەکنیکی شیعری نوە هەیهەنجاوە. زەربەشیان رەنگدانەوەن بە ئازارەکانی گەل. بەتایبەتیش لەو ستەمە گەورەیەی کە بەناوی قەسابخانەی ئەرمەنییەکان لەلایەن عوسمانییەکانەوە ناسراوە.
بارەیەر گازاریان Barouyr Ghazarian ی ناسراو بەپارویەر سیڤاك Paruyr Sevak رەژی 24 ی کانونی دووەمی ساەی 1924 لەخەزانەکی جوتیاری گوندی تشانختشی هەرەمی ئاراراتی ئەرمینای یەکەتی سەڤیەتی ئەوسا هاتەدونیا. دواتر لەبەر ئەو، ناوی ئەو گوندە گەا بەسیڤاگاڤان و ئەستاش زانگاکاتونی پەدەەن. سیڤاك تاقانە بوو، باوکیشی گرنگی زەری پەدا. ساەی1930 خرا بەر خوەندن. هەر زووش بەهرەی هەنینەوەی شیعری لەدەرکەوت. دوای ئەوەی قەناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی تەواوکرد، ساەی 1940 چووە کەلیژی مامەستایانی زانکەی یەریڤان. ساەی 1942 یەکەم چامەی لەژنامەیەك بەاوکردەوە. ئەوسا لەبەر خەشەویستی و سەرسامبوونی بە (روبین سیڤاك) ی شاعیری گەورەی ئەرمەنی کە لەکەمەکوژییەکەی ئاماژەمان پەدا لەناوچووبوو، ناوی سیڤاکی وەك نازناو بەکارهەنا و لەو ساوە بەو ناوە بەرهەمەکانی بەاوکردەوە و پەی ناسرا.

ساڵی 1945 دوای تەواوکردنی خوێندنی زانکۆی یەریڤان، لە پەیمانگەی مانوك ئابیجیانی ئەکادیمیای ئەرمەنی بە زانست، لە ئەدەبی ئەرمەنی سەرقاڵی خوێندنی باڵا بوو. ساڵی 1948 دیوانی (فەرمانی نەمرەکان Immortals Command) ی بەاوکردەوە. کە تەیدا دەڵاوکەی خەی سەبارەت بەو قەناغەی ژیان نیشانداوە. هەر لەو ساڵەدا لەگەڵ مایا ئاڤاجیان هاوسەرگیری کرد. هاوکات وەك نووسەر لەژنامەکان بابەتی بەاودەکردەوە. ساڵی 1951 بە خوێندن لە پەیمانگەی مەکسیم گەرگی بە ئادابی جیهانی، چووە مەسکە. لەوەدا بەخاتوو (نیللی میناجاریشڤیلی) گەیشت دواتر، هاوسەرگیری لەگەڵ ئەویش کرد. ساڵی 1953 دیوانی (ئینتیمای سازش نەکراو Uncompromising Intimacy) و ساڵی دواتریش دیوانی (رەگەی خەشەویستی Love Road) ی بەاوکردەوە. ساڵی 1955 لە پەیمانگەی گەرگی خوێندنی بەکەتا گەیاند. ساڵی 1957 دیوانی (جارەکی دیکە لەگەڵ تە) ی بەاوکردەوە. لەو ساوە تا ساڵی 1959 لەشاری مەسکە بەوەرگەڕانی بابەتە ئەدەبییەکان خەریك بوو. هاوکات چامەکانیشی لەژنامە ئەرمەنییەکانی سەڤییەت بەاودەکردەوە. دواتر گەڵاوە یەریڤان و داستانە چامە نیشتیمانییە ناودارەکەی (زەنگەکەی بەدەنگ نابە The Unsilenceable Belfry) ی بەاوکردەوە. لەو بەرهەمەدا بەتەواوی لەچوارچیوە و فەرمی شیعری کلاسیکی ئەرمەنی دەرچووە. لەهەردوو بواری ستایل و بونیاد دا رەگای نوێخوازی گرتووە. هەروەها بەناو بابەتەکانی بونگەرایی رەچووە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پارەزگاریی لەپرسی ناسنامەی نەتەوەکەی کردووە. ناوەرەکی ئەو بەرهەمەی لەزامە تاڵەکانی قەسابخانەکە وەرگرتووە و لەوەشدا بەوردی چەتە ناو ژیانی (کەمیتاس ڤارداپەت Komitas Vardapet) ی میوزیکاری ئەرمەنی و چارەنووسە رەشەکەی. بەبەچوونی خەشی نووسین لەبارەی کەمیتاس، نووسینە لەبارەی گەلی ئەرمەنی بەخەشییەکان و ناخەشیەکانییەوە. بەرابردوو و ئایندەیەوە. هەروەها لەگەڵی ئەو کەسایەتییەش پەردەی لەسەر پرسی نیشتمانی دزراو هەمایەوە و بەواشی بەوبووە رەژەك دادە ئازارەکان کەتاییان پەدەت.

ساڵی 1963 وەك توەژەر لە پەیمانگەی (مانوك ئابیجیان) ی ئاداب دامەزرا. هاوکات دیوانی (Man in a Palm) ی بەاوکردەوە. لەو بەرهەمەدا ناز و سەزی دایك بەرجەستەیە. وەك چەلەکە مرەڤی لەناو پەلی مرەڤ ئاخنیوە تاکو لەگەڵیدا واتاکانی خەشەویستی و جوانی و هیوا لەکداتەوە. لەووی ستایلیشەوە لەو بەرهەمەش لەسا کلاسیکیەکان دەرچووە و ئاسەی نوەی لەبەرامبەر شیعردا کردەتەوە. ساڵی 1966 بەسکرتەری ئەنجومەنی یەکەتی نووسەرانی ئەرمەنی دیاریکرا، تا کەتایی ژیانیشی لەو پایەیە ماوە. ساڵی دواتر

لەئەنجامی ئامادەکردنی تێزێك لەبارەی (سیات نەقا) ی شاعیر و میوزیککاری ناوداری ئەرمەنی کە یەکێك بوو لەسیمبووڵکانی ئەو نەتەوەیە لەسەدەی هەژدە، دکتەرای بەدەستهێنا. ساڵی 1968 لەئەنجومەنی باڵای سۆڤیەتی ناو کۆماری ئەرمینیای سۆشیالیستی سۆڤیەتی، وەك ئەندام دیاریکرا. ساڵی دواتر توێژینەوەکەی لەدوو تەی کتێبەك بەناوی (سایات نەقا Sayat Nova) بەاوکردەوە. هەروەها دیوانی (با رووناکی هەڵکات Let There Be Light) یشی بەاوکردەوە. لەوەی دوایی لەجیهانی ماسکدار و ئامەرکان، بانگەوازی بە خۆشویستی و ئاشتی و سۆز و بەزەیی کردووە. بەوپەڕی راشکاوانەش هەوێداوە روانینی بە جیهان و ژیان بەحەقیقەتی خۆیان و دوور لەماسك بخاتەوو. ساڵی 1971 دیوانێکی شیعری تایبەت بەمندالان بەاوکردەوە. بەو جۆرە بەردەوام بوو تا لەگەڵ 17 ی حوزەیرانی ئەو ساڵە لەگەڵ گەلانەوە بەرەو یەریقان دووچاری پەکدادانی ئوتەمبیل بوو، بەهەیەوە خۆی و نیللی هاوسەری کەچی دواییان کرد. زۆر لەشارەزایان و خەڵکی ئاسایی ئەوسا و ئێستا. گومانیان لەسرووشتی ئەو رووداوە هەیە و بەمردنی پلان بۆ داڕێژراو لەلایەن رژێمی سۆڤیەتی ئەوسای دادنەن کە دەیەویست دەنگی سیڤاك کپ بکات، چونکە لەسانەی دوایی رۆخنەی زۆری لەگەندەڵیەکانی ناو دامەزراوە سۆڤیەتیەکان دەگرت. هەرچەندە کەسێکی لادەر یاخود شەڕەنگێزی رادیکالیش نەبوو، تەنیا شاعیرێك بوو بە ئەرمینیا دەیخوێند.
جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێدا، سیڤاك کەمێك چامە و داستانی دیکەی نووسیوە کە لەناویاندا رەهەندی فەلسەفی و گیانی نیشتمانی ئەرمەنی ئاوێتەکردووە. هەروەها زۆر بەرهەمی بە زمانی ئەرمەنی وەرگێڕا، لەوانە بەرهەمەکانی پوشکین. زۆر وتاری رۆخنەیشی لەبارەی شاعیرانی وەك (ناریکاتسی) و (کوتشاك) نووسی. دوای مردنیشی کتێبی (خۆشویستی سیڤاکی گەورە) بەاوکراوە تێیدا ئەو نامانە هەیە کە بە سولامیتای ناردووە. ئەو تاکە ژنەی کە بەبەهیوا و بەبێ سستی خۆشی دەویست. ساڵی 1984 فیلمێکی دیکۆمینتاری بەناوی (پارویەر سیڤاك) لەلایەن لیڤەن مکرتشیان لەبارەی ئەو دەرهێنرا.
سیڤاك لەمژووی ئەدەبی ئەرمەنی کەسێکی جیابوو. بەوپەڕی بوێرانە توانی لەبابەتە کلاسیکەکانی داڕێژتنی شیعری دەرچێت و ڕێچە بشکێنی و بەبابەتە فەلسەفییە نوێیەکان، کاوەژنێیکی نوێ لەبەرامبەر شیعر بکاتەوە. بەو بابەتانەش کە خستیەووە بەتە ئینسکلۆپیدیای مرۆڤایەتی، چونکە لەبارەی زەربەی دەخەکانی دەروونی مرۆڤی نووسیوە کە خوێنەر بەوێنە جوانیەکانی شیعری و توانستە بەرزەکەی لەبونیادنانی دژبەیەکە جوانەکانی نەوان دیاردە جەراوجەرەکان، سەرسام دەکەن. لەلایەکی دیکەوە ئەو بەنموونەیەکی نامەی ئەو

ڕەشنبیرانە دادەنرێ کە لەماوەی فەرمانڕەوایی ڕژێمی تۆتالیتاری لەیەکێتی سۆڤیەت دەرکەوتن. ڕاستە ئەویش وەک زۆرینە، بووە کۆمونیستی، بەڵام لەشیعرکانی هەردەم شەڕشگێڕ بوو دژی (خوداوەندی سەختە) دەهاتە گۆ. هەروەها نیشتمانپەروەرییەکەی تەواو پێچەوانەی بیرکەی تۆتالیتاری بوو.

بەشەک لەچامەی (چاکترین) ی سیڤاک

چاکترین زەردەخەنە، بەدەنیایی وە
زەردەخەنەیە بەچاوی داخراو
چاکترین خوونکانیش
خوونکانن بەچاوی کراوە
بەڵام چاکترین گرانی
ئەو گرانییەیە کە لەدوورەوە دێت
بەناو پەنجەرەیەکی پەردەدار دا
پاراوترین قسەش
ئەو قسەیەیە کە لەوپەڕی بێدەنگی، دەردەبڕێ
لەوانەشە چاکترین گەل
ئەو گەلەیە کە ئیمپراتۆریەتی فراوانی نییە
چاکترین بەواش
ئەو بەوایە کە بگەڕێت بەرەو ئایین
چاکترین ماسکیش، بێبە گومان
رووی مرۆڤە
چاکترین نواندنیش
نواندنی سەرنەکەوتوو
چاکترین خۆشەویستیش
ئەو خۆشەویستییەیە کە هەشتا تەواونەبووە
چاکترین ئازار و ناخۆشیش
ئازاری گوڵە لەگرانی
چاکترین مەیمونیش لەجیهاندا، وەک دیارە
مرۆڤە
چاکترین مرۆڤیش، بێبە گومان
بەئەو مەرجەتم بدەن … منم

کاهلە لەنێوان هونەر و ژیانی سەختدا.. ئاکە عەبدوڵا

کاهلە لەگەڵ دییگە ریڤیرای هاوسەری، لەبەجیهانی کردنی نیگاری هاوچەرخی مەکسیکی، رەڵی دیار و گەورەیان گەڵاوە. نیگار کەشیەتی کاهلە لەحەزی خەرسك و ئیلهام و خوەندنی ئەکادیمییانە نەهاتە ئارا، بەلکو تووشبوون بەکارەسات و کەوتنی لەناو جەگا، وەهایان لەکرد ببەت بەنیگارکەش. واتا لەو جەرە کەسانەیە کە لەلایەن خەیان و بە کات بەسەربردن و دەربەینی ئازارەکانی ناخ، فەر دەبن. ئەوسا نیگاریش تاکە دەروازە بوو بە خەمەوەنی و ناخەشییەکانی. بەیە تابلەکانی ئاوەنەی هەستەکانییەتی. لەتەك گرنگیدان بەبابەتی گوزارشتکەر و دەربەی ناخەشییەکان و سرووشتی کپ و پەرترەتی کەسانی دەوروبەر، زیاد لەهەموو بابەتەکی دیکە، پەرترەتی خەی کەشاوە. لەو بارەوە دەیوت : "خودی خەم باشترین بابەتە بیناسم". زیاتریش لەناویاندا بەتەنیایی و بەشەوەی نائاسایی دەری بەیووە. بەبرەی پانی بەیەکەوە لکاو و سمەڵە دیارەکەی. لەو کارەشیدا مەبەستی ئەوە بوو نەکەوەتە ژەر باری رەساکان و ببەت بەئایکەنەکی تایبەتی. لەوەشدا سەرکەوت.

ماگدالینا کارمەن فریدا کاهلە Magdalena Carmen Frida Kahlo ناسراو بەفریدا کاهلە Frida Kahlo رەژی 6 ی تەمموزی ساەی 1907 لەکەیەاکانی دەوروبەری شاری مەکسیکە ستی هاتە دنیا. دواتر وەك شانازی کردن بەساەی هەڵگیرسانی شەڵشی زاباتای وەاتەکەی، رەکەوتی لەدایکبوونی گەڵی بەساەی 1910. گیلیرمو کاهلەی باوکی، جولەکەیەکی بەرەسەن ئەمانی بوو، ستەدیەی فەتەگرافی هەبوو. ساەی 1913 نیشانەکانی دووچاربوون بەئیفلیجی لەکاهلە دەرکەوت، بەهەیەوە ماوەی ساەڵك کەوتە ناو جەگە. دواتر وردە وردە بەسەر پە کەوتەوە. بەڵام کاریگەری ئەو نەخەشییەی هەردەم پەوە دیاربوو بەتایبەتی لەقاچی راستیدا، بەیە ناچار بوو لەڵەگەی گەرەوی، نامەیی قاچەکانی بشارەتەوە. لەکاتی خوەندندا، باوکی گرنگی زەری پەدا و لەقوتابخانەیەکی سیستەمی ئەمانی داینا. تا ساەی 1921 لەو قوتابخانەیە خوەندی. ساەی دواتر چووە پەیمانگەی پزیشکی، بەو هیوایەی لەئایندە ببەتە پزیشك. ئەوسا بەووخسارە شیرینەکەی و

پەشینی جل و بەرگی تەقلیدی و رەنگا و ڕەنگ و خشل، ناوبانگی دەرکرد. لەوەدا کەمەك لاوی لەگەڵ بوو کە بەبیروبۆچوونی سیاسی خەریك بوون. دواتر زۆربەیان وەك هزرمەند بەدیارکەوتن. هەر لەو ساڵەدا بە یەکەم جار چاوی بە (دیگۆ ریڤێرا 1886 – 1975) کەوت کە لەپێژەی سیمەن بەلیڤاری قوتابخانەی دواناوەندی نیشتمانی، سەرقاڵی کێشانی دیواربەندەك بوو. لەو ساوە کاهلە زۆر سەرسامی ئەو نیگارکێشە ناودارەی وەاتەکەی بوو.
ساڵی 1924 تابلۆی (دەستباشی و خۆشخاش Tray with Poppies) و ساڵی دواتر تابلۆکانی (ژیانی کپ- گوڵکان Still Life (Roses)) و (دیمەنی مەدەنیانە Urban Landscape) ی کێشا. هەر لەو ساڵانە لەگەڵ ئەلیخاندرە ئاریاسی هاوڕێی، کە لەڕێگای قوتابخانەدابوو، ئوتەمبیلێکیان خۆی بەتراموایەك کێشا و بەهەیوانە کاهلە بەسەختی زامدار بوو. لەئەنجامدا بەبەەی پشت و حەوزی شکا و ماوەی ساڵەك کەوتە ناو جێگا. ئەوسا بەمەبەستی کات بەسەربردن و لەبیرکردنی ئازارەکانی جەستە، بەیارمەتی دایکی کە ئاوەنێیکی گەورەی لەبەرامبەری بە دانابوو تاکو بەردەوام بیر لەخۆی بکاتەوە و وێنەی خۆی ببینێ، فڕچەی گرتە دەست و کەوتە کێشان. بەو جۆرە ئەزموونی نیگار کێشانی پیشەیانەی لەسەرچاوەی ئازارکان سەرچاوەی گرت و ئەو کارەشی بووە تاکە دەروازە بە دەرکردنی ئازار و ناخۆشیکانی. بەو جۆرەش لەهیوای پزیشکی بەرەو جیهانی نیگارکێشی هەنگاوی نا!. ئینجا بە ماوەیەك لەستدیۆکەی (فەرناندە فرناندەز دومینەز) ی هاوڕێی باوکی، مەشقی لەهەڵکەندین و چاپ کردن کرد.
ساڵی 1926 پەرتەتی خود بەجلی مەخملی کێشا و پێشکێشی (ئەلیخاندرە) ی خۆشویستی کرد کە ئەوسا ئەو بە ماوەیەك لەی دوورکەوتبوەوە. دواتریش لەبەر کەم و کورتییە جەستەییکانی کاهلە، کەس و کاری ئەلیخاندرە، بەمەبەستی دوورخستنەوەی تەواو لەکاهلە، ئەلیخاندریان بە خوێندن ناردە ئەوروپا. ساڵی دواتر کاهلە تابلۆی (ئادەلیتا، پانچۆ ڤیلا و فریدا La Adelita, Pancho Villa, and Frida) و پەرتەتکانی (مایکەل ن. لیرا Miquel N. Lira) و (ئادریانا Adriana) و (ئاگوستین ئەلمەدە Agustin Olmedo) و (ئالیسیا گالانت Alicia Galant) و (ڕۆس کینتانیلا Ruth Quintanilla) و (Jesús Ríos y Valles) و (ئالیخاندرە گەمەز ئاریاس Alejandro Gómez Arias) و ساڵی 1928 تابلۆکانی (کچێك لەگەڵ مراوی دانیشتوو Sitting Girl with Duck) و (دوو ژن Two Women) ی کێشا. هاوکات وەك زۆربەی لاوانی ئەوسای وەاتەکەی، پەیوەندی بەیزەکانی حزبی کۆمونستی کرد. لەو بازنەیش راستەوخۆ بەدیگۆ ریڤیرا گەیشت. ئەویش سەرسام بوونی خۆی بەبەرهەمکانی

کاهلۆ نیشاندا و هانی بۆردەوام بوونیدا. ئەمەو بۆدیداری (خۆلیۆ ئۆنتانیۆ میلا) ش گەیشت کە ئەوسا ناوبراو وەك دووەمخراوەی شیوعی لەمەکسیك دەژیا.
ساڵی دواتر پۆرترێتەکانی (کچ Girl) و (کچێك شریتێك لەهوری کەمەریەتی Girl with Ribbon Around her Waist) و (ئیسۆلدا پینێدۆ کاهلۆ Isolda Pinedo Kahlo) و (لوپ مارین Lupe Marín) و (ڤیرجینیا، کچی بچوك Virginia (Little Girl)) و تابلۆی (پاسەکە The Bus) ی کێشا. هەر لەو ساڵەدا شووی بەدیبگۆ کرد. ئەوسا زۆر لەکەسە نزیکەکانی کاهلۆ بەو کارەی رازی نەبوون، چونکە لەلایەك جیاوازی تەمەنییان زۆر بوو، لەلایەکی دیکەش ریڤیرا کەسێك بوو لەتەك هونەرەکەی، بۆردەوام لەگەڵ ژنانی داوێنپیس کاتی بەسەردەبرد. دەستبەرداری هاوسەرەکانی پێشووشی ببوو. بۆیە کەسە نزیکەکانی کاهلۆ ئەو هاوسەرگیرییان وەك (فیل و کێتر) ناو دەبرد کە گوایە ریڤیرا لەبەر قەڵەوی و مەزنی بەفیل دەچێت و کاهلۆیش لەبەر بچووکی و ناسکی، بەکێتر دەچێت.
ساڵی 1930 کاهلۆ تابلۆی (ژنێك بەبەرگی سپی Woman in White) و پۆرترێتی خۆی کێشا. هاوکات چوونە سان فرانسیسکۆی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. لەوێدا داوای کێشانی دیواربەندیان بە بازاڕی بەرسۆ و قوتابخانەی کالیفۆرنیا بە هونەرە جوانەکان لێریفێری کرا. ئەوسا بە یەکەم جار کاهلۆ دووگیان بوو، بەڵام لەبەر باری تەندروستی، پزیشك ئامۆژگاری کرد بەناچاری لەبەر خۆی بڕێت. دواتریش چەندان جاری دیکە دووگیان بوو، بەڵام لەبەر باری سەختی جەستەیی و ئەو هەموو نەشتەرگەریانەی لەدوای رووداوی بەرکەوتنەکە بە جەستەکەی کرا کە زیاتر لەسی و دوو نەشتەرگەری بوو، بەناچاری دەبووایە لەبەر خۆیان بڕێ. بەو جۆرە لەئاواتی دایکایەتی بەبەش بوو کە زۆر حەزی لێ بوو. بەگومان ئەو ئازارەشی لەتەك ئازارەکانی دیکە، لەچەندان کاری هونەری خستەتە ڕوو.
ساڵی دواتر پۆرترێتەکانی (دکتۆر لیۆ ئەلیسەر Dr. Leo Eloesser) و (ئیڤا فرەدریك Eva Frederick) و (خاتوو (جین وایت Jean Wight) و تابلۆی (فریدا و دیگۆ ریڤێرا Frieda and Diego Rivera) ی کێشا. لەوەی دواییدا هەردووکیان بەجلی میللی دەبینرێن. بەبەراورد بەدیبگۆ، کاهلۆ زۆر بچووکتر کیشراوە. دیبگۆ فەچۆ و پانتی لەدەستەکۆ و بەدەستەکەی دیکەش دەستی کاهلۆی گرتووە. شایانی باسە ئەو بڕەهەمەی بە بەرجەستە کردنی هاوسەرگیری بەختیار، وەك ئایکۆن وایە.
ساڵی 1932 پۆرترێتی خود لەسەر لەسواری مەکسیك و ولایەتە یەکگرتووەکان کێشا. تێیدا کاهلۆ لەنوان خاکی مەکسیك و ولایەتە

یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەستاوە و بەدەستکی ئاسای وەاتەکەی گرتووە. لەبەشی مەکسیك وەنەی سرووشت و خاك و شارستانیەتییە دێرینەکەی دەبینرێ، بەڵام لایەکەی دیکەدا ژیانی شار و پیشەسازی پڕ هاژەهاژی بەرجەستە کردووە کە کاهلۆ نەحزی لێوە دەکرد و نە بەرگەشی دەگرت. هەر لێو ساڵە تابلۆی (نەخۆشخانەی هێنری فۆرد Henry Ford Hospital) ی کێشا. ئەو بەرهەمە ئەدگارەکانی سوریالی گرتەتە خۆی و تێیدا چیرۆکی خۆی لەکاتی لەباربردنی دووەمی بەرجەستە کردووە. لێو دیمەنەدا کاهلۆ بەووتی لەسەر تەختەیەکی نەخۆشخانەی ناوبراو راکشاوە و کەمەنك شتیشی لەتەك دەبینرێ، لەوانە کەرپەڵە، گوڵچکەماسی و گوڵەکی ژاکاو و ئەسکی حەوزی مرۆڤ. هەموو ئەو شتانەش لەناگەی کەمەنك پەتی سوور و پان بەجەستەی کاهلۆ گرێدراون. هاوکات لەتابلۆکانی (لەدایکبوونی من My Birth) و (فریدرا و نەشتەرگەری قەیسەر Frida and the Cesarean Operation) یش هەمان کێشەی لەباربردنی کەپڕۆکانی بەرجەستە کرد.
ساڵی دواتر دوای بیستنی هەواڵی مردنی باوکی، سەزی بە وەات بزوا و پەرتەتەکانی (خود- زەر دزەوە) و (خود لەگەڵ ملوانکە) و تابلۆی (جلەکەم لێوە هەڵواسراوە My Dress Hangs There) یشی کێشا. لێو بەرهەمەی دوایشدا هەست کردن بەتەنیایی دەبینرێ. لەناو دیمەنەکی پڕی بینا و دوو ستووەنی بڵند، پەتەك هەڵخراوە و جلە مەکسیکییەکەی کاهلۆی پێوە کراوە. ساڵی 1933 لەگەڵ ریڤیرا گەڵانەوە مەکسیك. دواتر تا دەهات ناپاکییەکانی ریڤیرا بەرامبەر بەکاهلۆ زیاتر دەبوو، بەیەك هەریەك بەجیا لەدد خانووی تەك یەك ژیان. ساڵی 1935 کاهلۆ پەرتەتەکانی (خود بەقژی لولاوی) و ساڵی دواتر تابلۆی (باپیرم، دایك و باوکم و من My Grandparents, My Parents, and I) و ساڵی 1937 پەرتەتەکانی (ئەلبەرتۆ میسراچی Alberto Misrachi) و (دیگۆ ریڤیرا Diego Rivera) و تابلۆکانی (بەری کاکتی Cactus Fruits) و (من و فولانج چانج Fulang-Chang and I) و (من و پەرستارەکەم My Nurse and I) و (مەن و بووکەکەم Me and My Doll) و (دیماسی مردوو The Deceased Dimas) و (یادەوەری، دڵ Memory, the Heart) و (یادگە Recuerdo) ی کێشا. لەناوەراستی ئەو بەرهەمەی دواییدا وەنەی خۆی کێشاوە کە لەلەواری دەریا وەستاوە و هەوری تاریکی ئاسمانی دواوەی دیمەنەکەی تەنیوە. کاهلۆ قاچەکی لەسەر ئاوەکە ڕاگرتووە. پەڕاوەکەی پێی لەناو ئاوەکە بەتەواوی بەلەمەکی چارگەدار و ئامادەیە لەنگەر بگرێ کە شەپۆلەکان بەرەو ڕوویان دێت. قاچەکەی دیکەشی لەسەر وشکانییەکەیە. لەسەرووشدا شمشێرەکی درێژ کە لەبەشی پشتەوەی فریشتەیەکی بچووك دانیشتووە، سینەی بەیوە و شوێنی دڵەکەی کردەتە کونەکی گەورە. دڵەکەش بەگەورەتر لەقەبارەی خۆی کەوتەتە

سەر زەوی. لەگەڵ ئەو رووداوشدا کاهلۆ بەئاسایی خۆی وەستاوە کە لەتەکیدا دوو جلی ژنانە بەدوو پێت لەئاسمانەوە راگیراون و هەریەکە دەستەکیان لەناودا هاتیتەدەر، وەك ئەوەی تەواوکەری یەکتری بن. لەقاچەکانی کراسەکەی کاهلەش پێنجەکان نابینرێن وەك ئەوەی نەبن. دەستەکەی جلەکەی پشتەوە بەئاراستەی قاچە بەدەستەکەی کاهلۆ درێژبۆتەوە و پەوەی ئاڵاوە.
هەر لەو ساڵەدا بەهەی ریڤەرا، کاهلۆ بالیۆن ترێتسکی سەرکردەیەکی شۆڕشی ئۆکتۆبەری رووسی گەیشت، کە ئەوسا ناوبراو لەدەست ستەمی ستالین، بۆ ئەو وڵاتە دووره رای کردبوو. ئەوسا کاهلۆ پەرتەتی خۆی تایبەت بەترێتسکی کێشا. ساڵی دواتر ئەندریا بریتەنی ناسی کە لەگەڵ جاکلینی هاوسەری هاتبوونە مەکسیك. هەروەها تابلۆکانی (بەرەکانی زەوی Fruits of the Earth) و (کچ و ماسکی مردن Girl with Death Mask) و (یادی بریەنە کراوەکە Remembrance of the Open Wound) و (کەوتنەی خەوارەوەی فڕۆکە The Airplane Crash) و (خۆکوشتنی دۆرسی هێل The Suicide of Dorothy Hale) و (ئەوەی ئاو پێیبەحشیم What the Water Gave Me) و (کاتێك تەم هەیە، ژیان، چەندە خۆشم دەوێی When I Have You, Life, How Much I Love You) و (خۆچڵ، گوڵی ژیان Xochil, Flower of Life) و کۆمەڵێك پەرتەتی دیکەشی بە خۆی کێشا. یەکێك لەوانە خود- چوارچیوەی ناوە کە ئەو بەرهەمەی لەموزەخانەی لەڤەر هەڵواسراوە و بۆتە تاکە بەرهەمەمی ژنە نیگارکێشەکانی مەکسیك لەو موزەخانەیە.
ساڵی 1939 تابلۆی (دوو رووت لەدارستان Two Nudes in the Forest) ی کێشا و پێشکەشی (دەلریس دی لریە) هاوڕێی کرد. سەرەتا ناوی (زەوی خۆیەتی) لێنا. تێیدا ئارەزووە سێکسیەکانی خۆی بە ڕەگەزەکەی نیشاردەتەوە. وەك دەبینرێ ژنێك سەری کردەتە سەرەوەی رانی ژنێکی دیکە و لەبەشایی رایگرتووە. لەپشتەوەشیان لق و گەڵای زەر پانی درەخت و ئاسمانێکی لێ دەبینرێ. هەردوو ژنەکەش رووتن.
وەك ئاماژەمان پێدا ریڤەرا لەناپاکی کردنی لەکاهلۆ بەردەوام بوو. تەنانەت لەگەڵ کریستینای خوشکە بچووکەکەی کاهلۆش دەستی تێکەڵ کرد. بەوەش کاهلۆ ئارامی نەما و وەك کاردانەوە بەدەست تێکەڵ کردن لەگەڵ ترێتسکی وەئامیداوە کە ناوبراو لەماڵی کاهلۆ و لەگەڵیدا دەژیا. ئەوسا کار بەوە گەیشت لەریڤیرا جیابێتەوە و بگەڕێتەوە ناو خانووەکەی کۆیاکان. ئینجا بەهەی بانگهێشتکردنی ئەندریە بریتەن، بەشداری لەپیشەنگەی سوریالیێکانی شاری پاریس کرد و بووە مایەی سەرسامی نیگارکێشە دیارەکانی ڕەبازی سوریالی. ئەوسا ئەوان هەوڵی زەریاندا باوەی پەبهەنن کارەکانی سوریالین و ئەویش هاوشانی ئەوان رابەڵکی ئەو ڕەبازیە، بەڵام کاهلۆ رەتی دەکردەوە و

هەردەم پەداگر بوو لەوەی هیچ کاتەك خەونەکانی نەکەشاوە بەکو هەردەم ئەو واقیعەی کەشاوە کە لەلای خەیدا هەیە. لەناویشیاندا ئازارەکانی گیان و جەستە و ژیانی پە لەناخەشی خەی دەربەیوە.
ئەمەو هەر لەو کاتەی لەپاریس بوو، تابلەی (دوو فریدایەکە The Two Fridas) ی کەشا کە تەیدا گوزارشتی لەو تەنیاییە کردووە کە لەدوای جیابوونە لەگەڵ ریڤیرا رووبەڕووی ببەوە. تابلەیەکە بریتییە لەدوو وەنەی جیاوازی کاهلە کە لەتەك یەکتری دانیشتوون. ئەوەی چەپ، ئەو فریدایەیە کە دیگە ریڤیرا دەستبەرداری بووە، جلەکی سپی ئەوروپی هاوچەرخی پەشیوە و ئەوەی دیکەش، فریدای خەشەویستی ریڤیرایە. جلەکی رەنگاوەڕەنگی تیهوانای مەکسیکی پەشیوە. بەرجەستە کراوەیەکی بچووکی دییگەشی لەدەستەکە کە وەك مندا دیارە و دەستەکەی دیکەشی لەناو دەستی فریدا جل سپییەکەیە. هەر دووکیشیان دەییان بەدەرەوەیە و بەخوەنبەرەك بەیەکەوە لکاون. لای چەپە کەتایی دەت و بەمقەستەك بەاوە و دەپی خوەنیش لەسەر جلە سپەکەژاوە. وەك ئەوەی تا مردن زامدار دەبە. ئەوەش تەکنیکەکە کاهلە بە دەرخستنی ئازارەکانی بەکاری هەناوە. بەتایبەتی لەوەی کە جلی سپی پەشیوە کە بەشکاوی دەبینرە. لەبەشی دواوەی دیمەنەکەش ئاسمان لەڕە و پەڕە لەهەور. ئەوەشیان بەڕەگەیە لەسەر پەشەوی ناخ.
ساەی دواتر تابلەکانی (ریتابلە Retablo) و (خەون- جەگەی خەوتن The Dream- The Bed) و کەمەڵەك پەرترەتی دیکەی تایبەت بەخەی کەشا. هاوکات دوای تەکچونی پەوەندی ترەتسکی لەگەڵ ریڤیرا، لەناو ماڵەکەی کاهلەدا ترەتسکی تیرەر کرا. بەو کارەش پەلیس بە ماوەی چەند کاتژمەرەك وەك گومان لەکراو کاهلەیان دەستبەسەر کرد. لەکەتایدا بەتاوانی دەرچوو. دوای ئەو رووداوە لەتەك ریڤیرا جارەکی دیکە بەرەو ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا چوون و بەیاریاندا لەنوە هاوسەرگیری بکەنەوە. لەوەدا کاهلە لەموزەخانەی هونەری نوەی شاری نیویەرك و پەیمانگەی هونەری هاوچەرخ لەبەستن و موزەخانەی فیلادلیفیا بە هونەر، بەشداری پیشانگەی بەکەمەی کرد.
ساەی 1941 حکومەتی مەکسیك داوای لەکرد وەنەی پەنج ئافرەتی ناوداری مەکسیکی بکەشە، بەڵام بەهەی مردنی باوکی، نەیتوانی درەژە بەو پرەژەیە بدات، ئەوە جگە لەگرفتی جەستەیی. هاوکات تابلەکانی (سەبەتەی گوە Flower Basket) و (من و تووتییەکانم Me and My Parrots) و کەمەڵەك پەرترەتی دیکەی تایبەت بەخەی کەشا. ساەی دواتر تابلەی (لوچا ماریا، کچەك لە تیهواکان Lucha Maria, a Girl from Tehuacan) و پەرترەتەکانی (ماروشا لاڤین Marucha Lavin) و پەرترەتی خود لەگەڵ مەیمون و بەبەغای کەشا. ساەی 1943 بە ماوەیەك لەقوتابخانەی لائازمیرالدا لە مەکسیکە وانەی وتەوە. هاوکات

پەرتەتی (ناتاشا گیلمان Natasha Gelman) و تابلۆکانی (دیگۆ لەخەیاڵمدا یان بیری دیگۆ دەکەم Diego in my Thoughts or Thinking of Diedo) و (گوڵی ژیان Flower of Life) و (ژیان چەندە جوانە کاتێك سامانەکانی پەمان دەبەخشێ How Beautiful Life is When It Gives Us Its Riches) و (بووکەکە ترساوە لەبینینی ژیانی کراوە The Bride Frightened at Seeing Life Opened) و (بیرکردنەوە لەمردن Thinking About Death) و (ڕەگەکان Roots) ی کێشا. لەو بارەمەی دواییدا کاهلۆ جەختی لەوە کردووە هەموو بیرکانی ژیان دەکرێت لەیەك سەرچاوە هەڵقوڵابێ. تێیدا وێنەی خۆی لەسەر زەوی بەئاکشاوی کێشاوە و لقەکانی درەخت لەجەستەیدا، بەتایبەتیش لەشوێنی دڵی، دەرچوون. وەك ئاوەی بەخوێنی جەستەی پێبگەن. بە خێشی لەڕدا وەها بیردەکاتەوە وەك ئاوەی ببێتە درەختی ژیان. سالی دواتر پەرتەتەکانی (خاتوو ڕزیتا مەریللۆ Doña Rosita Morillo) و (لوپیتا مەریللۆ سافا Lupita Morillo Safa) و (ماریانا مەریللۆ سافا Mariana Morillo Safa) و (ئەلیسیا و ئێدواردۆ سافا Alicia and Eduardo Safa) و (ئەندازیار ئێدواردۆ مەریللۆ سافا Engineer Eduardo Morillo Safa) و (مارتی ئار گەمەز Marte R. Gómez) و تابلۆکانی (دیگۆ و فریدا Diego and Frida 1929-1944) و (ستوونی شکاو The broken Column) ی کێشا. لەوەی دوایشدا جەستەی خۆی وەها کیشاوە کە بەزمار سمرابێ و بەبەی پشتیشی بەئاسنەکی شکاو گەیوە کە لەسەر لەواری داماوە. بەگومان بە ئەو مەبەستەش سینەی خۆی بەووتی کێشاوە. لەگەڵ ئاوەی لەچاوەکانیشیدا فرمێسك قەتیسماوە، بەئام روانینەکانی جەرەك لەئەلەنگاری و هەزی لەبەرامبەر نەخێشی لە دەبینرێ.
سالی 1945 تابلۆکانی (ئاگنۆلیا Magnolias) و (موسا Moses) و (ماسك The Mask) و (جوجکە The Chick) و کەمەك پەرتەتی دیکەی تایبەت بەخۆی کێشا. ئەوسا پزیشك سیستەمەکی ناچاریانەی خۆراکی بە دانابوو، ئەویش بە تەمار کردنی ئەو ماوەیە، تابلۆی (بەهیوا Without Hope) ی کێشا کە تێیدا خۆی وەها نیشانداوە لەسەر جەگە کوتووە و ناچار کراوە خۆراکەکی زەر بخوات. لەپشتەوەی ئەو بارەمێشی نووسیوەتی (هیچ هیوایەکم نەماوە، هەموو شتەکان لەکاتی خۆیان تەدەپەڕن، وەك ئاوەی گەدە لەشتەکان بەتاڵ دەبەتەوە). سالی دواتر بەهیوای ڕزگاربوون لەئازارەکانی پشت، نەشتەرگەرییەکی دیکەی لەشاری نیویۆرك بە کرا، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو. بەو دەرەنجامەش هەندەی دیکە بەهیوابوو. ئەوسا بە دەربەینی ئازارەکانی، وێنەی خۆی لەشێوەی مامزەك کێشا و ناوی نا (ئاسکی زامدار The Wounded Deer). ئەو بارەمە بەلایەوە زەر خێشویست بووە. لەناویدا کاهلۆ بە

گوزارشت کردن لەبەئومەدییەکەی و بەتوانستی لەگەینی چارەنووسە تاکەکەی، ئاسکەکی کەشاوە کە کەمەك تیری بەرکەوتووە و زامدارە. باکگراوەندی تابلەکەش دارستانەکە لەدرەختی مردوو و شکاو، بەهەمان ترس و بەئومەدی کاهلە دەچەت. ئاسمانیش تەم و مژاوییە و بەو بروسکەیە رەشنبەتەوە کە وەك هیوا وایە، بەام لەبەر دووری، بەئاسمان نەکەوتووە. هاوکات تابلەکانی (دیمەنی سرووشتی Landscape) و (درەختی هیوا، بەهەز بمەنەوە Tree of Hope, Remain Strong) و سالی 1947 تابلەی (خەر و ژیان Sun and Life) و پەرترەتی خود لەگەڵ قژی درەژ و سالی 1949 تابلەکانی (باوەشی خەشەویستی گەردوون، زەوی، مەکسیك، خەم، دیەگە و سەنەر خەلەتل The Love Embrace of the Universe, the Earth (Mexico), Myself, Diego, and Señor Xolotl) و (من و دیەگە Diego and I) ی کەشا. لەوەی دواییدا کە وەك نیوە پەرترەت وایە، جلەکی سپی پەشیوە و سەرپەشەکی ئەرخەوانیشی لەسەر کردووە. لەووخساریدا گریان بەدیدەکرەت. لەسەر برەیەکانیشی دییگەی وەك چاوی سەیەمی خەی کەشاوە. شایانی باسە ئەو کارەی وەامدانەوەی ئەو دەنگەیانە بوو کە ئەوسا دەکرا، گوایە دییگە لەپەناو ژنە ئەکتەرەکی هەلیەد، دەستبەرداری کاهلە دەبەت.

سالی دواتر پەرترەتی (خەزانی فریدا Frida’s Family) ی کەشا. هاوکات جارەکی دیکە بە ماوەی یەك سالە کەوتەوە نەخەشخانە. سالی 1951 تابلەکانی (گوەزی هیندی Coconuts) و (ژیانی کپ تایبەت بەساموەل فاستلیخت Still Life Dedicated to Samuel Fastlicht) و (ژیانی کپ لەگەڵ تووتی و ئالا Still Life with Parrot and Flag) و (ژیانی کپ لەگەڵ تووتی و میوە Still Life with Parrot and Fruit) و پەرترەتی (باوکم My Father) و پەرترەتی (خود لەگەڵ پەرترەتی دکتەر فاریل Self-Portrait with the Portrait of Doctor Farill) و سالی دواتر تابلەکانی (کەنگرەی گەل بە ئاشتی Congress of People for Peace) و (سرووشتی زیندوو Living Nature) و (میوەی ژیان Fruit of Life) و (ژیانی کپ لەگەڵ شوتی Still Life with Watermelons) ی کەشا.

سالی 1953 لەشاری مەکسیکە ستی بە یەکەم جار پیشانگەیەکی تایبەت بەکارەکانی بە کراوە کە ئەوسا لەبەر ئەوەی نەیتوانی لەسەر قاچەکانی ئامادە بەت، بەئامبەلانس بەرەو هەی پیشانگەکە بردرا. هاوکات وەك چالاکوانی سیاسی، بەشداری لەو خەپیشاندانانە کرد کە دژی هەواەگری ئەمەریکی لەگواتیمالا، ساز کرا. دواتر بەهەی ئازارەکانی پەشوو، دووچاری نەخەشی گاگرینا- داخورانی ئەسك بوو و بەهەیەوە قاچی راستەیان بەیەوە. دوای ئەوە زیاتر بەهیوا بوو.

بگومان بۆئومەد بوونیش لە (بوون بەدایك) هێندەی دیکە ژیانی تاڵ کردبوو، بۆیە ئەوسا چەندان جار لەگەڵی بکارهێنانی مادەی ئۆفیون هەوڵی خۆکوشتنیدا.
ساڵی دواتر تابلۆکانی (مارکسیزم تەندروستی بەنەخۆشەکان دەبەخشێ Marxism Will Give Health to the Sick) و (ژیانی کپ لەگەڵ ئاڵا Still Life with Flag) و (ڤیڤا لا ڤیدا و دکتۆر خوان فاریل Viva la Vida and the Dr. Juan Farill) و (ڤیڤا لا ڤیدا، شوتی Viva Vida, Watermelons) و پۆرترێتی (خود لەگەڵ پۆرترێتی دیگۆ لەسەر مەمك و ماریا لەنێوان برۆکان Self-Portrait with a Portrait of Diego on the Breast and Maria Between the Eyebrows) و (پۆرترێتی خود لەگەڵ ستالین Self-Portrait with Stalin) و (پۆرترێتی خود لەدیمەنێکی سرووشتی لەگەڵ ئاوابوونی خۆر Self-Portrait in a Landscape with the Sun Going Down) ی کێشا. بەو جۆرە بەردەوام بووتا لەتەژی 13 ی تەممووزی ئەو ساڵە کۆچی دوایی کرد. بەر لەمردنیشی داوای لەریڤێرا کردبوو (لەدوای مردنی لاشەکەی بسوتێنن). هەروەها وتبووی : "ئاواتەخوازم دەرچوونم لەدونیا خۆش بێت و جارێکی دیکە ناگەڕمەوە ناوی".
جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێدان، کاهلۆ کۆمەڵێك تابلۆ و پۆرترێتی دیکەی کێشاوە. زۆربەی بەرهەمەکانیشی تایبەتن بەژیانی خۆی کە لەناویاندا رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ نەخۆشی سەخت و ژیانی قورسی پڕ لەناپاکی هاوسەرەکەی، رەنگیداوەتەوە. هەروەها لەناویاندا بەدوای خود (مەینەتی جەستە) ش گەڕاوە. پارێزگاریشی لەفۆلکلۆری نەتەوەکەی کردووە. ئەوەی جێگای سەرسامیشە ئەوەیە قەبارەی تابلۆکانی گەلێك بچووکن، لەکاتێکدا بەرهەمە هونەرییەکانی ریڤێرا زۆربەیان دیواربەندی گەورەن.
ساڵی 1958 ئەو خانووەی لەکۆیۆاکان تێیدا هاتە دونیا و پێگەیشت و ساڵانێکیش لەگەڵ ریڤێرا تێیدا ژیا و هەر لەوێشدا مرد کە بۆخانووە شینەکە ناسراوە، لەلایەن ریڤێرا کرا بەموزەخانە و لەناویدا بەشێکی زۆری تابلۆ و کەل و پەلە تایبەتییەکانی و خەڵەمشەکەی کاهلۆ و خەڵەمشی ریڤیرا پارێزراوە. ئەمەو تا ئێستاش چەندان کتێب لەبارەی ژیان و پێگە هونەرییەکەی نووسراوە، لەوانە کتێبی (خۆشەویستی پیرەز و خۆشەویستی نۆگریس لەژیانی فریدا کاهلۆ) لەلایەن کلادیا شیفەر و کتێبەکانی (فریدا) و (ژیاننامەی فریدا کاهلۆ) لەلایەن هایدن هیریرا. ژیانێ تاڕادەیەکی وەك خاوی گرینگ چەندان جار کراوەتە دەقی سینەمایی. لەوانە ساڵی 2002 لەهۆلیود کرا بەفیلمی سینەمایی بەناونیشانی (فریدا ژیانی کاهلۆ) کە جۆلی تایمور دەریهێنا و تێیدا سەلما حایکی رەسەن لوبنانی و نمایشکەری جل و بەرگی

مەکسیکی، سەرکەوتووانە ڕێی کاهلۆی گرتەوە. هەروەها ناوبراو لێزانانە هێچوونکانی ناخ و دەروونە تێکشکاوەکەی کاهلۆی دەربڕیوە. فیلمەکەش چەندان خەباتی پڕبەخشرا.
ئازارکانی جەستە و خۆشەویستی و ناپاکی هاوسەرەکەی و شکستهێنانی سیاسی و سەزداری لایك و پەداگریش لەژیان، وەهایان کردووە کاهلۆ ببێتە ئایکۆنی ئەلەنگاری و روبەڕووبونەوە. لەبەر ئەو گرنگیەش جگە لەوەی وێنەکەی کوتە سەر پووڵی پەستە، وەك ئایکۆنکی بازرگانیش بۆ بەودانی بەرهەمی کۆمپانیاکان، لەو وێنانەیە کە بە کۆمەك بەرهەم بکارهێناون. لەوانە کۆمپانیای ماتیلی ئەمریکی کاتەك زنجیرێك بووکەڵەی باربی دەرکرد، وێنەی کاهلۆ یەك لەو وێنانە بوو کە بە ڕووخساری بووکەڵەکان بکارهێنا، دوای بڕاوبونەوەی فراوانی ئەو بەرهەمە، کەس و کاری کاهلۆ تووڕە بوون. بۆتایبەتیش لەبەر ئەوەی کۆمپانیاکە لەو بەرهەمێدا برێکانی وەك سرووشتی خۆی دیاری نەکردبوو کە نیشانێکی تایبەتی کاهلۆ بوو. ئەوسا وتیان: "فریدا کاهلۆ بەرهەمی مارکێکی بازرگانی یاخود بووکەڵە نییە، بەڵای ئەمە زەر گرنگە پارێزگاری لەوێنەکەی خۆی بکەین، وەك ئەو هونەرمەندەی کە لەژیاندا هەبوو".

عەوڵا جەیدی و نەنە ئامینە.. ئاکۆ عەبدوڵا

گاوەژنەیەك بۆ ڕوانین لەشاری کۆیە

فازیل شەوڵی پەروەردکار و شاعیر و نووسەر و هونەرمەند، یەکێکە لەنووسەرە بەبۆشتەکانی ئەمڵی جیهانی نووسینی کوردی، بەردەوام بەدەق و لێکۆڵینەوەی نایاب و ووتە و کاری هونەری بەسەرماندەکاتەوە. لەکۆتا مانگەکانی ساڵی 2023 لەپەیجی فەیسبووکەکەی بابەتکی لەژێر ناوی (عەوڵا جەیدی و نەنە ئامینە) بڵاوکردەوە. لەدەستپێکیدا نووسیبووی {ناونیشانی کتێبکی دیکەم. نیزا دەکەم تێندرووستیم نەم بدا تەواوی بکەم. ئەو دوو زاتە باپیر و نێنکی خەمن، دوو کەسایەتین کە جێ پەنجەیان لە مێژووی کەمڵایەتیی کۆیە بە جوانی دیارە. دەمەوێ لە گڵانەوەی ژیاننامەی ئەوان، بۆ ئەمانەتەوە، وەنێیەکی زێر بواری شاری کۆیە بکەشم لە ساڵانی١٩٢٠ تا ١٩٦٧}. ئینجا لەژێرەوە بەندی یەکەمی ئەو کتێبە بڵاوەنکراوەی بەناونیشانی (کۆڵ دەم) خستبووە بەر دیدە. من هەر کە خوێندمەوە چۆڵی زەرم لێوەرگرت. هەم ناوەڕۆکەکەی هەمیش ئەفسونی داڕێژتنەکەی کەشی کردم. ئەوە بوو وەك زێر لەوتارەکانی دیکەی ناوبراو، لای خەم کێپیم کرد. ڕۆژانی دواتر بەندەکانی دووەم و سێیەمی بەدواداهێنا و ئەوانیشم کێپی کرد. لەچاوەڕوانیدا بووم کەچی ڕێك بەندی حەوتەمی خستە بەر ڕووان، بێیە ئەوسا مەسیجم بۆ بەڕێزیان نارد، بەڵام ئەو لەوەڵامدا پێیاگەیاندنم مەبەستی نییە تەواوی کتێبەکەی بەو جۆرە بڵاوبکاتەوە. دواتر لەپەیجەکەی بەندەکانی هەشت و نۆ و دوانزدە و چواردە و شانزدە و نۆزدەشی بلاوکردەوە. ئەوە بوو ساڵی ڕابردوو بەشێوەی کتێب خستییەڕ بەردەم خوێنەران.

ناوەڕۆکی کتێبەکەڕ لە 65 ناونیشان (بەندەکان) پێکدێت. لەکۆتایشدا پێڕفایلی خۆی دەبینرێت. ناونیشانەکان ریزبەند کراون. بۆ هەندێکیان ماوەی زەمەنی دیاری کراوە. لەناویاندا خوێنەر بەرەو بەشێك لەژیاننامە و کار و هەوڵستی عەوڵا جەیدی و نەنە ئامینە و وەستا حەمەدی کۆ و فازیلی کۆەزاش کەش دەکەن. ئەمە جگە لەوەی بابەتەکان وەك ئاوێنە وان بۆ هەنگدانەوەی ژیانی سیاسی و کەمەڵایەتی و ڕووداوەکانی شاری کۆیە لەماوەی دووەمی سەدەی ڕابردوو، بەووداوە تاەکان و کاریگەرە بەدەکانی ئایدیای

فریودەری حزبی و ململانێیە نەخوازراوەکانیان و کاریان لەگەڵ ینی ریشاڵی پاکی پێوەندی خەڵکی گەرەك. ئەمەو گرنگی لەخستەڕووی رووداوەکانی دوای کۆدەتا سەربازییەکەی ساڵی 1958 و کارەساتە ناخۆشەکانی ئەو ڕۆژە تاڵانەی ساڵی 1963 ناو کۆیەش داوەڵ کە تەنگی بەهەموو خەڵکی شار هەڵچنیبوو.

وەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا خوێندنەوەی ئەو بیرەوەریانە چۆڵ بەخوێنەر دەبەخشێ. نووسەر بەکورتی و پوختی هاتۆتە گۆ، زۆر بەوردیش وەسفی گەرەك و خانووەکانی کردووە. سەلیقە جوانەڵ هونەرییەکەی خۆشی تێدا خستۆتەگەڵ. هەروەها بەوشەی شێوەزاری کۆیانە گۆڵانەوەکانی جوانتر کردووە لەوانە: (تەژگەبەڵ، دێشەگڕە، پێتەرازوو، خون، لەگەن، کۆشکە، سبەینێی سارحان، تریان، تریانە، دەستەباشی، قەقیلە، بەتار، تۆڵ، قووڵەتۆن، کەندوو، فەرمەسۆن، خەرکینە، نەختەکەك، ئەقڵقوندە، کنەوان، دەرس و دەور، مینا، پلووسك، کانەو مانە، تەشتەکە...). ئەمەو باسی لەچنیەتی ئامادەکردنی هەندەك جۆری خواردەمەنی، وەك ساوار و داندەك و دانوولە و ئاوە تەماتە و قاورمەش، لەو ڕۆژگارە کردووە. ئاماژەی بۆ ئاوەدانی ئەوسای گەڕەکە کانەکانی سەر کۆڵانە تەنگەکانیش کردووە. بۆ نموونە لەلاپەڕە 87 سەبارەت بەمزگەوتی مناڕە نووسیویەتی (ئەو مزگەفتە هەمیشە حوجرەی دەرس و دەور بوو، مەدرەسەی ئایینی بوو، فەقێی زۆر بوو). ئەوە لەکاتێکدایە کە من لەو ساڵانەی ڕابردوو زۆر جار لەکاتی نوێژ بەلایدا ڕەتبووم کەچی دەرگاکەی داخرا بوو.

لای خەڵکی کۆیە، بەتایبەتی کەسە بەتەمەنەکان، ناو و پێگەی عەوڵا جەیدی و ئامینەی خۆزانی و حەمەدی کۆی ڕوونە. نووسەریش ئاماژەی بەوە داوە عەوڵا جەیدی پیشەکارێکی دەستەنیگ بووە. وەك چەخماغساز بەداهاتی دوکانەکەی دەژیا. هاوکات خۆبەخشانە لەکۆمەڵك بوار خزمەتی کۆمەڵگەی کردووە، لەوانە گۆڵ هەڵکەندن و مردوو شۆرین. ئەمەو بەهۆی کەسایەتییە کاریزمایەکەشی بەهانای لێقەوماوان دەچوو و کۆمەکی بۆ کۆدەکردنەوە. دوای مردنیشی نەنە ئامینەی دەستەنگین لەماڵەکەی خۆی وەك ژنێکی پیشەگەر کەسایەتی کردووە. ئەویش خۆبەخشانە لەکۆمەڵك بوار خزمەتی کردووە، لەوانە مامانی و مردوو شۆرین، وەك پزیشکێکی میللیش چارەسەری خەڵکی دەکرد. دەرگای ماڵەکەشی وەك قەلەندەرخانەیەك تا درەنگانی شەو بۆ ژنانی بێنەوا کراوە بوو. حەمەدی کۆیشیان یەکڵك بووە لەوەستا دەستەنگینەکانی بۆیسازی و کارەکانی دیکەی هاوشێوە.

ئەوەی کە تەواو لەو بەرهەمە دێنیام ڕاستگۆیی نووسەرە لەگەڵانەوەی بیرەوەرییەکانی. ڕاستە هەموو شتێك نانووسرێت، بەڵام ئەوەی

بنووسرێ دەبێت بەئەمانەتەوە بێت. ئەو ئەمانەتەش لەو بەرهەمە بەووونی دەبینرێت. نازانم بۆچی لەکاتی خوێندنەوەیدا (دانپێدانانەکانم) دەهاتەوە یاد، بەڵام ئەوەی ئێمە لەژێر رووەوە لەویان جیایە. راستە گیانی ریشەییانەی جان جاك ڕسۆ لەو کاتە دەستپێدەکات کە ڕۆژێك لەشاری جنێڤی مەکۆی هاتنە دنیای دەردەچێت و ئێوارەش لەگەڵانەوەدا دوا دەکەوێت و دەرگاکانی شار دادەخرێن، بۆیە ناچاریانە لەدەرەوە دەمێنێتەوە، تا خۆی بەماڵێکی دابێاودا دەکات. خاوەنەکەی (مەدام دوقارنس) بەدووداچی دادەی دەدات. دواتر داوای لێدەکات بەدایە بانگی بکات و دەبێتە دایکێکی دڵسۆز بۆی. ڕسۆ دایکی خۆی نەدیبوو. بەو جۆرە ڕۆەوێکی دیکە دەگرێتەبەر و دەگوزەرێنێ. ئەوەتا خاوەنی ئەو بیرەوەریانەی ئێمەش لەکۆتایی یەکەم بەندی بیرەوەرییەکانی کە ئەوسا تەمەنی شەش ساڵ بووە، دوای ئەوەی سەرکەوتوو نابێت لەگرتنەوەی کەوە دێمەی باوکی، لەبەر هەڵەشەکان ناتوانی سەر بەماڵدا بکاتەوە. دوای ئەوەی شەویش دەرگای ماڵەکەیان دادەخرێت، پەیامی پێدەگات، کە دەرکراوی کۆمانەیە، تا خۆرەومەندێك بێ ماڵی نەنکە ئامینەی دەبات و ئەو شەوەی لای ئەو، بەلەشی کوتراو و داوشاو لەژێر جاجمی زوور و کەشی کابووساوی، ڕۆژ دەکاتەوە.

بەڵی ئەوانە سەرەتاکانی هەردوو بیرەوەریەکانە، بەڵام بەسەرهاتەکان جیان و کەسەکانی ناویشیان تەواو جیان، ئەوانەی ئێرە هاوڕێژانەی ژیانێکی گەڵێك پاکترن. ڕەفتار و کرداریشیان زیاتر لەچەمکی مرۆڤایەتی و خواپەرستی نزیکە، بۆیە مەودای جیاوازی نێوانیان گەلێك دوورە.

بەشێك لەبەندەکانی ئەو کۆبیەی لەژێر ناونیشانی (عەوڵا جەیدی لەدیدی مێژوونووس و نووسەراندا) یە کە تێیدا نووسەر ئاماژەی بەبەشێك لەنووسراوی ئەو کەسانە داوە کە لەنزیکەوە ئاشنای عەوڵا جەیدی بووون و شایەدییان بۆ ڕاستە کاریزمایەکەی لەکەمەگە و دەستەنگینی و کارە خێرخشییەکانی داوە. دواتر نووسەر گلەیی لەخەڵکی دەکات کە چۆن ئەو جۆرە کەسانە و ڕۆەکانیان لەیادگەی خەڵکی شاردا لەبیر دەکرێن. وەك لەلاپەڕە 248 نووسیویەتی (لەو تێمارگەیانەی قەڵەمبەدەستانی شایەدحاڵی وەستا عەوڵا جەیدی بۆ ئێمەیان بەجێهێشتووە دەیسەلمێنن ئەو زاتە لە ژیاندا توانیویەتی بەو سادە و ساکاری و خاکییەی خۆیەوە کەسێتییەکی مەزن و بڵند و باڵا بۆ خۆی زامن بکات، کەسێتییەك هاوشان لەگەڵ پیاوماقوڵ و دەستێپشتوو و دیار و ناسراوەکانی شاری کۆیە، خۆشی هەستی بە بوونی ئەو پێگە کۆمەڵایەتییە جوانە کردووە، کەس نەبووە لە ئاغا و حاجی و فەرمانەوا و دەوڵەتداران دەست لەسەر سنگ بۆی

ەانەوەستابن). لەلاپەرەی دواتر بەو جۆرە بەردەوام بووە (بەڵام چونکە ئەقڵیەتی کورد خۆگەڕایی و دەسەڵاتپەرست و بەرژەوەندخوازە، دوای کۆچی عەوڵا جەیدی دەتوانم بڵێم لەناو کتێبەکان نەبێ ناوی هەش دەبێتەوە، لەکاتێکدا توێژی ڕۆشنبیر و ئەدیب و کۆمەڵانی خەڵك دەبووایە وەك وەفا و ئەمەکێك ئاوڕ لەو جۆرە کەسایەتییانە بدەنەوە). لەدرێژەی ئەو بابەتە دەگاتە ئەوە (جونکە پێوەری هەڵسەنگاندنی کەسێتیی لەناو کورددا بە پارسەنگی خێر و خزمایەتی و ئاغایەتی و شێخایەتی و دەسەڵات و هێز و بەرژەوەندییە، هەمیشە ئەگەر لە چینی هەژار و عەوامی هەشووتدا کەسێکیش هەڵکەوتبێ و بووبێت بە ئەستێرە، زوو کاریان کردووە بێ خامۆشکردنی یان کووژانەوەی ئەو ئەستێرەیە، مێژوومان پێ لە ناوی سەرکردە و دەسەڵاتدار و ئاغا و حاکم و دەستێپشتووە، کە تامارگەیان لێوانلێوە لە غەدر و ستەمکاری و چەوساندنەوەی خەڵك و خوێنمژی و خوێنڕێژی و تەڵەکەبازی و گەندەڵی و داوێنپیسی- خەڵکیش غەدر و تاوانەکانیان دەزانێ -، کەچی وەك پێشەوا و ئابەر و مامۆستا و کەسایەتی بەرز و بڵند تەماشا دەکرێن و کتێبیان لەسەر دەنووسرێ و شیعریان بەسەردا هەڵدەڵێن و پەیکەریان بێ ساز دەکەن و شەقام و مەیدان و قوتابخانەیان... بەناو دەکەن).

بۆگومان گەر بگەڕێنەوە بێ لاپەڕە چواری کتێبەکەش دەبینین نووسەر پێشتر ئاماژەی بەناوی کۆمەڵێك کەسایەتی خەڵکی شار داوە و بە (پیشەوەر و کاسبکار و خەرخواز و چاکەکار و ئابەر...) ناوی هێناون کە یەکێکیان (حەلیمە ڕەزا) ی نەنکی منە و لەئاستیاندا نووسیویەتی (بەخت و تاڵعیان نەبووە، مەگەر ئاکوزارانە، لێرە و لەوێ ناویان هاتبێ. لە کاتێکدا هەنگ بێ ژیاننامەی هەر یەکێکیان بەرگی کتێبێك لەخۆ بگرێ). ئەمەو پێشتریش مامۆستا فازیل لەکتێبی (ژنە پیشەوەرەکانی کۆیە) کە ئاماژەی بێ حەلیمە ڕەزاش کردبێوە. لەو کتێبەش جگە لەکەسابەتکردن لەماڵ و خێر و هاوکاریکردن، لەوەسفی بەکارهێنانی چارگەی کۆیانە و تاسەی زیووی سەر و بەباکردنی ئازارەکانی ڕۆژگار لەرگەی جگەرەی قامیش، هەمان خاڵی هاوبەش لەنیوان هەردوو نەنکەکەدا دەبینم. تەنانەت لەبەرگی پێشەوەی ئەو کتێبە نووسەر کە وێنەی کۆنکی داناوە خانوەکەی حەلیمە ڕەزا بەگەورەیی دەرچووە. ئەو خانووەی ماوەیەکی زۆری ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکانی تەمەنم تێدا بەسەر بردووە.

ئەمەو لەلایەکی دیکەشەوە نووسەر بێزاری خۆی دەربڕیوە لەبەکارهێنانی ئەو ناو و ناتورە ناشیرنانەی کە خەڵکی کۆیە بێ یەك بەکاری دەهێنن، بێ ئەو مەبەستەش ڕەخنەی لەلایەنەکانی وەك مامۆستایانی ئایینی و پۆلیس و قوتابخانە و زۆر شوێنی دیکە گرتووە

کە کاریان نەکردووە بۆ سەرکۆنەکردن و بنبڕکردنی ئەو ئەتوارە دزێوە.

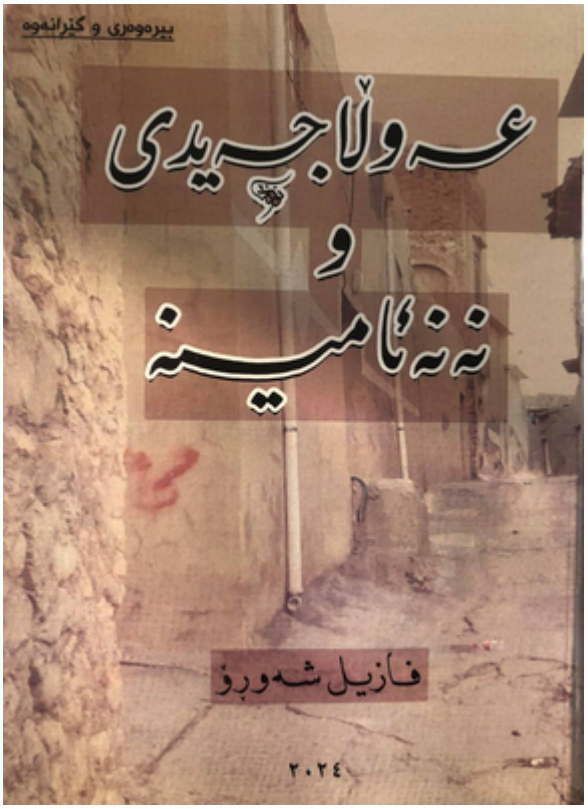

ئاکۆ عەبدوڵڵا

کاداری بەحەسرەتی خەباتی نێو سەریناوە!.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

دوای ئەوەی ساڵانێك بۆ خەباتی نێوی ئەدەبی کاندید دەکرا و پێی نەگەیشت، ڕۆژی 1ی تەممووزی ئەم ساڵ، ئیسماعیل کاداری نووسەری ئێلبانی لەتیرانای پایتەخت کۆچی دوایی کرد. ناوبراو تاکۆ نووسەری ئێلبانییە بەهۆی ڕۆمان و چیرۆك و شیعر و شانۆگەری و نووسراوەکانی دیکەی، لەجیهاندا ناسراوە. لەبەر ئەوەی لەزەربەی بەرهەمکانیشی پشتی بەمێژوو و ئەفسانە و کەلەپووری گەلەکەی بەستووە، بۆیە ئەدەبەکەی وەك ئاوێنەیەك وایە بۆ ڕەنگدانەوەی گیانی گەلی ئێلبانی و مێژووە نوێیەکەی، بەهەموو ڕەهەندەکانییەوە. هەروەها ڕەنگدانەوەی بارگرانە سیاسییەکانی نیوەی دووەمی سەدەی ڕابردووی

وەاتەکەشیەتی. ئەو جگە لەوەی بەوپەڕی توانا هەوەی دەدا ئەدەبی ئەو نەتەوەیە لەژێر هەژموونی ئەدەبی سەڤیەتی رزگار بکات. لەلایەکی دیکەوە هەندەك لەشارەزایان بەکافکا و ئەرەیل بەراوردی دەکەن. هەندەکیش خاڵی هاوبەش لەنێوان ئەو و گابرەیل گارسیا مارکیز دەبینن، چونکە هەردووکیان گرنگییان بەچەشەی سوریالی دەدا.
ئیسماعیل کاداری رەژی 28 ی کانونی یەکەمی ساڵی 1936 لەشاری گیروکاسترای باشووری ئەلبانیا هاتە دنیا. باوکی نامەبەری دادگە بوو، زەر بەتوندی رووبەووی بیروباوەڕی کەمونیستی دەبوە. کاتەکیش جەنگی دووەمی جیهانی بەرپابوو و ئەلبانیا بووە گەرەپانی هەزە داگیرکەرەکانی ئیتاڵی و ئەڵمانی، دانیشتوانەکەی ئازار و ناخەشی زەریان چەژت، بەیە کاداری سەردەمی منداڵی بەتاڵی و ناخەشی بەسەربرد. دوای تەواوکردنی خوەندنی دواناوەندی، چووە کەلەژی ئادابی زانکەی تیرانای و تەیدا فەلسەفە و مەژووی خوەند. ساڵی 1954 کە شیعری (ئیلهامەکانی کوەان Frymëzime djaloshare) وساڵی 1957 دیوانەکانی (خەونەکان Ëndërrimet) و (شازادە ئارگیجیرە Princesha Argjiro) ی بەاوکردەوە. ساڵی دواتر مینحەی خوەندنی پەدرا و لەپەیمانگەی مەکسیم گەرگی شاری مەسکە، ئادابی خوەند. لەوەدا ئاشنای رەشنبیری رەژئاوایی بوو. ساڵی 1960 کاتەك پەوەندی لەنێوان هەردوو رژەمە کەمونیستییەکەی ئەلبانیا و سەڤییەت بەرەو گرژی چوو، کاداری بەناچاری گەڕاوە وەات.
ئەو ماوەیەی لەمەسکە بوو رەمانەکی بەناوی (شاری بە ریکلامەکان) نووسی. دوای گەڕانەوەی بە وەات نزیکەی چل لاپەڕەی لەگەڤارەکی ئەدەبی بەاوکردەوە، بەڵام دەزگای چاودەری رازی نەبوو بەاوکردنەوەکەی بەکەتا بگات. ساڵی 1963 رەمانی (جەنەڕاڵی سوپای مەردوو Gjenerali i ushtrisë së vdekur) ی بەاوکردەوە. تەیدا گیانی ئەلبانی کردووە بەئیلهام و ئاشنای چیرەکی جەنەڕاڵەکی ئیتاڵیمان دەکات کە دوای وەستانی سی ساڵ بەسەر جەنگی دووەم، لەحکومەتەکەی خەیدا فەرمانی پەکراوە لەگەڵ قەشەیەك بچەتە ئەلبانیا و بەدوای گەڕی ئەو سوپا ئیتاڵیانەدا بگەڕەت کە لەشەڕگەکانی ئەو شوەنە کوژرا بوون. هەرچەند جەنەڕاڵەکە بەوای بەو کارەی نەبوو، بەڵام ناچار بوو بەوات. لەوەدا ناخەشی زەر دەبینە. سەرەتا وەهای بەخەیاڵدا دەت سوپایەکی زەری هەیە، بەڵام لەژێر خاکدان و چەندان تەن لەفوسفەر و کالیسیەمیان پەکهەناوە. دواتر دەبینە جەنەڕاڵیکی ئەڵمانیش بە هەمان مەبەست هاتەتە ناوچەکە. لەکەتایدا لەتەڵەی خوەنی کوەە کوژراوەکەی، جەنەڕاڵە ئیتاڵییەکە بەدەست پیرەمەردەکی ئەلبانی دەکوژرەت.
ئەو رەمانە دەرگای ناوبانگی بە کاداری خستە سەرپشت و بە هەموو

لایەکیشی رەخساند چاو بەونەی ئەلبانیا و پاواوانیەتی دانیشتوانەکەی و داب و نەریتە جوانەکانیاندا بخشنن. لایەنکی دیکەی سەرکەوتنە گەورەکەی ئەو بەرهەمە لەوداییە کاداری لەداڕژتنیدا بەستایلی هونەری نووسینی رەمان و شێوونەوە بە ناو ژیانی واقیعیانەی گەلەکەی، زۆر پابەند بووە. دوای وەرگێڕانیشی بە سەر زمانی فەرەنسی، ناوەندە رەشنبیریەکانی ئەو وڵاتە، بانگهێشتی کادارییان کرد. لەفەرەنسا لەلایەن نووسەران و رەشنبیران پێشوازی گەرمی لێکرا و بەدەنگێکی رەسەن و بەهێزی پشت دیوارە ئاسنینەکانیان دانا. تا ئێستا ناوەرۆکی ئەو رەمانە دوو جار کراوە بەفیلمی سینەمایی.

ساڵی دواتر دیوانی (بەچی بیر لەو شاخانە بکەینەوە Përse mendohen këto male) و ساڵی 1965 رەمانی (دەندێ Përbindëshi) ی بڵاوکردەوە. لەو رەمانەیدا ئەسپی تەروادەی کردەتە هەوێن و هەوێیداوە رووداوێکی ئەفسانەیی بگێڕێ بە حاڵی ئەوسای وڵاتەکەی، پاش ئەوەی حکومەت هەوێیدا لەژێر هەژموونی دەسەاتی سڤیەتی بێتە دەر. ساڵی 1967 رەمانی (پەستی تەپڵ Lëkura e daulles) ی بڵاوکردەوە. ئەوەشیان بەرجەستەکاری ئەو قۆناغەیە کە ئەلبانیا لەساتی گەڕان بەخێوە بینی. ئەوە جگە لەواقیعی ژن لەچوارچیوەی دەربەگایەتی و کۆنەپەرستی ئەوسای کەمگەکەیدا. هاوکات لەو بەرهەمدا بە ئەوەی عەزیمەت لەدەروونی ئەلبانیەکان نیشان بدات، کەلەپووری ئەفسانەیی ئەلبانی بکارهێناوە. ساڵی دواتر هەمان رەمانی بەناوی (هاوسەرگیری Dasma) خستەوە بەر دیدە. ساڵی 1970 رەمانی (قەڵا Kështjella) ی بڵاوکردەوە. لەوەشیاندا چیرۆکێکی میللی ئەلبانی کردەتە هەوێن کە ناوەڕۆکەکەی پەداگرتنە لەسەر قوربانیدان بە مانەوە. تێیدا گەڕاوەتەوە سەدەی پانزدە و چیرۆکێکی مێژوویی خستەتە بەردید. کاتێك سوپا بەهێزەکەی عوسمانی هەڕەشەکوتەتە سەر قەڵایەکی کۆنی ئەلبانیا، گەلەکەی ناوی ملکەچ ناکەن و بەرگری دەکەن. ئەوسا بەو کارەی کاداری داوای لەگەلەکەی کرد، بە گەیشتن بەهێزی گەش پێویستە قوربانی بدەن. هەر بۆیە کاتی خەی لێکدانەوەی زۆر بە ئەو بەرهەمە کرا. تەنانەت هەندێك بەبەرجەستەکاری ئەو ململانێیە ئایدیالێژییەیان دادنا کە لەنێوان ئەلبانیا و رژێمی سڤیەتیدا هەبوو. هەر لەو ساەدا کاداری بووە ئەندامی پەرلەمانی وڵات و ماوەی دوانزدە ساڵ لەو شوێنە ماوە. بەوەش دەرگاکانی ناوەوە و دەرەوەی وڵاتی بەڕووەدا کراوە. ئەمەو بەهەی پەیوەندیشی لەگەڵ (ئەنوەر خواجە) ی سەرۆك، ناوبراو کردی بەسەرۆکی پەیمانگەی رەشنبیری. ساڵی دواتر رەمانی (چیرۆکی شاری بەرد Kronikë në gur) ی بڵاوکردەوە. تێیدا بەرەنگاری هەزە

ئەلبانییەکانی لەکاتی داگیرکاری لەجەنگی دووەمی جیهانی خستەتەوو، بەتایبەتی شارەکەی خەی کە چەن رووبەووی سوپای داگیرکەری ئیتاڵی و ئەڵمانی وەستان. هەروەها تەیدا ستایشی رەی ئەنوەر خواجەی کردووە لەپەشەویکردنی دەستە بەرگریکارە کەمونیستییەکان دژی داگیرکەری ئیتاڵی لەئەلبانیادا. ساڵی 1972 رەمانی (زستانی سەخت Dimiri i madhe) ی بەاوکردەوە. کە بەڵمانەکی سیاسییانە دادەنرەت، لەجەری ریالیزمی سەشیالیستییە. تەیدا وەنەی بارودەخی زستانی ساڵی 1961 ی کەشاوە کە ساڵی پەوەندیبەینی وەاتەکەی لەگەڵ یەکەتی سەڤیەتی و چوونە پاسەربازگەی چینی ماوی بوو. ئەو پەوەندیبەینەش بەخاڵی گەمارە خنکەنەرەکەی وەاتەکەی دادەنرەت کە هەموو لایەکی ژیانی ئەلبانیای تەکدا. دوای ئەوەی پەشتر یەکەتی سەڤییەت وەك دەروازەی ئەو وەاتە وابوو بەرەو رووی جیهان..

ساڵی 1975 رەمانی (پایزی پایتەخت Nëntori i një kryeqyteti) ی بەاوکردەوە. لەوەشدا هەوەدان بە رزگارکردنی شاری تیرانا لەژەر دەسەاتی داگیرکەری ئیتاڵی لەکاتی شاەوکانی جەنگی دووەمی جیهانی دەبینرە. ساڵی دواتر دیوانی (کات Koha) و ساڵی 1977 کە چیرەکی (ئاڵای رابرووEmblema e dikurshme) و ساڵی دواتریش رەمانی (Muzgu i perëndive të stepës) ی بەاوکردەوە. لەو رەمانەشدا لەڵگەی گەرانەوەی چیرەکی خەشەویستی نەوان کوڵکی ئەلبانی و کچەکی رووسی، یادگارییەکانی پەشوی خەی لەشاری مەسکە، خستەتە بەر دیدە. لەناو ئەو پەوەندییەش وەنەی جوانی مرەڤایەتی و کەمەایەتی کەشاوە، بەجەرەك کە چەندان رەهەندی ئەو دوو لایەنەی هەڵگرتووە. دوای ئەو کارە جارەکی دیکە بە مەژوو گەاوە و بەهەموو ئەو شتانەی هەڵگوت کە ئەلبانییەکان وەك کەلەپور پەشکەشیان کردووە. ئەوەش لەڵمانی (Komisioni i festës) دەبینرە کە هەر لەو ساڵدا بەاویکردەوە. تەیدا لەهەمان تەوەرەی رەخنەگرتن لەدەوەتی عوسمانی و سیاسەتە داگیرکارییە خوەناوییەکەی، لەڵژهەاتی ئەوروپا سوە دەخواتەوە. ەووداوەکی مەژوویی خستەتەوو کە لەمەژووی ئەلبانیادا ناسراوە، ئەویش بانگهەشتەکەی سوەتان مەحمودی دووەمە لەو کاتەی ویستی نەیارەکانی لەناوبەرەت کە ئاهەنگەکی گەورەی ساز کرد و دوای کەکردنەویان پەنج سەد کەس لەو میوانانەی لەناوبرد کە گوایە هەوەی جیابوونەوە و دژایەتیکردنی دەسەاتی عوسمانییان دەدا.

هەر لەساڵی 1978 رەمانی (پردی سە کەوانەیی Ura me tri harqe)

بەاوکردەوە. ناوەرکی ئەو رەمانەشی لەچیرەکەکی فەلکلەری گەلەکەی وەرگرتووە کە دەبەت (لەکاتی داڕژتنی بناغەی پردەك، بە ئەوەی تەکمە و بەتین بەت و بەنەمری و تاهەتایی بمەنەتەوە، پەویستە قوربانی بەسەری مرەڤەك یاخود گیانلەبەرەك بکرەت). ئەوەش ئاماژەیەکی دیکەیە بە واتای سیاسی ئەو رەژگارە. واتا داوای لەگەلەکەی کردووە بە بونیادنانی داهاتووی گەش، قوربانی بدەن. لەلایەکی دیکەوە ئەو رەمانە بەوەامدانەوەی رەمانی (پردی سەر رووباری درینا) ی ئیفو ئاندریتشی رەماننووسی سربی دادەنرەت. هەر لەو ساڵە رەمانەکانی (جەگەی شەرمەزاری Kamarja e turpit) و (نیسانی تەکشکاو Prilli i thyer) و (پاشالیکی مەزن Pashalleqet emadha) ی بەاوکردەوە. لەوەی دوایدا تیشکی خستەتە سەر کەسایەتی پادشایەکی تورکی کە دەیەوەت بەپشتیوانی رەژئاوا، لەدەسەاتی عوسمانی جیابەتەوە، بەام دەوەتی عوسمانی پلان لەدژی دەگەڵ و دواتر سەری لەجەستەی جیادەکاتەوە.

ساڵی 1980 کە چیرەکی (Gjakftohtësia) ی بەاوکردەوە. هاوکات لەگەڵانەوەی بە هەما و ئەفسانە ئەلبانییەکان، رەمانەکی دیکەی بەپەزی بەناوی (کە دەرونتینی هەناوە؟ Kush e solli Doruntinën?) بەاوکردەوە. لەو کارەشیدا پشتی بەئەفسانەیەکی دیکەی میللی بەستووە کە تەیدا برایەك لەمردن زیندوو دەبەتەوە تا بەرگری لەخوشکە ڤەندراوەکەی بکات. لەرەدا زیندووبوونەوەی برا، زیندووبوونەوەی گەلی ئەلبانییە کە ئەوسا وەك مردوو ملکەچی چارەنووس ببوو. ساڵی دواتر رەمانی (کەشکی خەونەکان pallati I éndrrave) ی بەاوکردەوە. تەیدا جارەکی دیکە بەگەڵانەوە بە سەردەمی دەسەاتی عوسمانییەکان، بابەتە گرنگەکەی پرسی تەتالیتاری و رەخنەگرتن لەژەمی ستەمکاری خستەتەوە بەردیدە. بەیە لەلایەن یەکەتی نووسەرانی وەات رەخنەی لەگیرا. ساڵی 1985 رەمانەکانی (رووناکی مانگ Nata me hënë) و (ساڵی خراپە Viti i mbrapshtë) و (Krushqit janë të ngrirë) ی بەاوکردەوە. هاوکات ئەنوەر خواجە دیکتاتەر و ستەمکار مرد کە ناوبراو بەهەموو جەرەك هەوەی دەدا لەو وەاتە بچووکەدا رژەمی تەتالیتاری پیادە بکات. بە رازی کردنی رژەمی سەڤییەتیش دژی کرانەوە و مامەڵەکردن لەگەڵ رەژئاوا بوو. ساڵی 1988 کاداری رەمانی (کەنسەرت لەکەتایی زستاندا Koncert në fund të dimrit) ی بەاوکردەوە. لەو بەرهەمەدا هاوشەوەی رەمانی زستانە مەزنەکە، ئاماژە بەپەوەندی بەینی دەسەاتی فەرمانەوای وەاتەکەی داوە. بەام ئەو جارە پەوەندی بەینەکە لەگەڵ رژەمی چینی دوای مردنی ماوتسی تەنگە. ساڵی دواتر رەمانی (دەسیەی ئەج Dosja

H.) ی بەاوکردەوە، کە تێیدا هەست بەو ململانێیە بەدەنگییە دەکرێت کە دوای خواجە لەسەر دەسەاتی وەات سەریهەدا. هەروەها ڕەخنەشی لەماوەی دەسەاتی ئەحمەد زوگەش گرتووە.
گومان لەوەدا نییە کاداری یەکەك بوو لەکەسە دیارەکانی ڕژەمی کەمونیستی پەشووی ئەلبانیا و لەسایەی ئەو ڕژەمەش لەهەموو نووسەرەکی دیکەی ئەو وەاتە زیاتر سوودمەند بوو. بەەام سایی 1990 بەر لەووخانی ڕژەمی دەسەاتداری وەاتەکەی و ڕووخانی گەورەی ڕژەمە کەمونیستییەکانی ڕژهەاتی ئەوروپا، کاتێك بەی ڕەخسا، وەاتەکەی جەهەشت و چووە پاریس. لەوێدا داوای مافی پەنابەری کرد و پاکانەی خەشی لەئایدیای کەمونیستی و ڕژەمی تەتالیتاری ڕاگەیاند. وەك دەنگەکی جیهانیش دژی ستەمەکانی پەشووی ناو وەاتەکەی دەنگی هەبەی. لەو وەاتە ڕۆگەزنامەی پەدرا و سایی دواتریش ڕەمانی (Ërndërr mashtruese) و کەچێرەکی (خەونی فریودەر Qorrfermani) و سایی 1992 ڕەمانی (هەەم Piramida) ی بەاوکردەوە. لەو ڕەمانەی دوایی پەوەندی بەینی خەی لەگەڵ حزبی کەمونیستی دەسەاتداری وەاتەکەی ڕاگەیاندووە. هەروەها تێیدا ڕازی نەبوونی کیوبسی فیرعەونی میسری بەناشتنی لەهەەمدا، هاوشێوەی فیرعەونەکانی پەشوو، وەك هەما بەکارهێناوە بۆ ئەنوەر خواجە، کە ناوبراو بۆپەچوانەوە ئاواتەخواز بوو لەناو جەرگەی تیرانای پایتەخت لەهەەمەك بنەڕەت. بەهەی ئەو ڕەمانە دەنگی گواستنەوەی گەی خواجە بۆ سەنتەری میوزیکی ڕژئاوایی بەرزبەوە. ئەو سەنتەرەی کە خواجە هەرگیز حەزی لەگوێگرتن لەو جەرە میوزیکە نەبوو. کەواتە ناوەرکی ئەو ڕەمانە پەچوانەی ڕەمانی زستانی سەختە کە لەوێدا خواجە وەك پاەوان دەرکەوتووە.

سایی 1994 ڕەمانی (سەبەر Hija) ی بەاوکردەوە، کە لەەژانی دەسەاتی خواجە بەنهەنی نوسیبووی. تێیدا لەنەوان دەخی ئەلبانیا لەسەردەمی خواجە و سەردەمی چاخەکانی ناوەند بەراورد کردووە. هەوڵیشیداوە لەناو پاەوانی ئەو کارەیدا کە بەرجەستەکەری خەیاتی، بتەواوی پاکانەی خەی لەەژەمی پەشوی وەاتەکەی نیشان بدات. سایی دواتر ڕەمانی (Shkaba) و سایی 1996 ڕەمانی (سپیریتوس Spiritus) ی بەاوکردەوە. هاوکات دوای مردنی کارل پەپەری فەیلەسوفی نەمسایی و بەریتانی، لەشوێنی ئەو لەئەکادیمیای فەرەنسی بۆ زانستی سیاسی و ئەخلاقی، کرا بەئەندامی تاهەتایی.
سایی 1998 ڕەمانی (شارەکی بۆ ریکلام Qyteti pa reklama) ی بەاوکردەوە. وەك پەشتر ئاماژەمان پێدا. لەو ڕەمانەیدا کاداری وەك گەنجەکی ئاواتخواز و هەچوو بۆ گەانکاری شەشگەانە، هەستی خەی

دەربڕیوە. پاڵەوانەکانی ناوی بەو هیوایەی دەسەڵاتداران شەرمەزار بکەن، هەوڵی وەرانکردنی ئایکۆنەکانی ناو کۆمەڵگەکان و دڵاندنی کتێبی پیرۆز دەدەن. هەر لەو ساڵە کە چیرۆکی (سێ گۆرانی ماتەمینی بۆ کۆسۆڤۆ Tri këngë zie për Kosovën) و شانۆگەری (وەرزی بزارکەر لەئێلەمپ Stinë e mërzitshme në Olimp) و ساڵی دواتریش کە چیرۆکی (دزینی خەوی شاهانە Vjedhja e gjumit mbretëror) و ساڵی 2000 ڕۆمانەکانی (گوڵە سارەکانی ئازار Lulet e ftohta të marsit) و (نەوەکانی هانکۆناتەکان Breznitë e Hankonatëve) و ساڵی دواتر کە چیرۆکی (لەبەردەم ئاوێنەی ژنێك Përballë pasqyrës së një gruaje) و ساڵی 2003 ڕۆمانەکانی (کچی ئاگامێنۆن Vajza e Agamemnonit) و (ژیان یاری و مردنی لول مەزرەك Jeta,loja dhe vdekja Lul Mazrekut) و (نەوە Pasardhësi) ی بڵاوکردەوە. لەوی دوایدا باسی لەووداوی خۆکوشتن یان تیرۆرکردنی محەمەد شیخێی پیاوی دووەمی ئۆوسای وەاتەکەی کردووە کە لەخانووە نوێیەکەیدا رووێدا. بۆگۆڕەی ئۆفسانە ئەلبانییەکانیش ئەو خانووە شوێنی تارمایی و گیانی مردووەکانە. ساڵی دواتر دیوانە شیعری (هێندێك دڵۆپی باران کەوتنە سەر شووشە Ca pika shiu ranë mbi qelq) و ساڵی 2005 ڕۆمانی (بابەتی گەمژەیی Çështje të marrëzisë) و دیوانی (ئاسمان بێ فۆرم Pa formë është qielli) و ساڵی 2008 ڕۆمانی (ئۆوارەخوانێکی هەڵە Darka e Gabuar) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (بەربەست: ڕەکویم بۆ لیندا بی E penguara: Rekuiem për Linda B) ی بڵاوکردەوە. لەوی دوایدا کە ڕووداوەکانی لەساڵانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووە لەشاری تیرانا، باسی لەبارودۆخی وەاتەکەی لەژێر سایەی ڕژێمی تۆتالیتاری کردووە. ساڵی 2010 ڕۆمانی (ڕووداو Aksidenti) و ساڵی 2013 کە چیرۆکی (Bisedë për brilantet në pasditen e dhjetorit) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (هەورەکانی تیرانا Mjegullat e Tiranës) ی بڵاوکردەوە. کە ئەوەی دوایی لەنێوان 1957 و 1958 نووسیبووی. ساڵی 2015 ڕۆمانی (بوکەڵە Kukulla) و کتێبی (Uragani i ndërprerë) و کە چیرۆکی (کاتی خۆشەویستی Koha e dashurisë) و ساڵی 2017 کتێبی (سێ وتار لەبارەی ئەدەبی جیهانی Tri sprova mbi letërsinë botërore) و ساڵی دواتر کە چیرۆکی (کورتە نووسراو لەیەك بەرگدا Proza e shkurtër, në një vëllim) و کتێبەکانی (سێ وتار لەسەر ئەدەبی جیهانی Tri sprova mbi letërsinë botërore) و (کاتێك فەرمانەدەکان شەو دەکەن Kur sunduesit grinden) و (بەرهەمە شیعرییەکان لەیەک بەرگدا Vepra poetike në një vëllim) بڵاوکردەوە.

جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێدا، کاداری کتێبی دیکەشی

بڵاوکردەوە. لەزربەی بەرهەمەکانیشی ئەفسانەی بەدزە هەستیارەکان ئاوێتە کردووە. ئەمەو لەهەندێکیشیان هێرشی کردۆتە سەر کەلەپور و شارستانی ئیسلامی. راشکاوانەش ئاماژەی بەوە دەدا ئیسلام بەربەستە لەبەردەم گەلی ئەلبانی بۆ گەیشتن بەشارستانی ئەوروپی. بەو کارەشی وەهای دەزانی لەبەدەستهێنانی خەڵاتی نۆبڵ، ئەو خەڵاتەی کە هەردەم خەونی پێوە دەبینی، نزیك دەبێتەوە. نۆبڵی پێنەدرا بەڵام چەندان خەڵاتی مەزنی جیهانی بەدەستهێناوە، لەوانە ساڵی 1992 خەڵاتی موندیل سینۆ دیل دوکا و ساڵی 2005 خەڵاتی مان بوکەری و ساڵی 2009 خەڵاتی میر ئێستوریاس و ساڵی 2015 خەڵاتی قودسی ئەدەبی و مەدالیای جوقێی شەرەف و ساڵی 2016 خەڵاتی نیشتمانی ئەلبانی و ساڵی 2018 خەڵاتی نێنێی نیودەوڵەتی و ساڵی 2020 خەڵاتی نیوستادی نیودەوڵەتی پێبەخشرا. ئەوانە و چەندانی دیکەش.

ئێنیس خۆشەویستی گیانم..
شاکارێکی ئەندێشەی مەزووبی..

ئاکۆ عەبدوڵڵا

ڕۆمانی (ئینیس خۆشەویستی گیانم Inés del alma mía) یەکێکە لەڕۆمانە کاریگەر و وروژێنەرەکانی ئیزابێل ئەللیندی ساڵی 2006 بڵاویکردەوە. کە لەجۆری ئەندێشەی مێژوویی و بایۆگرافییە، هەروەها ڕۆمانێکی داستانییە لەبارەی خۆشەویستی و جەنگ. تێیدا وروژێنەرانە وێنەی تراژیدی شاڵاوی داگیرکاری ئیسپانی بۆ هەردوو وڵاتی پیرۆ و چیلی، لەناوەڕاستی سەدەی شانزدە، کێشاوە. کە ئەوسا ئەو ناوچانە بەوڵاتی هیندی نوێ ناودەبران. لێرەدا ئەللیندی هەروەك لەڕۆمانەکانی پێشووشی، مێژووی ئەمەریکای لاتینی لەگەڵ مێژووی ژیانی خۆی، بەتایبەتی لەڕووی سۆز و مرۆڤایەتی، هاوسەنگ کردووە. ئەو جارەشیان پابەندی خۆی لەگەڵانەوەی ڕێچکەی ئەو مێژووە نواندووە کە داگیرکەر بەدڕوشمی موژدەبەخشی، شێتانە وەك تەماحکار بەدوای سامان و زێڕدا دەگەڕێ. بەبێ گوێدان بەبنەماکانی مرۆڤایەتی. ئەمەو تێیدا لەکێشانی لایەنی مرۆڤی و ململانێ ئەزەلییەکانی ئافرەتێك، تەواو سەرکەوتووە. ئەو ئافرەتەی کە (ئینیس سوارێزی) ناوە، بەو کچانە دەچێت کە بەبەهێزی و ژیری و هەستکردن بەدادوەری مرۆڤایەتی و بەزەیی و حەزکردن لەمەعریفەت و قەزهاتن لەدەسەڵات و پابەندبوون بێنەریت، ناسراون و لەڕووبەڕووبوونەوە و بەرگەگرتنی سەختییەکانیش توانادارن. ناوبراو لەچاخی ستەمکاریدا لەگەڵی پێوەندیکردن بەپیاوێك، دەیەوێت بیاری ڕووبەڕووبونەوەی هەموو جۆرە پاڵەپەستۆیەکان بدات و دژی نەریتە چەقبەستووەکانیش بوەستێ و ڕێچکەی ژیانیش لەدەرەوەی یاساکانی کۆمەڵگە بگرێتەبەر. سەرتاپای ڕۆمانەکەش بریتییە لەگێڕانەوەی ژیان و بەسەرهاتەکانی ئەو خاتوونە بۆ ئیزابێلی کچی هاوسەری دووەمی. گێڕانەوەی چۆنیەتی هاتنی ئەو لەگەڵ سوپای داگیرکەری ئیسپانی بۆ وڵاتەکانی پیرۆ و چیلی. لەهەندێك شوێنیش گێڕانەوەی بەسەرهاتەکانی وەك ئەوەی لێدێت ئیزابێلی کچی لەبەرامبەری وەستابێت و موخاتەبەی بکات. بەڵام لەبەر ئەوەی لەوشوێنانە ئەویان تەنیا گوێگرە بێیە خوێنەر هەست بەبوونی ناکات.

ئینیس کە سەرگوزەشتەکانی دەگێڕێتەوە لەتەمەنی پیری دایە و گێڕانەوەکانی مەستانە خوێنەر بەرەو رابردوو کێش دەکات. سەرەتا لەساڵی 1526 لەکاتی ژنهێنانی کارلۆسی پێنجەمی ئیمپراتۆر. کە ئۆوسا ئەویش بەخوان دی مالگای خۆشەویست و هاوسەری یەکەمی دەگات. هێندەی پێناچێت دەرك بەسرووشتە ڕاستەقینەکەی ئەو دەکات، کە تەنیا کەسێکە شەیدای کچە. دوای لەیەك دوورکەوتنەوەیان کار بەوە دێگات

بەرەو هیندی نوێ بڕوات. دواتر لەگەڵ گەنەوەی بۆ ناو باوەشی خێزانە نەریتخوازەکەی، بڕیار دەدات پەیوەندی بەخوان بکاتەوە. لەبەر دڵسۆزی نا، بەڵکو لەبەر ئەوەی بەدوای ئازادیدا دەگەڕا. دواتر بە (پیدرێ بالدیبیا) ی سەرکردەی دڵێر دەگات. لەنێواندا پەیوەندی خۆشەویستی گەرم دەستەکایە. بەیەکەوە رووەو بەدیهێنانی خەونەکانی پیدرێ دەچن. کە بریتییە لەملپێکچکردنی دانیشتوانی زەویییەکانی چیلی. پیدرێ لەلایەن سەربازی سەرکەوتنی زێر بەدەستدەهێنێ و ئێنیسیش زێر یارمەتی دەدا. ئینجا لەبەر شاوەیەك لەدوایەکەکانی هیندییەکان، پیدرێ ناچاردەبێ بۆ داواکردنی یارمەتی و نوێکردنەوی پەیوەندی، سەردانی ئیمپراتۆر کارڵسی پێنجەم بکا. لەوێدا لەگەڵ ئەو هەموو دڵێری و ئازایەتی، کەچی نایبەخشن و لەسەری فەرز دەکرێ دەست لێئێنیسی دوێبەر و ئەفسونگەر و شەڵانگێز (هەروەك لەپروپاگەندەکان وەها ناودەبرا) هەبگرێت. پاش وتووێژێکی درێژ، ئێنیس بڕی دەردەکەوێت مافی مانەوەی لەو وڵاتە نوێیەی، مەرجە بەشووکردنێکی شەرعییانە. لەگەڵ بەهیوابوون، وەهای بەخەیاڵدا دێت، پیدرێ دەستی لێهەڵگرتووە، بۆیە بڕیار دەدات شوو بکاتەوە. ئەو جارەیان شوو بەرێدریگێ دەکات. کاتێکیش کارەساتی کوژرانی پیدرێ دەبیستێ، یەکجار دڵگران دەبێت. چونکە تا کۆتایی ژیانی بەتاکە خۆشەویستی خۆی دادەنا.
لەو ڕۆمانەدا ئەللیندی لەگەڵ ئەوەی باسی لەهەرشی داگیرکاری ئیسپانییەکان و چەوساندنەوەی خەڵکە ڕەسەنەکەی ئەمەریکای لاتینی کردووە، کەمەڵك چیرۆکی سەرکێش و سەرچلیشی تێکەڵ بەخۆشەویستی کردووە. هەموو ئەوانەش لەتوانای گێڕانەوەی ئێنیس بەدیدەکرێن.

ئاکۆ عەبدوڵا

- ئیزابێل ئەللیندی ڕەسەن چیلی- ئەمەریکی (لەدایکبووی 1942) یەکێکە لەنووسەرە دیارەکانی جیهان. لێبوارەکانی ڕۆمان و شانۆ و کورتە چیرۆك و ڕۆژنامەنووسی شۆنپێنجێی دیارە. هەروەها ڕێبەرێکی دیاری ڕێبازی جولانەوەی ڕیالیزمی ئەفسوناویە. بەهۆی ڕۆمانە وروژێنەر و کاریگەرەکانی کە لەناویاندا لێزانانە ئەندێشە و رووداوی واقیعی ئاوێتەی یەکتری کردووە، دەمێکە بە خەڵاتی نۆبێ کاندید دەکرێت. هاوکات وەك ژنێکی چالاکی بواری مافەکانی ئافرەت و ئازادی

مرۆڤیش، کەسێکی کارایە.

- لەکاروانی نووسینیدا ئەللیندی کەمەڵك ڕۆمان و شانۆگەری و کتێبی بڵاوکردۆتەوە. لەڕۆمانەکانی (ماڵی تارماییەکان)، (پڕسەلین کچە قەڵەوەکە، (لەخۆشەویستی و سێبەرەکان)، (ئیفا لونا)، (پلانی بکۆتایی)، (کچی بەختەوەری)، (پڕترێتی سیپیا)، (شانشینی ئەژدیهای زێڕین)، (دوورگەی ژێر دەریا)، (ئاشقی ژاپۆنییەکە)، (ڤیۆلیتا)، (جەنگەڵی کورتە باڵاکان) کە ئەوەی دوایی تایبەتە بەمنداڵان. لەشانۆگەریەکانیشی (باڵوێزەکە)، (من ترانستۆ ستۆمم)، (حەوت ئاوێنە). لەکتێبەکانیشی (پاوڵا) و (ئەفرۆدیت) و (کۆی ڕۆژەکان) و ئەمانە و چەندانی دیکە.
- لەپای بەرهەمە ئەدەبییەکانیشی چەندان خەڵاتی جیهانی بەدەستهێناوە لەوانە: (گراند پرێکس دیڤاژینی) ، (کۆلیمای ئەدەبی)، (پریمێی پۆرتوگالی)، (لۆس ئەنجلۆس تیمیسی)، (گابریلا میسترالی چیلی)، (خەڵاتی ڕەخنەگرانی ئەمەریکی)، (ئامیشی دی کابریا)، (دونا سیتا دی ڕۆما)
- جێگای باسە ئەللیندی لەبارەی خۆیەوە وتویەتی : "من ئافرەتێکی سیاسیم. مژووی شاراوەی خۆشەویستی و سێکس و سێز دەنووسم. بەبێ گرنگیدان بەهەکارە ئابووریەکان کە خولقێنەری ڕووداوەکانی مژوون. خەکانی دیکە هەیە لەو لایەنانەیان کێیوەتەوە. من گرنگی بەوە دەدەم کە لای خەکی ڕووەدەن. گرنگی بەدایکم و داپیرەم و کەسە نزیکەکانم و ژنانی سەر شەقام و منداڵان دەدەم، کە هەرگیز ئاوە لەنوسراوە ڕەسمییەکاندا تۆمارنەکراون".

نامەکەی میر جەلادەت بەدرخان بێ مستەفا کەمال و

خوێندنەوەیەك.. نووسینی/ جوان شێخ.. وێرگێڕانی/ ئاكۆ عەبدوڵا

مانگی ئەیلولی ساڵی 1990 ئەو نامەیەی میر جەلادەت بەدرخان بۆ مستەفا كەمال ئەتاتورکی نووسی بوو، لەلایەن رەوشەن بەدرخان لەژێر ناوی (نامەیەك بۆ سەرۆك كۆماری تورکیا، بەڕێز مستەفا كەمال پاشا) بەوەرگێڕدراوی بۆ سەر زمانی عەرەبی و لەشێوەی كتێبێكی 71 لاپەڕەی مام ناوەندی لەدەزگای (دلاوەر زنكی) بڵاوكرایەوە.
لێكدانەوە و هەڵسەنگاندن:
میر جەلادەت لەدەستپێكی نامەكەیدا رووخسارەكانی نەتەوەی كورد وەك سەرجەم نەتەوەكانی دیكەی دنیا بەدیاردەخا و هۆكار و مەبەستی نووسینەكەشی دەبەستێتەوە بەجێدانی لێبوردنی گشتی لەسەرتاسەری وڵات و بەبۆنەی جەژنی دۆ ساڵەی دروستكردنی كۆماری تورکیا و كۆمەڵێك هۆكاری دیكەوە. لەدوایدا بەهەڵدانەوەی چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی نەتەوەكەی، چووەتە ناو باس و ئاماژەی بەوە كردووە (ئەحمەدی خانێ) ی شاعیر، یەكەم موژدەبەخشی نەتەوایەتی كوردە و لەشاكارە نەمرەكەی (مەم و زین) دا بەووونی ئاو هەستە بەدیار دەكەوێ. ئینجا هاتۆتە سەر باسی راپەڕینەكانی گەلی كورد و تێدا لایەنەكانی كێشەكەی بەدرێژایی مێژوو لەسەر شێوەی تایەفەگەری ئایینی و یاخیبوونی خۆایەتی، وەك ئەو شێوە هاوچەرخەی كە ئەوسا لەئارادا بووە، دەربڕیوە. لەلایەكی دیكەوە دەرەنجامی سەرجەم هەوڵ و راپەڕینەكانی، بەدەربەدەربوون هێناوەتەوە كە دووچاری كۆمەڵگەی كوردەواری بوون، بەهەموو چین و توێژەكانییەوە، هەروەك دەفەرموێت : "لەكاتی گەشتكم بەكوردستاندا ساڵی 1919 تووشی یەكێك لەو كاروانە كۆچپێكراوانە بووم كە لەشاری حەلەب هاتبوون و بەرەو شوێنی خۆیان دەگەڕانەوە. لەقسەكانیان دەركەوت لەكاتی دەربەدەربوونیان ژمارەیان 4485 كەس بوو كەچی تەنیا 255 كەسەیان مابونەوە". هەروەها لەنامەكەیدا رووداوێك دەگێڕتەوە كە رۆژنامەنووسێك بۆی باسكردووە و نەشیویستووە ناوی بهێنرێت تا خاكی تورکیا جێدەهێڵێت. لەبەر گرنگی باسەكە بەتەواوی دەیخەینەوو "لەنزیك ئەو شوێنەی كارمان تێدا دەكرد دێیەكی خامش هەكەوتبوو. زۆر جار ئێمە بەسواری وڵاخ رووماندەكرد. تا ئاشنایەتیمان لەگەڵ پیاوێكی كورد پەیدا كرد كە تەمەنی 102 ساڵ بوو. هەر جارەی

كە دەچووینە ئەو ئاواییە چەندان كاتژمەرمان لەگەڵ ئەو پیاوە دونیا دیدە بەسەر دەبرد، جارێكیان پاش تێپەڕبوونی دوو هەفتە غەریبێمان كرد و سوار بووین بەرەو ئاواییەكە. مامەی كورد هەر كە چاوی بەئێمە كەوت بزەیەك زایە سەر رووی، بەڵام سەرەتا هەڵنەستا و بەرەوڕوومان نەهات و داوای لێبوردنی لێمان كرد كە روانیمان قاچەكانی ئاوساوە و لەبەر لێدان و ئازار، شین هەڵگەڕاون. لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵی دەدا لەبەرمان هەستێ، بەڵام ئێمە نەمان هێشت و لەدەوریدا كێمەڵمان بەست. ئەویش كەوتە گێڕانەوەی رووداوەكە و وتی : "دێندەكان پێش دوو هەفتە هاتنە گوندەكەمان بێ كێكردنەوەی چەك، ئێمە چەكمان لە كوێ بوو؟ هەرچی هەمان بوو كاتی خێی بێ (كەمال پاشا) دامان بەبنكەی پێلیس. تەنانەت موسێكیشمان لەلا نییە. لاوەكانمانیان بەزێر راپێچ كرد و بردیانن، كە تا ئێستا نازانین لەكوێن و نەگەڕاونەتەوە. كاتێك بێ لای من هاتن، زێرم تكا لێكردن، بەڵام هیچ سوودی نەبوو، لەزەوییان گەوزاندم و نزیكەی چل قامچییان لێدام و خوێن لەقاچەكانم رێچكەی بەست و لەهێش كەوتم. لەو ساوە وەك دەبینن من كەوتووم". لێمان پرسی : "بێچی ئاوایان لێكردی؟". بەبێ بیركردنەوە وتی : "چونكە كوردم، تێناگەم كەمال پاشا نایەوێت لەوێاتدا كورد هەبێت". یەكسەر بێدەنگ بوو. تاوێك خێی رێك كرد و چاوەكانی بەخێیدا گێڕاو بەردەوام بێوە و وتی "نەخێر، ئەوەی وتم هەڵە بوو. كەمێك لەمەوبەر هەڵەیەكم كرد. ئێمە كاتی خێی كورد بووین، بەڵام ئێستا هەر هەموومان بووینە تورك. ئەوەی لەو وێاتەدا دەژیەت هەر هەمووی تورکە، كەمال پاشا بەو جێرەی وتووە…".

ئەو پیاوە كێڕە لەهەموو شتێ دەترسا تەنانەت لەئێمەش، وای بەخەیاڵدا دەهات دەچینە بنكەی پێلیس و شكاتی لێدەكەین. ئەو رووداوەم هەرگیز لەبیرناچێتەوە. چێنم لەبیربچێتەوە؟ عەقێم قبوێی ناكات. مرێڤ چێن دەتوانێت دەست لەپیاوێكی هێندە پیر بوەشێنی كە تەمەنی بەدوو ساێ لە سەرەوەی سەد بێ. یان منداڵێك تەمەنی دوو ساڵان بێت؟!"

میر جەلادەت بەشێكی گرنگی نامەكەی بێ زمان تەرخان كردووە، بێیە پێویستە ئێمەش هەڵوەستەی لەبەردەمدا بكەین. ئەو زمانەكانی دابەشی سەر سێ بەش كردووە.

یەكەمیان: زمانە پێكهاتووە سادەكان: كە زمانە سەرەتاییە دابێاوەكان دەگرێتەوە و شێوەكانی زمانی چینی، وەك نموونە هێناوەتەوە.

دووەمیان: زمانە پێوەلكاوەكان، وەك زمانی تورکی.

سێیەمیان: ئەو زمانانەی كە بەئاسانی خێیان دەگونجێنن. ئەوەشی دابەشی سەر دوو جێر كردووە، زمانی كوردی لەجێری زمانە ئاریەكان

داناوه.
میر جەلادەت لەنامەکەیدا ویستویەتی وەڵامی ئەو زانا زمانەوانییە تورکە بداتەوە کە لەسەرژمێریەکەیدا وشە کوردییەکانی بە (8428) وشە داناوە، بۆیە دەڵێت : "ئەو نووسەرەی ساغکردنەوەی زمانەوانی ئەنجامداوە و پشتی بەزانیارییەکانی دکتۆر فەریجی ئەمانی بەستووە کە ئەویش بەهەمان مەبەست ویستوویەتی وا دەربڕێ کە کورد لەهەسەنایەتی تورکەوە هاتبێ و کتێبێکیشی لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی کۆچکردنی گشتی ئەو کات بڵاوکردبێتەوە و لیستێکیشی سەبارەت بەوشە کوردییەکان بەو شێوەیە داڕشتووە:

ناوی زمانەکان	ژمارەی وشەکان
پەهلەوی کۆن	370
زەند	1240
تورك (تورکمانی کۆن)	3080
ئەرمەنی	220
عەرەبی (بەتورك کراو)	3000
کوردی	300
فارسی (بەتورك کراو)	1030
چەرکەس	60
کەرجی (ئەلبانی)	20
کلدان	108

کەچی دکتۆر جەلادەت لەوەڵامدا زۆر بەوردی و ئاگادارییەوە وتویەتی : "تەنیا کێی وشە کوردییەکانی شێوەزاری کرمانجیم (کەشێوازی تایبەتی ئاخافتنی خۆیەتی) سەرژمێر کردووە، توانیم (13090) وشەی رەسەنی کوردی لێ دەستگیر بکەم".
خۆ ئەگەر ئێمە بەگیانی نەتەوەییش نەڵێین و وەك زانا زمانزانە تورکەکەش پشت بەدکتۆر فەریج ببەستین و لێکدانەوەکەی میر جەلادەتیش بەدوور بگرین، تەنیا بەدانان بەهەبوونی (300) وشەی رەسەنی کوردی، بەگەنامەیەکی حاشا هەڵنەگرمان دەکەوێتە دەست، بێ سەلماندنی بوونی گەلی کورد. هەرچەندە ئەگەر سەرژمێری راستەقینەش بێ وشە رەسەنە دوور لەنەتەوەکانی دیکەی کورد نەکرابێ.
هەروەك وتمان دکتۆر جەلادەت زمانی کوردی لەجێری ئاری و زمانە خۆنجێنە ساناکان داناوە کە بەنەرم و نیانی دەناسرێتەوە و بەئاسانیش توانای توانەوەی وشەی بیانی تێیدا دەبینرێ. بۆ ئەوەی وشەیەکی نوێی کوردی لێدابڕێژرێت. (من لەو ڕوانگەیەوە بۆچونی تایبەتیم هەیە کە لەداهاتوو دەیخەمەڕوو). بەڵام بەڕوای دکتۆر جەلادەت زمانی تورکی زمانێکی ناوەندییە و لەتوانایدا نییە هەمان

کاردانەوەی تێدا بەرجەستە بێت. لەبەرامبەر زمانی عەرەبیشدا بەدرێژی دەدوێت و دەڵێت : "زمانی عەرەبی ئاری نییە، بەڵام لەگەڵ زمانی کوردی لەنەرمی و خۆگونجاندا، یەك دەگرێتەوە و کورد دەتوانێت وشەی عەرەبی لەناو زمانەکەیدا بتوێنێتەوە و وشەی دیکەی لەنوێوە لێ دابڕێژێتەوە". لەدوایدا زێر وشەی کوردی هێناوەتەوە کە لەبنچینەدا عەرەبین، بۆ نمونە وشەیcivat کە لەوشەی (جماعە cimat) ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، بەڵام لەکوردیدا (m) گۆراوە بە (v) و وشەکە بێتەcivat .

سەبارەت بەپێوەندی نێوان زمانی کوردی لەگەڵ زمانی فارسیشدا کە تا ئێستا لێکۆڵینەوە لەسەریاندا بەردەوامە، دکتۆر دەڵێت : "ئەو دوو زمانە زێر لێك نزیکن کە زێر ئاسایی مرۆڤ بڵێت ئەوانە دوو شێوەزاری سەر بەیەك زمان بن". لەدوایدا دکتۆر دەیەوێت بیسەلمێنێ زمانی کوردی زێر دەوڵەمەندە، ئەو وتەیە دێنێتەوە کە پەیامبەری تورك (زیا گۆکالپ بەگ)() کاتی خۆی وتویەتی : "زمانی کوردی دەوڵەمەندترین زمانی رۆژهەڵاتییە، بەزمانی عەرەبیشەوە". لەبەر گرنگی پێدانی دکتۆر جەلادەت لەناوەڕۆکی نامەکەیدا بەزمانەوانی، ئێمەش بایەخی زێرمان پێدا. دەبێت ئەوەشمان لەبیر نەچێت میر جەلادەت ماوەیەکی زێر سەرقاڵی ساغکردنەوەی وشە کوردییەکان بووە و یەکەم کەسیش بووە ئەلف و بێی لاتینی کوردی داڕشتووە. لەپاش ئەوە باس لەلایەنەکانی دیکەی نامەکە دەکەین. لەشوێنکی دیکەدا مەبەستی وڵاتە بەهێزەکانی رۆژئاوا سەبارەت بەتورکیا، ئاوا بۆ مستەفا کەمال باس دەکات : "وڵاتانی زلهێزی ئەوروپایی دەیانەوێت تورکیا لەئاسیا و دەوروبەری رووسیا بەدوور بگرن". لەکۆتایی نامەکەشیدا سەرسوڕمانی خۆی بۆ ئەتاتورك دەردەبڕێ کاتێك باس لەهەوڵی لەناوبردنی گەلێك دەکات کە خاوەنی سەرجەم رووخسار و بنەماکانی نەتەوایەتی خۆیانن. سەرسوڕمانییەکەی دکتۆر لەگۆڕانکی ئەمەریکی هەقوڵاوە کە تێیدا هاتووە (لەولایەتی کالیفۆرنیا خێڵێك لەخێڵەکانی هیندییە سوورەکان تەنیا ژنکی تەمەن نەوەت ساڵە و پیاوکی سەد ساڵەیان لێ مابوە. بەمەبەستی شۆن بزرنەبوونی ئەو خێڵە، حکومەتی ئەمەریکی رۆکخراوکی زانستی نارده شوێنەکە بۆ لێکۆڵینەوە لەبارەی پاشماوەی خێڵەکە. رۆکخراوەکە بەشەو و رۆژ بەردەوام لەکار و لێکدانەوە دابوو لەسەر چۆنیەتی داب و نەریت و شێوازی ژیانیان. بۆ ئەو مەبەستەش یەکە یەکەی قسەکانی دوو شاهیدەکەی لەسەر ریکۆرد تۆمار کرد). ئەی باشە ئێستا دەبێت چارەسەری کێشەی کورد چۆن بێت؟ دکتۆر رووڵکردنەوەی گونجاو بۆ چارەسەری کێشەکە دەخاتە بەردەم مستەفا کەمال و لەدوا دێڕی نامەکەیدا دەڵێت : "بەبانگەوازی رەسمی، دانبنێن بەبوونی کورد و

مژوو و نەژاد و مافی بەردەوامبوونی ژیانی”. چەندان تبینی و بچوون: 1- دیرکی نووسینی نامەکە ساغ نەکراوەتەوە، تەنیا ئەوەندە نەبە کە بەبەنەی دە ساە تپەبوون بەسەر دامەزراندنی کماری تورکیا و بیاردانی لبوردنی گشتییەوە نووسراوە. 2- ئایا نامەکە گەیشتووەتە دەست ئەتاتورك یان نا؟ بەچ شوەیەك؟ ئایا لەشونکی دیکەی وەك گڤار و رژنامەکان باوکراوەتەوە؟ لەاستیدا یەکەم لپرسراو لەبەردەم راستی نامەکە وەرگی بابەتەکە خوالخشبە رەوشەن بەدرخان و دەزگای باوکردنەوەی (دلاوەر زنکی) یە. 3- هەر کەسك زر یان کەم لەسەر کوردی نوسیبە لەهەر سەردەمك، میر جەلادەت لەباسکردنی کوردستانی لکاو بەسوریا، خی بەدوور گرتووە و هەیەکەشی رەنگبە بە ئەوە بگەتەوە کە خی لەسوریا جنشین ببوو. 4- بچوونکی گرنگم لەسەر ئەو بەشەی نامەکە هەیە کە تایبەتە بەزمانەوانی. دکتر جەلادەت زمانی کوردی بەئاری بەستووەتەوە، کەچی زیاتر پی لەسەر وشە بەکوردی کراوەکاندا گرتووە. بەبوای من ئەو تەنیا لایەنە لاوازەکانی زمانە شیرینە دەوەمەندەکەمانی دەربیووە. هەرچەندە ئمە زر چاك لەمەبەستی روونکردنەوەکەی دەگەین، بەام چاکتر وابوو وشە کوردییە رەسەنەکانمان بەنموونە بە بنتەوە نەك وشە داژراوە عەرەبییەکان. هەرچەندە ئاماژەشی بە کردوون، بەام هیچ نموونەیەکی ریز نەکردووە. ئەگەر بین کوردی و عەرەبی هەردووکیان ئاسان و نەرمن و کوردی و فارسیش دوو شوەزاری یەك زمان بن، هەروەك دکتر ئاماژەی بە کردووە و زمانی کوردیش سەر بەزمانەکانی ئاری بت، کەواتە لەزمانەکانی ئەمانی و یانانی و ئینگلیزی و فەرەنسی زر نزیك دەبتەوە. بو پیە دوورنییە لەداهاتوودا شڤینییەك بەپشت بەستن بەبچوونەکەی دکتر جەلادەت، وشە کوردییەکان بە سەر رەسەنایەتی ئەو جرە زمانانە بگتەوە. سەرچاوە : گڤاری (الحوار) هەردوو ژمارەی (18 – 19) زستان و بەهاری 1997 – 1998 () شاعیر و نووسەر و تیرداژی نەتەوەیی و پشەنگی کمەناسانی تورکە. بەباوکی نەتەوەی تورکی دادەنرت. سای 1875 لەئاماد هاتە دونیا و سای 1924 لەشاری ئیستەنبول کچی دوایی کردووە. یەك لەبەرهەمەکانی بەناوی (مژووی هزەکانی کورد) کە دوای خی باوکراوەتەوە. (وەرگ)

ورگانی/ ئاک عبدوا

یەسا دوا کەوگەی تەکمەی ئەدەبی لاتینی.. ئاکۆ عەبدوڵا

لەڕۆژی 13ی نیسانی ئەم ساڵی ماریۆ ڤارگاس یۆسای گەورە نووسەری پیرۆیی لەشاری لیما کۆچی دوایی کرد. ناوبراو لەو جۆرە نووسەرانەبوو کە ژیانی سەرچلیانە و پڕ لە هەڵدێر و تەنگەسات هەڵدەبژێرن. لەتەك ئەکتاڤێ پاز و خۆلیۆ کورتازار و خۆرخی لویس بۆرخیس و گابرییل گارسیا مارکیز و کارلۆس فوینتیس، و خوان رۆلفۆ کەوگەیەکی دیکەی پتەو و کاریگەری ئەدەبی ئەمەریکای لاتینی بوو، بۆتایبەتی نووسەرانی ڕۆوتی بوم. نازناوی بۆلزاکی ئۆو کیشوەرێی پڕدراوە. ناوبراو لەسەرەتاوە وەهای لەنووسین دەوانی، هەما و هەکاری کاریگەرە بۆ ڕووبەووبوونەوەی ستەم و چەوساندنەوە. لەو ساوەش بەهەمان تووەیی سەردەمی دەستبەسەرداگرتن، نەك تەنیا لەوەاتەکەی خۆی بەڵکو لەزۆر بەشی کیشوەرەکۆ هەوێی پەردە هەماین لەسەر گەندەیەکان و بەدیارخستنی دیاردە نابەجێیەکانی داوە، بۆیە ماوەیەکی درێژ سەرچلیانە و لەدەرەوەێ وڵاتەکەی ژیا.

خۆرخی ماریۆ پیدەر ڤارگاس یۆسا ناسراو بەماریۆ ڤارگاس یۆسا Mario Vargas Llosa ڕۆژی 28 ی مارسی ساڵی 1936 لەشاری ئاریکەیپای پیرۆ هاتە دنیا. ئەوسا باوکی سەری هەگرتبوو و لەدایکی جیابۆوە، بۆیە یۆسا لەگەڵ دایکی لەماڵی باپیری دەژیا. هەندێ پێنچوو لەبەر

ئەوەی باپیریشی لەکۆمپانیایەك كاری دەكرد كە تایبەت بوو بەچاندنی لۆكۆ، كۆمپانیاكەش رایسپارد بەرەو وڵاتی پۆلیڤیا بچێت تاكو لەو وڵاتەش ئەزموونی لۆكە چاندن بەسەركەوتوویی ئەنجام بدات، بۆیە یەسا لەگەڵ دایك و ئەندامانی دیكەی خێزان، بەرەو ئەو وڵاتە چوو. ئەم جگە لەوەی هەیەك لەهەیەكانی چوونی دایكی لەگەڵ باپیری بۆ دەرەوەی وڵات، بۆ ئەوە دگەڕێتەوە، ئەوسا دایكی زۆری پێناخۆش بوو وەك ژنێكی تەماقدراو لەناو خەڵكانی دەوروبەر دەربكەوێ. بەو جۆرە تا ساڵی 1946 لەوێدا مانەوە. دواتر گەڕانەوە وڵات. پاشان بۆ یەكەم جار یەسا بەدیداری باوكی گەیشت كە تا ئەوسا وایزانی بوو مردییە. دواتر لەشاری لیمای پایتەخت درێژەی بەخوێندندا و لەتەك خوێندیش زۆر شەیدای خوێندنەوەی رۆمانە سەرچلیەكانی نووسەرە ئیتاڵی و فەرەنسییەكان بوو. ئەوسا ئەدەب لای ئەو هەمای هەگەڵانەوە بوو لەدەسەڵات. ئەمەو لەبەر ئەوەی ئەو چیرۆكانەی بەلایەوە كاریگەربوون حەزی نەدەكرد كۆتاییان بێت، بۆیە وەك پاشبەند لای خۆی بۆی زیاد دەكردن. دواتر باوكی بەزۆر ناردییە قوتابخانەی سەربازی، (لینشیو برادۆ) ی شاری لیما، بەو بۆچوونەی سیستەمی نوێ وەهای لێدەكات پێبگات، كەچی ئەو بەناچاری ئەو ڕێگەیەی گرتەبەر. هاوكات وەك شێت و یاخی كەوتە سەر خوێندنەوە. لەنووسینیش نزیكبۆوە. ئەوسا كورتە چیرۆك و شیعری دەنووسی. دواتر باوكی چووە ئەمەریكا و جارێكی دیكە لێی دووركەوتەوە. سەبارەت بەباوكی، یەسا وتبووی : "خۆشم نەدەویست بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا قەرزاری ئەوم. ئەو وەهای لێكردم ئازادبم. وەهای لێكردم رقم لەهەموو جۆرە پاڵەپەستۆیەك و باڵادەستییەك بێتەوە، ئەو نەبا نەدەبووم بەو نووسەرە"

كاتێك قوتابی ساڵی دووەمی ئەكادیمیای سەربازی بوو، كەوتە ژێر كاریگەری شاكارەكەی (بنەوایان) ی ڤیكتۆر هوگۆ. ئەوسا یەكەم دەقی شانۆیی بناوی (هاتنی ئینكاكان La huida del Inca) ڕادەژێت و لەسەر شانۆ پێشكەشی كرد. هاوكات بۆ گۆڤارێكیش دەینووسی. دواتر لەزانكۆ، مافی خوێند. هەر ئەوساش دەركی بەوەكرد هەرگیز نابێتە پارێزەر چونكە بۆای بەو كارە نەبوو. دواتر بۆ ماوەیەك بووە مامۆستا. ئینجا لەئیسپانیا مینحەی خوێندنی پێدرا و چووە مەدرید و لەوێشدا ساڵی 1959 چووە پاریس. لەو شارە كەوتە ژێر كاریگەری كتێبی مەدام بۆڤاری فلۆبێر كە بە لای ئەو، ئەو ڕۆمانە سەرچاوەی ڕەخنەگرتنی جیهان و كۆمەگەیە. لەژێر كاریگەریشی بۆیاریدا ببێتە نووسەر. دواتر بەرهەمەكانی دیكەی فلۆبێری خوێندەوە و زۆر پێوەی كاریگەر بوو. ئەوسا وەك گەنجێكی جێشدار، بەوپەڕی گرنگییەوە چاودێری جەنگە هزرییە سەختەكەی نێوان سارتەر و كامۆی دەكرد كە

لەبارەی زۆر دۆزی گرنگی پێوەندیدار بەفەلسەفە و مێژوو و سیاسەتی قۆناغی دوای جەنگی دووەمی جیهانی روویدەدا. بۆیە هاوڕێکانی نازناوی (سارتەری ئازای بچوك) یان پێدا. هاوکات لەبواری ڕۆژنامەگەری کاری کرد. سەرەتا لە (رادیۆی فەرەنسای نێودەوڵەتی) کە پڕۆگرامەکانی ئەو رادیۆیە ئاڕاستەی وڵاتانی ئەمەریکای باشوور دەکرا. بەهۆی ئەو کارەش توانی ئاشنای لایەن و نهێنییەکانی کۆلتووری فەرەنسی بێت. ئینجا لەڕێکخراوی یۆنسکۆ بووە وەرگێڕ. دواتر چووە شاری لەندەن و لەوێشەوە بۆ شاری بەرشلۆنە چووە. لەوێشدا ماوەیەك وەك مامۆستای زمانی ئیسپانی و پەیامنێر و ڕۆژنامەنووس کاری کرد. بڕوای ئەو هاوشێوەی روانینی نێتچە، تاراوگە واتای ئازادی دەگەیاند. بۆتایبەتیش چونکە یارمەتی دا بۆ نووسین و خوێندنەوە. ئەوێش وەك جوانترین دیاری بوو لەژیاندا پێیدرابۆ.
ساڵی 1963 یەکەم ڕۆمانی بۆناوی (شارەکە و سەگەکان La ciudad y los perros) بڵاوکردەوە. ئەو بەرهەمە وەك ڕەخنەی قورس وابوو کە ئاراستەی ڕژێمی دیکتاتۆری سەربازی وڵاتەکەی کردبوو. ئەو ڕژێمەی ببووە مایەی بڵاوبوونەوەی گەندەڵی. تێیدا یەسا بەوردی باسی ئەو ئازار و ناخۆشیانەی کردووە کە لەکاتی لاوی لە ئەکادیمیای سەربازی چێژتی. هەروەها ئاماژەی بەوەشداوە چۆن دەسەڵاتدارانی وڵاتەکەی هەندێك ئەفسەر لەدامەزراوە نهێنییەکانی داگیرکەران دادەمەزرێنن بۆ ئەوەی لەپێناو بەرژەوەندی زلهێزەکان، کودەتای سەربازی ئەنجام بدەن. لەشوێنکی ئەو بەرهەمەی نووسیویەتی (سەرکەکان یەکەم کەسن ناپاکی لەوڵاتدا بکەن). ئەوسا لەچاپە ئیسپانییەکەی ئەو ڕمانە، هەندێك شت لابردرابوو. لەوڵاتی خۆشی دەسەڵاتی فەرمانەوا کاردانەوەی خراپی لەئاستی نیشاندا. وێك ناڕازایش ژمارەیەکی زۆری ئەو ڕمانەی لەگۆڕەپانکی گشتی سوتاند و یەساشی بەنکەری وڵاتی ئیکوادۆر تۆمەتبار کرد. لایەکی دیکەوە بەهۆی ئەو ڕمانە ناوبانگی یەسا بڵاوبۆوە و خەڵاتکانی بیبلیوتیکا بریڤی و ڕەخنەگرانی ئیسپانی بەدەستهێنا.
ساڵی 1966 ڕمانی (خانووە سەوزەکە La casa verde) ی بڵاوکردەوە کە تێیدا تەکنیکی هونەری فکنەری (کە لەناوی ویلیام فکنەری ڕمانووسی ئەمەریکی هاتووە)، بە گێڕانەوەی چیرکی ئەو کەسانەی لەماڵکی داخراوی ناو جەنگەکانی پیرۆی کەمەرەیی بەیەکدەگەن، بەکارهێناوە. واتا بناویەکداچوونی رابردوو و ئستا لەکەمەڵك چیرکی ناو یەك بتەدا. پاڵەوانە سڕکییەکی پنیفیشیای ناو لای کەمەڵك کچی راهیبەی موژدەبەخش پگەیشتووە کە دواتر هیندییە سووڕەکانی ناو دارستانەکان دەستگیری دەکەن. بەهۆی ئەو ڕمانە خەڵاتی (ڕۆمۆ گالیگۆس) ی نێودەوڵەتی بۆ ئاداب پبەخشرا. ساڵی

1969 رمانی (دیالگ لەکاتدرایی Conversación en la catedral) ی باوکردو. لەو بەرهەمەشیدا لەگی کەسایەتی کوی وەزیر و شوفرك، لەمانیل ئدریای دیکتاتری بیرڤی نزیکبتەوە. هەروەها پیاوانی ئایینیشی ئاگادارکردتەوە لەسەرخستنی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خیان بەسەر بەرژەوەندی گشتیدا.
سای 1971 تزی دکترای بناوی (گارسیا مارکیز و چیرکی بیاردان García Márquez: historia de un deicidio) پشکش کرد. دواتر وەك مامستای موان لەکمەك زانکی ئەوروپی و ئەمەریکی وانی وتەوە. بەو جرە سانکی درژ لەنوان واتانی ئەوروپا لەهاتوچدابوو. سای 1973 رمانی (پانتالین و سەردانیکەران Pantaleón y las visitadoras) و سای 1977 رمانی (پلە جلیا و نووسەر La tía Julia y el escribidor) و سای 1981 شانگری (خانمی تاکنا La señorita de Tacna) و رمانی (جەنگی کتایی جیهان La guerra del fin del mundo) ی باوکردو. لەو رمانی دوایدا رووداوەکانی جەنگی کاندس، جەنگی ناوخی واتی بەرازیلی لەکتایی سەدەی نزدە خستتەوو. ئەو رمانە کاریگەری زری هەبوو لەباوکردنەوەی ناوبانگی یسا بەجیهاندا و دواتریش گەیشتن بەخەاتی نبە. لای خشی یسا بەباشترین بەرهەمی داناوە.
دواتر لەسیاسەت نزیکبوە، بەجرك هەویدا ئەدەب بەرتە ناو سیاسەت. سای 1983 شانگری (Kathie y el hipopótamo) و سای دواتریش رمانی (چیرکی مایتا Historia de Mayta) ی باوکردو. ئەو رمانەشی، بەهی ئەو گانە هزرییەی ئوسا بەسەریدا داهاتبوو، بووە مایەی گفتوگی سەخت، نەك تەنیا لەئەمەریکای باشوور بەکو لەزر شونی جیهاندا. تیدا یسا باسی لەژیاننامەی مایتا کردوو کە گەنجکە ژیانی بهاریکاری کردن لەگە هەژاران دەستپدەکات. کە هژاری وها هیە لەبەر ئەوەی ناتوانن خواردن بەدەستبهنن، چەندان رژ بەرژوو دەبن، بەام دوای ناسینی یەك لەتروتسکییەکان، مایتا رچکەیەکی سیاسی چەپیانە دگرتەبەر.
سای 1986 شانگری (La Chunga) و رمانی (کە پالمینە مللری کوشتووە؟ Quién mató a Palomino Molero?) و سای دواتریش رمانی (چیرکبژ El hablador) و سای 1988 رمانی (ستایشی باوەژن Elogio de la madrastra) ی باوکردو. ئەو رمانەی دوایی چیرککی ئیرسییە. چیرککی خشەویستیانەی نامی محرەمانەی نوان کوك و زدایکەکەیتی. کارکە تەواو جیاوازە لەبەرهەمەکانی پشوی.
سای 1990 کە واتی پیرە لەناو گەندەی و خراپی باری ئابووری دەیناناند. یسا خی کاندید کرد بە سەرکایەتی واتەکەی، بەام

لەبەرامبەر (ئەلبیرتۆ فۆجیمۆری) شکستیهێنا. ساڵی 1993 وەاتی ئیسپانیا رەگەزنامەی پێدا. هاوکات شانۆگەری (شێتی هێوانەکان El loco de los balcones) و کتێبی (ماسیێ لەناو ئاودا El pez en el agua) و ڕۆمانی (مردن لەئەندیز Lituma en los Andes) ی بڵاوکردەوە. بەهۆی ڕۆمانەکە خەڵاتی پرۆمێ پلانیتای پێبەخشرا. شایانی باسە کتێبی ماسی لەناو ئاودا، یاداشتنامەیە لەدوو بەش پێکهاتووە. یەکەمیان لەبارەی منداڵی و گەنجی خۆی و دووەمیشیان لەبارەی هەمەتەکانی هەبژاردنە. ئەو هەڵمەتانەی تێیدا سەرنەکەوت. ساڵی 1997 ڕۆمانی (دەفتەرەکانی دۆن ریگۆبێرتۆ Los cuadernos de don Rigoberto) ی بڵاوکردەوە. تێیدا لەهەگەی نیگارکێشێك کە شەیدای بەرجەستەکردنی جەستەیە بە ماددە هونەرییەکانی، باسی لەجەستە کردووە. ساڵی2000 ڕۆمانی (ئاهەنگی بزن La fiesta del chivo) ی بڵاوکردەوە. ئەو ڕۆمانە یەکێکە لەهەمانە دیارەکانی جاری (دیکتاتۆری). تێیدا بەوردی باسی لەژیانی سیاسی ناو کۆماری دۆمەنیکان و تاوان و ریسواییەکانی رژێمی دیکتاتۆری رافایل لیونیداس تروخیلۆی کردووە کە ناوبراو لەنێوان ساڵانی1930 تا1960 بەئاگر و ئاسن حوکمی ئەو وڵاتەی کرد. کەسایەتییەکانی ناو ئەو ڕۆمانە، خوێنەر بەزۆر بەرەو دۆزەخە سەختەکەی ئەو وڵاتە دەبەن.
ساڵی 2003 ڕۆمانی (بەهەشت لەگۆشەیەکی دیکەدا El paraíso en la otra esquina) ی بڵاوکردەوە. لەو بەرهەمەشدا ژیانی پاڵ گۆگانی نیگارکێشی فەرەنسی و فلۆرا تریسانی داپیرەی تاوتێ کردووە. ڕووداوەکانی لەشاری پاریسی سەدەی نۆزدەم و لەدوورگەیەکی چڵەوانی زەریای ئارامدایە. دواتر لەبارەی ئەو گەشتەی بە وڵاتی عێراق کردبووی، کتێبێکی گەیدەیی بەناوی (ڕۆژەکانی ناو عێراق Diario de Irak) و ساڵی 2006 ڕۆمانی (ئەهریمەنەکانی کچکی خراپ Travesuras de la niña mala) ی بڵاوکردەوە. لەو بەرهەمەی دوایی کە ڕووبەری جوگرافی ناوی زۆر فراوانە، لۆئەمریکای لاتینییەوە بۆرۆ پاریس و لەندەن و تەکیە و مەدرید کشاوە. سۆزداری خۆی بە گۆستاڤ فلۆبێر و کاریگەربوونی پێیەوە دەبینین. ئەو نووسەرە مەزنەی فڕە کڵێنەدانی کرد. بۆرهەمەکە ناوەرۆکێکی وروژێنەر و کاریگەرانشی هەیە. لەبارەی چیرۆکێکی خۆشویستی ناوازە و پڕ سەرچلی و گڕانە. لەپاڵیشیدا بارودۆخی سیاسی وڵاتەکەی و بۆشایك لەکیشوەرەکەی لەنیوەی دووەمی سەدەی رابردوو خستەڕوو. پاڵەوانەکەی کوێکە ناوی ریکاردۆیە، کاتێك چاوی بەکچێك دەکەوێت، شێدای دەبێت. پاش ساڵانێکی درێژ لەشاری پاریس بۆرچاوی دەکەوێتەوە و جارێکی دیکە کچەکە کە ئۆوسا ناوی خۆی گۆڕیبوو، بەسەرنجە ئۆفسوناوییەکانی

شیدای دەکاتەوە. پاش ساڵانێکی دیکە ئەو جارەش کە ژنی دیپلۆماسێکی دیاربوو, ناوەکەشی گۆیبوو، بەووانینە شیرینەکانی گیردەی دەکاتەوە. دواتر لەشاری لەندەن پێکدەگەنەوە. ئەو جارەش بەناوی مەدام ریشارد سەنی دەوەمەند، شیدای دەکاتەوە. دواتر بەهەمان جۆر لەشاری تەکیە بیکتری دەگەن. هەرجارەش ریکاردە ناخۆشی و زەحمەتی زۆر دەچێژێ. ساڵی دواتر شانۆگەری (ئۆدیسیە و پینیلۆپ Odiseo y Penélope) و ساڵی 2008 شانۆگەری (لەسەر رووباری تایمز Al pie del Támesis) و ساڵی دواتریش شانۆگەری (هەزار و یەک شەو Las mil noches y una noche) و ساڵی 2010 رۆمانی (خەونی سێلتا El sueño del celta) ی بڵاوکردەوە. لەو رۆمانەدا کەسایەتی رەجییە کازومانی خستەتە بەردیدە. ئەو کەسەی کاتی خۆی ئاگاداری جەزەف کۆنرادی نووسەری کرد تا بەرەو کۆنگۆ بچێت. هەروەها تێیدا یەسا چیرۆکی راستەقینەی لادیەکی خستەتەوو کە لەلایەن دەزەرەوە ئینگلیزەکان لەخشتەدەبردرێ و دەچێتە ئەفریقا. بەو بۆچوونەی داگیرکەر ئامرازی مەدەنیەت و شارستانیەتییە، کەچی لەوێدا دەبینێ ئەوروپییەکان بونەتە دڕندە. لەو شاکارەدا یەسا بەرەو قووڵایی دەە تاریکەکانی ناو وڵاتی کۆنگۆی بەلژیکی چووە.
هەر لەو ساڵەدا کاتێك لەزانکۆی (بریستۆنی) ی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا وانەی دەوتەوە، ئاگادار کراوە ئەکادیمیای سویدی رایگەیاندووە خەاتی نۆبڵی پێدەدات. ئەوسا ئەکادیمیای ناوبراو هەکاری بەسەرکردنەوەی بۆ ئەوە گەاندەوە (یەسا زۆر بەوردی وێنەی بەرگریکردن و راپەین و شکستی لەناو تاکدا کۆشاوە. ئەو نووسەرێکی جیاوازە. یەکێکە لەمەزنترین ئەدیبانی ئەو وڵاتانەی بەزمانی ئیسپانی دەئاخڤن. هەروەها چیرۆکبێژێکی بەهرەمەند و توانادارە لەجولاندنی هەست و سۆزی خوێنەر). لەکاتی وەرگرتنی خەاتەکەش یەسا وتارێکی خوێندەوە کە دواتر لەدوو تەی کتێبێك بڵاویکردەوە.
ساڵی 2012 کتێبی (شارستانی نمایشی La civilización del espectáculo) بڵاوکردەوە. ئەو بەرهەمەشی لەناوەندە کەلتوورییەکانی ئیسپانی و ئینگلیزی گفتوگۆی چێ لێکەوتەوە. لەناویدا وێنەی واقیعی مرۆڤی رۆشنبیری بەرەو ئاژاوە چووە کۆشاوە. بۆپاساوی ئەوەی زەمەن هەمان ئەو زەمەنەی پێشوی رۆشنبیران نییە، بەکو بۆتە زەمەنی نمایش و گومەایی. شێشی گەیاندن و جیهانگەری، کە جیهان بەرەو داڕمانی رۆشنبیری دەبات. شایانی باسە یەسا لەو کارەی و چەندان کاری دیکەی ئەدەبیدا، هاوشێوەی جۆرج ستاینەری ئەمەریکی، دەەاوکانێ بیری لەشنبیری و ئایندەی شارستانی کردۆتەوە. ساڵی دواتر رۆمانی (پاەوانی وریا El héroe discreto)

ی بـــاوکردەوە. نـــاوەرۆکی ئەو بەرهەمە لەنـــوان کەمیـــدی و میلەدرامایە. تەیدا جارێکی دیکە گەواەتەوە بۆ وەاتەکەی خۆی، بەتایبەتی شاری بیوای خۆشەویست کە سەردەمی منداڵی تێدا بەسەربرد. هەروەها گەواەتەوە شاری لیمای پایتەخت کە ئەو دوو شارەی لەـــمانەکانی پێشودا زۆر بەکارهێناون. بـــام لەو بەرهەمەدا پیرۆ بەشـــوەیەکی جیاواز دەردەکەوێ جیا لەـــمانەکانی پێشو. وەاتێکی گەش و خاوەن ئابووریـیەکی باش و نوێیە. لەگەڵ ئەو پێشکەوتنەی گرفت و تاوانی نوێشی بۆ زیادبووە کە پێشتر لەکارەکانی نووسەردا نەبوون. تەیدا یەسا دوو چیرۆکی تەریب بەیەکتری دوو کەسی پێشکەش کردووە کە پێکهاتەی سەرەکیین لەگرێی گەشەکردنی دەنگهەبەینی میلەدرامییەکی چڕبەخش و لەناکاوی. لەگەڵ چەندان واقیعی دیکەی سەخت و غەمبارانە کە کاریگەری لەهەر دوو کارەکتەرەکە سەرەکییەکە دەکەن. کەسایەتی وەهاشی تێدا دەردەکەوێ کە پێشتر یەسا بەکاری هێناون. ساڵی 2016 ڕۆمانی (پێنج گۆشە Cinco esquinas) و ساڵی 2019 ڕۆمانی (ساتە سـەختەکان Tiempos recios) و کە چیرۆکـی (پیـاوە ڕەشپێشەکـە El hombre de negro) و ساڵی 2023 ڕۆمـانی (بەدەنگی خەم بۆ ئـەوە تەرخان دەکەم Le dedico mi silencio) ی بەاوکردەوە.
شایانی باسە جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێدان، یەسا کەمەك کتـێبی دیکەی جەراوجۆری لەنـوان چیـرۆك و تـوخزینـەوە و ڕەخنـە و بەرهەمـی تـایبەت بەمنـداڵان و وتـاری سیاسـی و ڕۆژنـامەوانی بـاوکردەتەوە. لەنـاو توخزینـەوەکـانی چەنـدان بیرۆکـە و تـێبینی لەبارەی چەمکی خۆی بۆ هونەری نووسین و ئەدەب بەگشتی داڕێژتووە. وەك لەشوێنکدا دەڵێت : "هەتا ئەگەر نووسەر ئاگاداریش نەبێت.، ئەدەب کارێکە دژی خۆبەدەستەوەدان. بەواتای سیاسی نا، بەکو بەواتایەك کـە پێچەوانـەی ژیـان و مـژووبـێت. ئەگـەر نووسـەر جیهانبکیشی داهێنا، واتای ئەوەیە جیهان وەك ئەوەی هەیە لای ئەو بەس نییە. شتێکی شـگڕیش لەـماندا هەیە، ئارەزووکردنی گەیشتن بەو شتانەمان پێدەبەخشێ کە لەجیهانی واقیعدا بوونیان نییە. کاتێکیش مرۆڤ لەخوێندنەوەی کتێبێکی مەزن دەبێتەوە، دەتوانێ هەست بەدژبەیەکەکان و شتە پەژمردەکانی ناو واقیعی دەوروبەری بکات و دەستیان لێبدات. بەیە ڕۆمان سەرچاوەی هەموو ئەو ڕەخنانەیە کە ئاراستەی جیهان و کەمەگە دەکرێت. ئەگەر نا، لەبەرچی بەدرۆژایی مێژووی مرۆڤایەتی، هەموو رۆژمە دیکتاتۆرییەکان لەهونەر دەترسێن. لەبەرچی یاسای قەدەغەکردن و چاودێریکردنیان داناوە و دایدەنێن". سەبارەت بە ئەرکی نووسەریش یەسا وتویەتی : "نووسەر هەمان ئەرکی هاونیشتمانی هەیە. لەسەریەتی بەشداری لەژیانی گشتیدا بکات. چارەسەری ئەخلاقی ڕاستیش لەوەدانییە، نووسەر وانیشانبدات (سیاسەت

قزەوەنە)، بیە پویستە لی دوورکەوتەوە و تەنیا جیهانە تایبەتییەکەی خی لا بەس بت. ئەو جرە هەوستانە رەتکراوەن و بیاری سەرەخەری و نابەرپرسیارانەیە. بیە من لەژنامە دەنووسم، چونکە ئەمە وەها دەکات پوەندی بەردەوامی رژانە و راستەوخم لەگە مژوودا هەبت. من بەر لەهەموو شتك ئەدەبم خشدەوت، بەام بیرکەی دابانی نووسەر لەجیهان و مانەوەی لەبورجە عاجییەکەی خی ناخوازم. زربەی رمانەکانم نەدەنووسران ئەگەر کاری رژنامەوانی و ئەو لکینەوانەم نەکردبا کە لەبارەی ژیان و خەك و کمەگەکانی ئەو واتانەی سەردانم کردن نەمنوسیبان".

شایانی باس جگە لەو خەاتانی ئاماژمان پدان، یسا کمەك خەاتی دیکەی وەرگرتووە، لەوانە خەاتی گرینزانی کافور بە رمانی بیانی و خەاتی میر ئاستوریاس بە ئاداب، خەاتی میگیل دی سرڤانتس, خەاتی بیلایی نودەوەتی، خەاتی ماریا مورز کابوت، خەاتی فیاریجیی نودەوەتی، خەاتی کارلس فوینتیسی نودەوەتی بە داهنانی ئەدەبی لەزمانی ئیسپانی، خەاتی کتبی نیشتیمانی لولایتە یکگرتووکانی ئمریکا، خەاتی بارکینی نودوەتی بە رمانی مژوویی خەاتی لیبر، ئمانە و لکمەك زانکش دکترای فخری پبخشرابوو.